

Šola pri sv. Nikolaju

in ljubljansko nižje šolstvo po reformacijski dobi.

Kulturno-zgodovinska študija. Po arhivalnih virih spisal
dr. Josip GRUDEN.

Šolstvo je bilo do velike reforme pod Marijo Terezijo tesno zvezano s cerkvijo in njenim delovanjem. Zelo stare so cerkvene določbe, ki ukazujejo, naj ima vsak župnik klerika, ki vodi petje v cerkvi in oskrbuje šolo. Take določbe so izšle pri nas že za Karola Velikega in se pozneje ponavljajo skozi ves srednji vek. Zato nahajamo pri starih župnijah, ki so bile drugim matice, navadno kako sled, ki nam kaže, da je bil tamkaj šolski zavod, enako pri samostanih in onih redovih, ki so imeli verski pouk ljudstva za svoj namen n. pr. dominikani in nemški viteški red. Redko pa se najde o teh šolah kaj več podatkov, kakor le podpis učitelja na kaki listini s pripombo da je bil pevovodja in učitelj („scholasticus et succentor“, clericus et scolarum rector“, „ludirector“, „praeceptor“, „schuelmaister“)¹.

Na Kranjskem je bil gotovo najznamenitejši zavod te vrste starodavna šola sv. Nikolaja.

Njeno prednico moramo iskati pri stari župnijski cerkvi sv. Petra na ljubljanskem polju, ki je bila menda enako Gospej Sveti na Koroškem najstarejša cerkev v deželi. Tu se omenja l. 1261 „scholasticus Nicolaus“, a šola je gotovo nastala že takrat, ko so se pri nas uredile stalne župnije.

Na prostranem ozemlju šentpeterske župnije, ki je obsegalo vse povodje Ljubljaniče z njenimi pritoki vred, pa se je kmalu pojavila urejena, avtonomna občina, mesto Ljubljana, ki je postala središče vsega duševnega življenja. Zato je naravno, da je dobila tudi svojo cerkev z bogoslužjem in — šolo.

¹ Srednjeveške šole, kolikor jih je doslej v slovenskih deželah z listinami izpričanih, so našteje v moji knjigi: Cerkvene razmere med Slovenci v 15. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije, str. 108 sl.

O cerkvi sv. Nikolaja poroča stara tradicija, da so jo dali sezidati ljubljanski brodarji in ribiči že v 6. stoletju². Da je v tej legendi precej velika kronološka zmeta, je vsakomu jasno. Češčenje sv. Nikolaja se je sicer na zapadu pričelo zelo zgodaj (6 stol.) pa je doseglo svoj višek šele v 11. stoletju, ko so prenesli svetnikovo truplo iz Male Azije v italijansko mesto Bari. Tedaj se prilično pojavijo tudi prvi začetki naselbine pod utrjenim gradom koroških Španhajmov, kjer so bili prvi stanovalci vojvodski ministeriali, vojaki, stražniki, uradniki, ki se je pa tekom 13. stoletja z obrtjo in trgovino dvignila v mestno občino z lastnim sodnikom, mestnim svetom in urejeno samoupravo.

Prvotna cerkev sv. Nikolaja se imenuje sicer le „kapela“, ker je bila podružnica sv. Petra, a bila je dokaj prostorna romanska zgradba s tremi ladijami. V cerkvi se je tudi redno opravljala božja služba, ker se je pri njej stalno naselil kapelan, ki je poleg šentpeterske duhovščine imel razna cerkvena opravila.

Prva sled šenklovške šole se nam pojavi iz zgodovinske tmine l. 1418. Pa takrat ni bila morda na novo ustanovljena, ampak po dolgih letih zopet obnovljena „ker je vsled vnemarnosti in nerednosti prejšnjih župnikov ter meščanov prenehala“. V torek po cvetni nedelji omenjenega leta je dal nadvojvoda Ernst na prošnjo župnika Jurija Haugenreuterja in mestnega sveta ljubljanskega dovoljenje, da se ta šola zopet obnovi³. Že tedaj je imela namen, ki ji je ostal skozi vsa stoletja njenega obstanka, da služi izobrazbi pevskega naraščaja pri sv. Nikolaju in h krati za učilnico ljubljanskim meščanom (haben wir angesehen ihr gerecht begeren und auch den gemainen nuz unserer benanten stadt und sonderlich dass der gottsdienst derselben Kirchen mit Singen und lesen in Sanct Niklaskirchen daselbs desto löblicher, andechtiger und fleissiger gehalten und vollbracht werde).

Prva šenklovška šola je morala prenehati že precej časa pred obnovitvijo l. 1418., ker je bilo treba nove prošnje na deželnega kneza in novega dovoljenja, da se je smela zopet otvoriti. Kot vzroke navaja vojvodsko pismo vnemarnost župnikov in meščanov ter neke „nerednosti“. Ako pa listamo v letopisu našega mesta par desetletij nazaj, zadenemo tudi na vnanji vzrok, ki je moral vsaj za nekaj časa prekiniti božjo službo pri sv. Nikolaju in šolski pouk. Bil je to veliki požar, ki je izbruhnil l. 1386. dne 27. junija popoldne „ob času večernic“ (zur Vesperzeit), kakor nam poroča z vso mogočo

² Thalnitscher, *Historia ecclesiae cathedralis*, str. 10.

³ Listina natisnjena v *Diplomatarium Carniolicum* (Mittheilungen des hist. Vereines für Krain 1855), str. 13.

natančnostjo naš domači kronist Valvasor⁴. Tedaj je postala žrtev divjega elementa šenklavška cerkev z vsemi poslopji v okolici, med katerimi sta bili najznamenitejši frančiškanski samostan s cerkvijo in meščanski špital s kapelico svete Elizabete. Takrat je morala pogoreti tudi šola in vsaj toliko časa, dokler ni bilo zgrajeno novo poslopje, o rednem pouku ni bilo govora. Lahko bi se bilo to že zgodilo morda prihodnje leto, toda v resnici je pouk počival več kot tri desetletja. Menda so to tiste nerednosti, ki jih omenja pismo vojvoda Ernsta in „vnemarnost“, ki jo graja.

Cerkev sv. Nikolaja so takrat na novo pozidali v prehodnjem romansko-gotskem slogu in ji dali tisto obliko, katero je naš Gregor Dolničar z vsemi poznejšimi dodatki vred natančno popisal, preden je ob zidavi nove stolnice l. 1700 zapadla ruševinam⁵.

Ljubljana je bila takrat važno trgovsko mesto, še važnejše, nego Gradec ali Trst, ki se vsled premoči sosednjih Benečanov, kar ni mogel osvoboditi tesnih spon, v katere so ga vklepali silnejši in podjetnejši tekmeči. Ljubljjančani so bili posredovalci med Benetkami in severnimi deželami. V Benetke so izvažali deželne pridelke, pred vsem železo in železno orodje, platno, kožuhovino, domače sukno. L. 1408. so si izprosili od beneškega dožeta, Tomaža Mocenigo dovoljenja, da smejo svoje blago hraniti in na prodaj izpostavljati v skladišču nemških trgovcev (fondaco dei Tedeschi). Benetke pa so bile tedaj važno izhodišče za ves promet z orientom, kjer se je tudi zbiralo na trgu najfinejše orientalsko blago. Transitno kupčijo z orientalskimi pridelki, so za avstrijske dežele imeli v rokah Ljubljjančani, kakor pričajo razni privilegiji, ki jim dovoljujejo trgovino „z beneškim blagom“ na Štajersko, Avstrijsko, Dunaj in druga severna mesta⁶.

S prometom in trgovskimi stiki pa se je vedno bolj širila izobrazba, in se tudi za Ljubljano vedno bolj čutila potreba, da v splošno korist po zgledu drugih mest, dobi svojo šolo. Sicer se omenja v Ljubljani že izza konca 13. stoletja neka šola nemških križarjev, ki je bila pa menda le osnovana za ljudski verski pouk. Mesto je hotelo imeti svojo šolo in jo s pomočjo „vojvodovega svetovalca“ Jurija Haugenreuterja tudi doseglo.

Ni dvoma, da moramo staro šenklavško šolo šteti med „latinske šole“, kjer so se dijaki učili predmetov trivija in kvadrivija, se usposobili za prestop na vseučilišče, duhovski kandidati pa dobili

⁴ Valvasor, Ehre des Herz. Krain, XI. knjiga, str. 688.

⁵ Historia ecclesiae cathedralis, str. 10 sl.

⁶ Klun, Diplomatarium, str. 20 sl.

pod vodstvom duhovnikov potrebni strokovni pouk⁷. V tej obliki se je ohranila šola do 16. stoletja. Iz dolge dobe prvih sto let njenega obstoja vemo le to, da se je s povišanjem šenklavške cerkve v stolnico, moral dvigniti tudi ugled in vpliv šenklavške šole, zlasti vsled povečanega števila duhovnikov, ki so iz nje izšli. Tudi bogoslužje je bilo sijajnejše in neki vnani izraz nove dobe, ki je napočila šenklavški pevski šoli, nam je poročilo, da je dal škof Sigismund Lamberg v stolnici napraviti orglje.

Vsled velikih turških napadov je v začetku 16. veka naše šolstvo zelo trpelo. Zmanjkalo je cerkvenih beneficijev, ustanov in denarja. Škof Ravbar toži, da je v osmih letih posvetil le 16 duhovnikov, pa še o teh ni mogoče reči, so li izšli iz domače šole, ali pa so bili tujci. Leta 1534. šenklavška šola niti svojih lastnih prostorov ni imela, ker je takrat ljubljanski mestni svet prosil škofa Franciška Kacijanarja, naj začasno odstopi kako sobo v škofijski palači šenklavškemu učitelju, da bo mogel imeti pouk⁸. Ko je pod cesarjem Ferdinandom I. škof Tekstor pričel odločno akcijo v prosepah šolstva (1551) so bile že moderne protestantske šole, ki so zagospodovale tudi v Ljubljani in se ohranile do konca stoletja.

Učilnica pri sv. Nikolaju v tem času ni prenehala. Vzdržala se je menda vsaj kot pevska šola, ker čitamo tu in tam ime kakega šenklavškega učitelja ali pa se šola mimogrede omenja, tako l. 1575, ko prosi šenklavški „šomašter“ z drugimi nemškimi učitelji od magistrata dovoljenja, da bi smeli o sv. Treh kraljih popevati po hišah kolednice⁹. Škof Tavčar je izkušal staro šolo obnoviti v nekdanjem obsegu, ker je želel, da bi služila izobrazbi duhovskega naraščaja in se učenci v njej pripravljali za graške jezuitske šole. L. 1589. poroča papežu: „Pri svoji cerkvi vzdržujem razun že omenjenih štirih vikarjev dva kapelana, kakor tudi enega učitelja in 6 gojencev ali dijakov, ki opravljajo vsi poleg svojih študij za šolo in glasbo, tudi razne posle pri stolnici“. Šenklavška šola je služila torej začetnemu pouku, kakor tudi višji izobrazbi, vendar v tej obnovljeni obliki ni dolgo trajala. Nova doba se pričinja z njo po zmagi katoličanstva nad luteranstvom.

Precej razširjeno je mnenje, da po končani protireformaciji na Kranjskem splošno ni bilo nič preskrbljeno za nižje ali ljudske šole in da so na tem polju šele terezijanske reforme prinesle novo živ-

⁷ Več o tem v moji knjigi: *Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju*, str. 110.

⁸ Kapiteljski arhiv, fasc. 38, št. 1.

⁹ Mittheil. des Musealvereines 1893, str. 126.

ljenje¹⁰. Vendar temu ni tako. Dasiravno o kakem splošnem ljudskem pouku v 17. veku ne moremo govoriti, vendar ni manjkalo učilišč, kjer so si lahko otroci pridobili potrebnega znanja v čitanju, pisanju in računanju. Izven Ljubljane so taka učilišča izkazana za Kranj, Škofjo Loko, Kamnik, Idrijo, Novo mesto. Te šole so se v nasprotju z latinskimi ali srednjimi šolami navadno imenovali „nemške šole“, pozneje tudi trivialne šole, ker so se na njih poučevali predmeti „trivija“ (prvi pojmi gramatike, retorike in dialektike). Istemu namenu je imela poslej služiti tudi šola pri sv. Nikolaju.

Ko so ustanovili v Ljubljani l. 1597. jezuiti svoje latinske šole, so spoznali takoj, da jim bo težko dobiti sposobnih učencev, ako ne poskrbe tudi za začetne šole. K letu 1597. poroča jezuitski letopis (*Historia annua*): „Otvorili smo dva najnižja razreda, pa izključili tiste učence, ki še niso znali čitati. Zaradi nesposobnosti učencev, so se obravnavala v obeh razredih „*Principia grammaticae Emmanuelis*“. Eden izmed učiteljev je imel namreč take, ki so nekoliko boljše čitali, drugi pa učence, ki so s težavo zlogovali (*balbutientes*)“. Od šole sv. Nikolaja ni bilo mnogo pričakovati. Ko se je mestni svet zopet pokatoličnil, se je sicer spomnil svojih nekdanjih obveznosti nasproti šenklavski šoli in dal nakupiti nekaj šolske opreme, toda hipoma se zanemarjena šola ni dala dvigniti. Tedanji učitelj in duhovnik Ivan Plehan je imel le malo učencev¹¹. Zato so jezuiti sami vzeli stvar v roke. Leta 1601. je sam avstrijski provincial Carillo v pismu z dne 23. oktobra priporočal generalu Aquaviva otvoritev začetne šole v Ljubljani. V njem poudarja sledeče: Vsa mladina v Ljubljani je protestantska, zato bi bilo tudi za stariše in druge rodbinske člane velikega pomena, ako bi se zgodaj poučevala v veronauku. Taka začetna šola bi bila tudi pravno semenišče za gimnazijske razrede. Ker so vse protestantske šole odpravljene, ni v mestu nobene šole za otroke, razun one pri

¹⁰ Pri nas je bil povzročitelj tega mnenja zlasti Dimitz, ki v svoji knjigi večkrat poudarja popolno pomanjkanje ljudskih šol v 17. in prvi polovici 18. veka. Tako piše (IV, str. 153) o priliki ko omenja ustanovitev uršulinske šole: „Der Stifter Jakob v. Schellenburg hatte für diese menschenbildende Anstalt — die erste Volksschule seit der Reformation — die Gärten der Fürsten von Auersperg und Eggenberg und des Herrn Fabianitsch um 21.000 Gulden gekauft“ in zopet drugej (str. 167): „Die unschätzbarste Wohltat (der Kaiserin Maria Theresia) für die grosse Mehrzahl der Bevölkerung . . . war die Wiedererweckung der auch in Krain mit einziger Ausnahme des Bergorts Idria, seit den Stürmen der Gegenreformation untergegangenen Volksschule“. Prim. temu nasproti Wallnerjev članek: Notizen zur Schulgeschichte Laibachs vor der thesianischen Reform. (Mitheil. des Musealvereins für Krain 1893, str. 125 sl.)

¹¹ Mitheil. l. c.

Sv. Nikolaju, ki se pa tako slabo upravlja, da nima nikakega ugleda in stariši svoje otroke raje v nobeno šolo ne pošiljajo. Sprejem otrok v našo šolo cenijo starši visoko, kakor so doslej tudi zelo zamerili, ako smo jih zavrnil. V Ljubljani se torej šola za abecedarje posebno v tem času restavracije sme prav tako malo odreči, kakor v Gradcu, na Dunaju ali kje drugej. Ako primanjkuje zmožnih ljudi, bodo ljubljanski jezuiti najeli na svoje stroške kakega vnanjega mladega učitelja, ki bode pod njihovim nadzorstvom vodil šolo¹².

Kakor je provincial nasvetoval, tako se je tudi zgodilo. Svetni učitelj je zdaj vodil najnižji razred, takozvano „classis infima“ (elementaris ali parva). Leta 1608. se je ta elementarna šola še izpopolnila, ker je škof Hren na prošnjo nekega patra za njo najel dva učitelja, in za pouk deklic še posebej eno učiteljico, katero tudi pozneje redno nahajamo v Ljubljani¹³. Šola za abecedarje je bila menda nastanjena v jezuitskem kolegiju, o dekliški šoli pa vemo le toliko, da je bila na „Starem trgu“.

Med tem ko so si uredili jezuiti svojo šolo kot pripravljalnico za gimnazijo, je tudi šenklavška šola še naprej poslovala in imela včasih celo po dva učitelja. Vsaj tako moramo sklepati, ako čitamo, da je l. 1610. prosil Jeremija Peinauer, succentor ecclesiae Sti. Nicolai, mestni magistrat za podporo, češ da dobi svojo plačo še le o prihodnjem sv. Juriju, „postranskega zaslužka pa poleti ni, ker prihaja ta čas le malo otrok v šolo“. Kmalu potem (1612 in 1613) se imenuje voditelj (ludirector) na šenklavški šoli Lenart Marius, artium et philosophiae baccalaureus. Iz poznejših kompetenčnih prošenj pa povzamemo, da je bil „succentor“ navadno podučitelj in organist.

Pod Marijevim vodstvom se zopet jasno pokaže razmerje šenklavške šole do mestnega magistrata, ki je oskrboval šolske potrebščine, dajal učitelju del plače, ob posebnih priložnostih pa še vrh tega razne nagrade za cerkvena opravila. Tako je l. 1612. Marius prosil magistrat, naj mu nakaže honorar „za opravilo, ki ga je imel v cerkvi v čast mestnega sodnika“ češ da je pevcem obljubil nagrado in so ti že izpraznili nekaj četrtink vina na ta račun. Menda je misliti tu na zahvalno pobožnost, s katero se je navadno zaključila volitev mestnega sodnika. — Naslednje leto nahajamo Marija zopet med prosilci za podporo, češ da je izgubil do 20 gold. dohodkov, ker so prestavili cesarski špital, z drugimi 24 goldinarji, ki mu jih je še ostalo, pa se ne more z ženo vred preživljati in poleg tega še plačevati kantorja. Tudi mu mnogo darov (regalia) odzamejo

¹² Duhr, Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge, II/1, str. 346.

¹³ Duhr o. c., II./2., str. 25.

razni učenci, ki sami napravljajo pevske zборе za figuralno petje. — Na drugi strani nahajamo podatke, da so tudi škofje skrbeli za vzdrževanje učitelja in pevcev. Tretji vir dohodkov je bila šolnina, ki so jo navadno otroci plačevali vsake kvatre (20—30 kr.) Vendar vsi ti viri niso mogli zadovoljiti učiteljev, ki zopet in zopet tožijo o slabih dohodkih in prosijo podpore.

Poleg teh javnih in rednih šol, ki jih je vzdrževalo škofijstvo, oziroma mesto in jezuitski red, pa takrat ni manjkalo v Ljubljani še drugih, zasebnih osnovnih šol. Tako je l. 1609. prosil Ludovik Mordax škofa Hrena, da bi smel v Ljubljani otvoriti nemško šolo (eine teutsche Schreib- und Rechenschuel). Mordax je bil preje protestantski učitelj a se je povrnil h katoličanstvu in se izkazal pred škofom z izpovednim listkom. Njegova prošnja je bila uslišana in poslej se omenja njegovo ime v raznih listinah tja do l. 1620¹⁴. Kmalu potem je vložil enako prošnjo za otvoritev šole Jurij Faigler, toda škof jo je zavrnil, češ da je v Ljubljani dovolj nemških šol in da učitelji drug drugemu odjedajo ljubi kruhek (und einer dem Andern das liebe Brot vom Maul abschneiden würde). Ko je l. 1612. šel Mordax za nekaj časa v Trst, da otvori tam nemško in latinsko šolo, je Faigler ponovil svojo prošnjo, vendar ne vemo s kakšnim uspehom. Ob takih razmerah radi verjamemo letopiscu jezuitskega kolegija, ki beleži k letu 1613 v Ljubljani šest osnovnih šol za dečke in deklice.

Trajno vendar ni šlo, da bi škofijstvo in jezuitski red vzdrževala vsak po eno šolo. Zato sta se mesca avgusta l. 1621 na prošnjo škofa Hrena oba zavoda združila ali bolje rečeno jezuitska začetna šola, ki je tedaj štela 70 učencev, se je preselila k sv. Nikolaju, kjer je nastala sedaj pripravnica za latinsko gimnazijo in h krati izobraževališče za domači pevski naraščaj. V naslednjih desetletjih se imenujejo šenklavški voditelji: Valentin Pistorius (Mlinar? 1637 do 1644), Balthasar Gumrer (1653-1663), Janez Fischer (1663-1679), Janez Jurij Hintersinger (1679—1694) in Gregor Wilfan (1694—?). Hkrati so delovali na tej šoli tudi podučitelji (Untermaister, succentor), ker čitamo, da je Janez Fischer učil na šenklavški šoli 50 let, a bil le kakih 15 let pravi voditelj, enako je bil Hintersinger najprej 14 let in Gregor Wilfan 11 let podučitelj, preden je dobil mest voditelja¹⁵.

Kmalu potem, ko je preminula jezuitska ljudska šola, čujemo v Ljubljani še o neki mestni šoli, ki je bila nastanjena v meščanskem

¹⁴ Kapiteljski arhiv, fasc. 38.

¹⁵ Kapiteljski arhiv, fasc. 39 in 97.

špitalu, kjer je magistrat priredil nekaj prostorov za šolsko porabo in jih oddajal vsako leto „nemškim učiteljem“ v najem. Leta 1634. je bil učitelj v špitalski šoli Janez Commissarius, ki je prosil magistrat naj mu pregleda najemščino, češ, da mu skoraj polovico otrok ostane dolžnih šolnino, ki bi jo morali plačevati vsake kvatre in se jezi nad nespametnimi stariši, ki hočejo da bi jih učitelj v polovici leta že vse potrebno naučil, ko je vendar zaradi njih nestalnega spomina nemogoče, jim vliti nauk v tako kratkem času. Toda mestni očetje so Commissarjevo prošnjo zelo nemilostno sprejeli in mu sicer enkrat za vselej še dovolili 10 gld. popusta pa hkrati tudi naznanili, ako se mu hišna najemščina zdi previsoka, naj si pa drugod poišče stanovanje¹⁶.

V naslednjih letih se stalno omenjajo tri ljubljanske šole: pri Sv. Nikolaju, v špitalu in na Starem trgu, kjer je redno poučevala po ena učiteljica. Vendar poslednja ni bila odmenjena le za deklice, ampak za otroke obojnega spola v prvem šolskem letu, med tem, ko so starejši učenci in učenke pohajali šenklavško ali špitalsko šolo.

Veliko preglavice so napravljali rednim, od gosposke potrjenim učiteljem šušmarski konkurenti, ki so prihajali v obilnem številu v Ljubljano in tu otvarjali svoje zasebne ali zakotne šole (Winkelschulen). Značilna je v tem oziru neka pritožba na škofijstvo brez datuma, ki je bila pa soditi po podpisanih osebah vložena okoli l. 1650. in ima sledečo vsebino:

Do sedanjega časa je bila navada, da so se učitelji, preden so bili sprejeti od svetne oblasti v službo, predvsem obrnili na ljubljanskega škofa, da jih je potrdil in so le tri učne moči, dva moška in ena ženska za male otroke, smele imeti svojo šolo, kar so s prisego potrdili tudi podpisani šolski voditelji. Ta navada pa je zdaj žal popolnoma izginila in po vseh kotih se „šomaštri“ (schulmaister) lotevajo stvari, ki je ne razumejo. Med temi je tudi neki Miha Wapfinger, ljubljanski meščan in krznar, ki se je drznil otvoriti šolo, ne da bi bil zato sposoben, ker se peča le s krznarstvom in prepušča vodstvo šole popolnoma svoji ženi, ki ni vešča čitanja in pisanja ter vedno le s šibo v roki s pomočjo nekaterih otrok, ki sami dosti ne znajo, opravlja pouk. Tudi se je drznil (Wapfinger) ob Novem letu v imenu učiteljstva poslati nekaterim gospodom nove koledarje, ki potem od podpisancev niso hoteli nobenih sprejeti, dasiravno ti uče in strahujejo njih mladino. Na ta način se jim jemljejo navadni novoletni darovi pa tudi odjeda košček kruha, ko vendar sami ne znajo nobene druge obrti, njih tekmeč pa bi lahko živel od svojega

¹⁶ Mittheil. des Musealvereines 1893, str. 129.

krznarstva. Pri takih „inštruktorjih“ se tudi ljuba mladina vedno bolj kvari. Zato naj škof odpravi take šušmarje, ki se vrivajo, in kakršen je tudi pritepenec v Nemški ulici, ki naj bi bil ostal pri mladini na Koroškem, ako je hotel biti učitelj, sicer podpisani ne bodo mogli niti sami vzdržati šol, niti si preskrbeti dobrih podučiteljev. Mihaelu Wapfingerju pa naj se ukaže, da ostane pri svojem rokodelstvu. Podpisani so: Johannes Commisarius Burger und teutscher Schuelhalter im Spital, Balthasar Gummrer, Burger und deutscher Schuelhalter neben dem Bistumb; Elisabet Hassin Wittib, theutsche Schulmeisterin zu Laibach auf dem Alten Markt.¹⁷

Prošnja ni dosti pomagala, ker se v naslednjih letih poleg imenovanih rednih učiteljev še vedno omenjajo drugi „nemški“ učitelji: Janez Fider, Gregor Smole, Janez Cividator in Janez Mravlje. Poslednji je bil učitelj v komendi nemškega viteškega reda; vendar se ne da dokazati, če je bila tamkaj stalna šola. Zoper Smoleta so se l. 1653. Commisarius, Gummrer in Fider iznova pritožili, češ, „da je le navaden oštir“ in vrhutega še njim sovražen¹⁸. — Gorenja spomenica omenja tudi neke navade, ki se je med ljubljanskimi učitelji precej dolgo ohranila. Ob Novem letu so pošiljali staršem svojih učencev koledarje in za to dobivali neki dar (regal). Menda je ta navada še ostala iz tistih časov, ko so se v šolah poučevali predmete kvadrivija, med katere je spadala tudi astronomija, in je bila glavna dolžnost učitelja v tem oziru, da sestavi cerkveni koledar z vsemi premakljivimi in nepremakljivimi prazniki, luninimi izpremeni in drugimi sličnimi časovnimi določbami.

Poleg imenovanih zakotnih šol pa nahajamo v Ljubljani v onem času tudi še drugačne učilnice, takozvane jezikovne šole (Sprach-Schulen), kjer so učitelji za malo odškodnino poučevali razne jezike, ki so se zdeli Ljubljančanom potrebni. Tako je l. 1636 neki Primož Felician Hönig, ki je bil večč peterih jezikov, prosil magistrat, da sme otvoriti šolo. Ta mu je odgovoril, „da noče ovirati koristi prosilceve, temveč ga sprejeti za učitelja, dokler se bode lepo vedel in kolikor časa bode sam hotel, vendar s pogojem, da se preje obrne na škofa kot ordinarija za pismeno dovoljenje¹⁹. Poslednje navada izvira brez dvoma iz časa protireformacije, ko se je moral zaradi mnogih protestantskih učiteljev škof prepričati o pravovernosti prosilcev, ki so bili dolžni pred njim se izkazati z izpovednimi listki in priseči na katoliško veroizpoved. Jezikovne šole se poslej omenjajo tja do

¹⁷ Kapiteljski arhiv, fasc. 38.

¹⁸ Mittheil. des Musealvereines 1893, str. 131.

¹⁹ Mittheil. l. c.

časov Marije Terezije. Značilno je za tedanje jezikovne razmere v Ljubljani, da so deželni stanovi l. 1675. prošnjo nekega učitelja, ki je hotel poučevati nemščino in italijanščino, odklonili z motivacijo, da se v Ljubljani že vsakdo doma nauči treh jezikov: slovensko, nemško in italijansko²⁰.

Šenklovška šola je proti koncu 17. veka vsled nezmožnosti učiteljev precej propadala. Omenil sem že, da je nad 50 let Janez Fischer vodil petje v stolnici in poučeval v šoli. Odkar je postal voditelj (Schulmeister) je imel sicer pomočnika Janeza Jurija Hintersingerja, toda njemu samemu je starost in bolehavost preprečila skoraj vsako delovanje. Po smrti (1679) mu je Hintersinger postal naslednik. V tem času nam ohranjene listine nudijo zanimiv vpogled v notranji sestav in učni red šenklovške šole²¹.

Že oseba tega šenklovškega „šomaštra“ je zanimiva. V prošnji za službo poudarja Hintersinger, da je pred 14 leti prišel z ženo in peterimi malimi otroci k stolnici v službo, da je zaradi vednega bolehanja voditelja Fischerja kor in šolo moral sam opravljati in obljublja, da bode enako pridnost in vnemo kazal tudi v bodoče. Tu se Hintersinger sam označuje za oženjenega moža in očeta peterih otrok. Vendar ga listine l. 1681. in tudi ob smrti l. 1694. imenujejo duhovnika. Moral je torej kmalu po nastopu ravnateljske službe prejeti mašniško posvečenje. Prestop iz učiteljskega v duhovski stan se je splošno večkrat dogajal, ker sta bili šola in cerkev tesno zvezani in so imeli učiteljski posel za neko pripravo na duhovski poklic; posebej še o učiteljih pri stolnici večkrat čitamo, da so prejeli duhovniško posvečenje. Tako je l. 1617. šenklovški šolski voditelj Martin Caprarius (Kozak?) povabil mestni svet k svoji primiciji. Hintersinger je moral biti vsaj že udovec, ko je postal ravnatelj in še vendar ostane čudno, da mu precej številna rodbina ni bila ovira za sprejem mašniškega reda.

Škofijstvo ga je sprejelo eno leto za poskušnjo (!). Pri tej priliki je podpisal Hintersinger reverz, v katerem obljubuje, da bode svojo službo vestno opravljal in posebej poudarja sledeče točke: 1. Se zavezuje, da hoče vzdrževati štiri pevce, enega altista, enega tenorista in dva „diskantista“ (sopranista). 2. Božjo službo hoče po stari navadi osebno z imenovanimi štirimi pevci poveljevat. 3. Mladino bode poučeval v čitanju, pisanju, računanju in petju, cerkev oskrboval s potrebnimi ministranti in skrbel za red pri pogrebih in procesijah. 4. V slučaju, da odide iz službe, bode vestno vrnil

²⁰ Letopis Matice Slovenske 1877, str. 274.

²¹ Za naslednje kapiteljski arhiv, fasc. 38. in 97.

prejete knjige in glasbene kompozicije. Ako bi vsega tega ne izpolnil, ima škof pravico ga odstaviti od službe, pa tudi sam si pridržuje pravico tekom enega leta se službi odpovedati, ako bi se mu drugej sreča obetala („alles bei Verbindung des allgemeinen Landschadenpundts in Krain“).

Oglejmo si zdaj učni red, ki ga je moral novi šolski voditelj s svojim podpisom potrditi in po katerem se je vršil pouk v šenklavški šoli. Ta važna listina, ki jo podajem dobesedno v prilogi, nam razkriva velik del tedanjega učnega načina in učnih ciljev.

Učni red šenklavške šole nam je ohranjen v treh izvodih, ki izvirajo iz različnih let. Najstarejša recenzija (imenujmo jo A) nosi datum 16. avgusta 1679 in podpis šolskega voditelja Hintersingerja. Druga (recens. B) je brez datuma, pa očitno za par desetletij mlajša. Odlikuje jo lepa in razločna jezuitska pisava, kakršno nahajamo v začetku 18. stoletja v jezuitskem letopisu (*Historia annua*) ljubljanskega kolegija in dnevniku prefektov (*Diarium praefecturae*). V primeri s prvo ima nekatera dopolnila, oziroma poostitve posameznih predpisov. Tudi je učni red natančneje izdelan in sega bolj v posameznosti, kar vse priča, da je nastal nekaj desetletij za prvim. Tretji izvod (C) je dobesedni prepis druge recenzije, pa ima znake, ki ga stavijo v tretje, četrto ali peto desetletje 18. veka²². Na robu je neka mlajša roka dostavila opazke, ki nam kažejo, koliko so se takrat posamezne točke učnega reda izvrševale. — Vse tri recenzije skupaj nam jasno pričajo, da je šenklavška šola poslovala tja čez sredo 18. veka in nas skoraj vodijo v dobo ljudske šole, ki se je pričela z reformami cesarice Marije Terezije. Pa tudi razlike med njimi so značilne.

O namenu šole, pravi učni red, da ima biti „neko semenišče za figuralno in koralno petje“ in za osnovne nauke (rudimenta) v čitanju, pisanju in tudi v latinščini. — Razdeljena je bila v dva razreda, ki sta imela vsak po enega učitelja. Prvi razred so obiskovali abecedarji, ki so se vadili v poznavanju črk, zlogovanju, čitanju in tudi že pričeli pisati. Pri tej priliki opozarja naše navodilo učitelja, naj pazi, da bodo otroci delali enako velike črke. V drugem razredu so se učenci vadili v čitanju, pisanju in se tudi že učili osnovnih naukov latinske slovnice. Za učno knjigo jim je pri tem služilo delo Emanuela: *Principia grammaticae*²³. Čudno je, da o ra-

²² Muzejski adjunkt Dr. Mal me je opozoril, da kratice (us, rum etc.) popolnoma manjkajo, besede so do konca izpisane, črke med seboj vezane, kar znači humanistično kurzivno pisavo 18. veka.

²³ Pod tem naslovom omenja knjigo *Historia annua Collegii Soc. Jesu*, str. 2, 7 (rokopis v dež. muzeju). Naš učni red navaja vsebino knjige.

čunanju v navodilu ni besedice, dasiravno ne moremo misliti, da bi se bilo popolnoma prezrlo, ker je navajajo druga poročila. — V obeh razredih se omenjajo pri pouku razne skupine (pevcev in nepevcev, bolj in manj napredujočih učencev) iz česar bi se dalo sklepati, da so bili v enem razredu skupaj učenci raznih stopenj in da je pouk na šenklavški šoli trajal vsaj tri do štiri leta.

Posebno skrb so v šenklavški šoli obračali na petje, ker je imela vzgajati pevce za domači cerkveni kor. Pouk je trajal dopoldne in popoldne po eno uro. Vendar se učenci, ki niso imeli posluha niso udeleževali pevskih vaj, ampak se med tem bavili s čitanjem ali pisanjem. — Pri pouku petja je seveda morala priti do veljave tudi slovenščina, ker so se slovenske pesmi v šenklavški cerkvi pogosto prepevale. „Historia annua“ poroča k letu 1599. o jezuitskih dijakih — ki so tedaj še izključno prihajali iz šenklavške šole — da so o Božiču prepevali latinske, slovenske in nemške pesmi.

O pouku nemščine učni red ne daje podrobnejših navodil. Da se pri sv. Nikolaju ni zanemarjal, nam priča že ime „nemška šola“. Vendar se menda ni višje vzpel, kakor do čitanja in pisanja. Nemška slovnica se gotovo ni poučevala, ker je niti na jezuitskih srednjih šolah niso učili²⁴. — Kar nas pa zlasti zanima je to, da omenja naša inštrukcija tudi vaje v pisanju ljudskega jezika. Popoldne po večernicah, od 1/24. do 4. ure je moral učitelj z učenci napraviti kratko „concertatio“, to je tekmovanje v lepem ali hitrem pisanju, gladkem čitanju, petju, kakršno je še posebej zaukazano v večjem obsegu ob sklepu tedna in leta, ko je bilo združeno z darili za marljive učence. Potem pa ukazuje učni red, naj učitelj one pol ure tudi še narekuje tvarino za pisanje v ljudskem jeziku in sicer v kratkih, lahko umljivih stavkih, ki naj ne obsegajo dosti več, kakor štiri besede. Na tem mestu „sermo vulgi“ po vsej priliki ne pomenja drugega, kakor slovenski jezik. Že Trubar govori na raznih krajih o slovenščini kot jeziku „preprostega ljudstva“. Škof Scarlichi pravi l. 1631. v poročilu na papeža o Ljubljani: „Vulgus carniolico idiomate utitur, quod est selavonico affine, tribunalia vero germanico, plerique et civilioris conditionis homines ut plurimum italico“²⁵. (Preprosto ljudstvo govori kranjsko narečje, ki je sorodno slovanskemu, oblasti rabijo nemški jezik, izobraženi ljudje pa večinoma italijanski). Slično piše tudi Valvasor, da je nemščina v navadi pri plemstvu in izobražencih, dahingegen die andre, nehmlich die win-

²⁴ Prim. Duhr, *Gesch. der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*, II/1., str. 506. sl.

²⁵ Kapiteljski arhiv, fasc. 57, st. 50.

dische oder sclavonische sich der Dorfzungen und andrer gemeiner Lippen bedient²⁶. In zopet na drugem mestu: Die rechte allgemeine Landsprach ist die krainerische . . . Jedoch redet aller Adel insgemein teutsch, auch krainerisch und italienisch²⁷.

V drugih sodobnih virih se imenuje slovenščina: lingua vernacula, lingua vulgaris, idioma carniolicum, idioma slavicum vel sclavonicum etc. — Iz navedenih mest lahko spoznamo, da „vulgi sermo“ ne more pomeniti nemščine, ker se nikdar ne označuje s tem izrazom. — Isto moramo tudi nujno sklepati iz konteksta navodila. Nemščina se je v šoli najbolj negovala in iz nje je bil v izpričevalu poseben red. Zato ni verjetno, da bi bile vaje v nemškem pisanju omejene na zadnje 1/2 pol ure popoldan, ker se izrecno omenjajo za druge dopoldanske in popoldanske ure. Sestavitelj učnega načrta je mogel na tem mestu nemščino tem manj označiti kot „vulgi sermo“, ker jo pozneje sam imenuje „locutio germanica“. Tudi bi bilo v tem slučaju posebno navodilo, kaj je še treba poleg tekmovanja popoldne delati, odveč, ker so se nemške pismene vaje vršile tudi ob drugih urah, pač pa ima navodilo svoj pomen, ako pomenja „vulgi sermo“ slovenščino. Učni red je s tem ravnatelja „nemške šole“ pri sv. Nikolaju posebej opozoril, da vadi svoje učence vsaj pol ali en četrt ure na dan tudi v pisavi slovenščine, ker je ta v Ljubljani „ljudski jezik“²⁸.

Pred slovenskim pisanjem so morale seveda biti vaje v slovenskem čitanju. Da so šenklavški učenci tudi slovensko čitali, sklepamo iz tega, ker so se že zaradi latinščine morali naučiti latinskih črk in pa ker je bil vsaj v spodnjem razredu pri veronauku v rabi slovenski „Mali katekizem Kanizijev“, kar hočem skoraj dokazati.

Veronauku sta bili po našem učnem načrtu odmerjeni dve uri, ena v petek, druga v nedeljo. Od drugod še zvemo, da je bil ta nauk navadno popoldne od 1. do 2. ure. Ob petkih je poučeval učitelj v šoli, ob nedeljah pa izpraševal duhovnik v cerkvi in imel na otroke tudi kratek nagovor. — O načinu pouka govori obširneje jezuitski zgodovinar Duhr, ki poroča o Ljubljani na podlagi listin avstrijskega provincijalnega arhiva sledeče²⁹: Novo metodo kateheze so vpeljali jezuiti v Ljubljani l. 1615. Učili so dečke in deklice, ki so sedeli v ločenih vrstah raznih molitvic, jih izpraševali in najmar-

²⁶ Valvasor, Ehre des Herzogtums Krain VI, štr. 271.

²⁷ Valvasor II, str. 184.

²⁸ Za šenklavške pevce so bile vaje v pisavi slovenščine še posebno potrebne za spisovanje slovenskih pesmi, ki so se rabile v cerkvi in pri drugih priložnostih.

²⁹ Duhr, Geschichte der Jesuiten, II./1., str. 347.

ljivejše obdarovali s podobnicami ali drugimi sličnimi darilci. Dobro je služil pri tem slovenski katekizem s podobami, katerega so dali natisniti v Augsburgu.

Katekizem, ki ga pisatelj tu omenja, je v slovenski slovstveni zgodovini znan pod imenom Mikčev katekizem, ker ga je stolni dekan dr. Mihael Mikec dal natisniti na svoje stroške in je izšel prav tisto leto, ko se je vpeljala v Ljubljani nova metoda kateheze. Prevajatelj tega malega Kanizijevega katekizma je skoraj gotovo p. Janez Čandik, znani pisatelj „Evangeljev in Listov“, ki je poslovenil par let pozneje (1618) tudi večji „Catehismus Petra Canisia“ in v letih 1613—1620 imel kateheze pri sv. Jakobu. — Lahko je dokazati, da se metoda ljubljanskih jezuitov ni skoraj nič izpremenila tja do časov šolske reforme pod Marijo Terezijo in postala celo merodajna za druge cerkve. Za Kranj je tako nedeljsko izpraševanje izpričano v letu 1649., ko je šolski voditelj Jurij Krt ob nedeljah popoldne ob eni uri vodil šolsko mladino v župno cerkev, kjer je duhovnik mladino učil in izpraševal krščanski nauk ter pridnim učencem dajal „munuscula“ (darilca)³⁰. Pod škofom Künburgom se je l. 1702. vpeljal isti način kateheze, ki je bil že v navadi pri jezuitih in v stolnici od l. 1615., oziroma 1620., tudi v cerkvi sv. Petra in v štirih Ljubljani najbližjih cerkvah³¹. In prav neposredno pred vpeljavo nove šole (1761) čitamo v nekem poročilu ljubljanskega magistrata, da sta v Ljubljani dve nemški šoli (menda šenklavška in špitalska). Krščanski nauk se poučuje navadno ob petkih ali sobotah popoldne po Kanizijevem katekizmu za otroke, in sicer pozneje v nemškem v začetku pa v slovenskem jeziku (nach dem Kindlehrbüchel von Canisio sowohl in deutscher auch im Anfang in der Landsprach). Otroke vodita ob nedeljah en učitelj k jezuitom, drugi v stolnico, kjer ima duhovnik kratek nagovor (exhortation), potem jih izprašujejo in obdarujejo z malimi darovi³².

Po mojem mnenju je služil slovenski katekizem v šenklavški šoli tudi za čitanko. Znano je, da je že Trubar pred svoj prvi katekizem postavil abecednik, po katerem bi se mogli „ti mladi inu preprosti Slovenci lahko v kratkim času brati nauuzhiti“. Trubarjev abecedarij obsega nemško in latinsko abecedo, samoglasnike, po dva samoglasnika vkup (au, eu, ou), zloge z enim in dvema soglasnikoma (bad, bed, bid, bod, bud) in besede po abecednem redu (Abel,

³⁰ Izvestja Muz. društva XIII, str. 45.

³¹ Dolničarjeva ljubljanska kronika k letu 1702. (Izv. Muz. društva XI, str. 93.)

³² Mestni arhiv, fasc. 73. Besedi „im Anfang“ sta bili pozneje na koncu strani dostavljeni.

Abraham, Andrei). Ne vemo, je li imel slovenski „Mali katekizem“ tudi za uvod abecednik ali ne, ker se nam noben izvod te knjige ni ohranil. Poroča se nam pač, da je imela ta knjižica nek drug važen pripomoček, namreč ilustracije, ki so nazorno predstavljale posamezne nauke; abecednik se nič ne omenja. Znano pa je, da je l. 1762. v Celovcu tiskani Kanizijev katekizem imel na štirih straneh kratko „vižo brat se učiti“ in da je tudi Paglovec l. 1745. svojemu „Tomažu Kempenzarju“ prideljal „Tablo teh puhštabov“. Za šenklovsko šolo posebej tak abecednik morda ni bil potreben, ker so otroci itak že zaradi petja morali takoj v začetku poznati latinske črke in se vaditi v latinskem čitanju.

O drugih podrobnostih pouka naš učni red ničesar ne omenja. Izmed šolskih knjig je navedena le latinska slovnica Emmanuelova, ki se je pozneje rabila tudi v nižjih razredih jezuitskih šol³³. O nemških učnih knjigah ne zvemo ničesar. Razun nemškega Kanizijevega katekizma, ki je otrokom drugega razreda služil za veronauk in morda tudi za čitanko, tudi tu menda ni bilo posebno dobro preskrbljeno. Pač pa še zvemo nekatere druge posameznosti, ki niso brez kulturno-zgodovinske vrednosti.

Pouk je trajal z nekaterimi presledki dopoldne od 7. do 10. ure, popoldne od ene do štirih. V sredo je bil prost dan, ko so se šolarji udeleževali le maše in večernic, pozimi pa je bilo prosto le popoldne. Morda so tedaj odpadle kake jutranje učne ure. Koncem leta se je vršil izpit, „da se ugotovi napredek posameznih učencev“. Tisti učenci, ki so izpit prestali, so smeli potem obiskovati latinske šole pri jezuitih, posebno marljivi so dobili premije. Seveda se je vse to godilo s primerno slovesnostjo. V izpričevalih je imel biti zlasti (potissimum) red iz nraavnosti in nemščine.

Učni red poudarja tudi potrebo krščanske vzgoje. V ta namen naj hodijo pridno k maši in pridigam. Dva prepisa (B. in C.) imata pri tej točki dostavek „ad quod iuvabit assignare capitulum“, kar pomenja, naj jih učitelj pred mašo zbere v šoli, da more nadzirati udeležbo. K verskim vajam je spadala tudi mesečna izpoved. Poznejši dostavki ukazujejo učitelju naj pri tem rabi izpovedne listke, da ugotovi, če izvršujejo učenci to šolsko zapoved. Dopoldanski in popoldanski pouk se je začel in končal z molitvijo in v 18. veku s petjem cerkvenih himen, katerim je sledila kratka molitvica. Pred jutranjim poukom so peli himno: „Christe qui lux es, et dies“

³³ Ta knjige je bila po vsej priliki približno slične vsebine, kakor takozvana „Ars Donati“, ki se navaja pogosto kot latinska učna knjiga na srednjeveških šolah.

(„Kriste, ki si nam luč in dan“). Ta stara cerkvena pesem, ki so jo nekateri pomotno pripisovali svetemu Ambrožu, se je nekdam rabila v cerkvenem oficiju za sklepno ali povečerno molitev (completorium). Trubar jo je prevel v slovenščino, toda po nemškem prevodu, in jo vstavil v svojo pesmarico pod naslovom: Completa. Vezherna molitou³⁴. Besedilo prve kitice je zelo primerno za jutranjo molitev in slove v Trubarjevem prevodu tako: „Criste, kir boš imenovan — prava luč, zarja, beli dan — s svitlobo si v temi obdan — sveti nam v ta tvoj svetli stan“. V 18. stoletju je na njeno mesto stopila pesem: „Jam lucis orto sidere“, ki je še vedno vsak dan v rabi pri cerkvenem oficiju. Dopoldanski pouk se je završil s pevanjem: „Da pacem Domine“. Menda je to antifona, ki je bila do zadnje reforme brevirja v rabi pri hvalnicah in večernicah kot commemoratio de pace (molitev za mir)³⁵. Popoldanski pouk je uvajala znana himna „Veni Sancte Spiritus“ z molitvico v čast svetemu Duhu, zaključil pa se je z antifono „Contere Domine“. Od kje je ta vzeta, ne morem določiti, zdi se mi pa, da izraža misel o zmagi nad sovražniki. Morda je v obeh sklepnih molitvah kak ozir na tedanje pogoste boje s Turki.

Obširno govori učni red o udeležbi učencev pri veliki maši (summum sacrum, menda po nemškem izrazu Hochamt) ob devetih in večernicah ob treh. Vendar ni misliti, da bi bili vsi učenci vsak dan pri obeh cerkvenih opravilih. Že najstarejši izvod učnega reda ima omejitve „nisi hiemis frigor aliud suaserit“ („ako zaradi mraza ne kaže drugače ukreniti“). Poznejši izvod pa ima beležko, da gredo ob devetih pevci v cerkev, drugi učenci ostanejo v šoli in gredo k maši le ob nedeljah in praznikih. — Pevci so morali gotovo biti pri vseh petih mašah in večernicah. In teh tedaj ni bilo malo, ker so bili prazniki mnogo številnejši, kakor sedaj. Neko nasprotje se zdi le v tem, da je bil glasom reverza, ki sta ga morala podati šolska voditelja Hintersinger in Wilfan, šolski voditelj dolžan vzdrževati le štiri pevce in z njimi povečevati vse cerkvene pobožnosti, ki se „po stari navadi opravljajo“, naš učni red pa govori sploh o petju učencev. Menda so bili prvi štirje takozvani „vodilni“ pevci v šenklavškem zboru.

³⁴ Poročilo rav. dr. Mantuanija. Prim. Cerkvni Glasbenik 1908, str. 84 in 98.

³⁵ Antifona se glasi: Da pacem Domine in diebus nostris, quia non est alius, qui pugnet pro nobis, nisi tu Deus noster. — Vers. Fiat pax in virtute tua. Respons. Et abundantia in turribus tuis. — Oratio: Deus a quo sancta desideria, recta consilia et iusta sunt opera, da servis tuis illam, quam mundus dare non potest pacem, ut et corda nostra mandatis tuis dedita, et hostium sublata formidine, tempora sint tua protectione tranquilla. Per Dominum . . . Amen.

Pri tem izvemo še nekaj drugih zanimivih podrobnosti. Pevci so se morali zbrati na sredi pevskega kora pred visokim pultom pevovodje. Not niso imeli v roki, ampak na strmem pultu je ležal velik folijant, kjer so bile pisane ali tiskane velike note in besedilo k cerkvenim napevom. Iz tega folijanta so čitali vsi pevci, pevovodja pa jim je z malo palico (virgula) kazal, kateri napevi pridejo na vrsto³⁶.

Ako zdaj še v celoti pregledamo poslovník šenkľavške šole, moramo reči, da nam razun o pouku latinščine in petja, ne daje posebno točnih odgovorov. Niti o nemščini ne zvemo natančnejše, kako se je poučevala, nov dokaz, kako se je spričo latinščine omalovaževal ves drugi pouk celo na šolah, ki so se imenovale „nemške“. Jasno pa se opaža pri našem učnem redu jezuitski vpliv. Učni čas, dnevno, tedensko in letno tekmovanje, mesečna izpoved, način kateheze, vse to je povzeto po načrtih jezuitskih šol³⁷. Lastne so šenkľavški šoli le točke o gojitvi petja, ki se sicer na jezuitskih učiliščih splošno ni mnogo gojilo, in pa določba o vajah v pisavi „ljudskega jezika“. Na tej podlagi pa moremo s precejšno gotovostjo določiti čas, ob katerem je bil sestavljen naš učni načrt. Sama ob sebi se nam vsiljuje misel, da se je to zgodilo tedaj, ko se je ljudska šola od jezuitov preselila k sv. Nikolaju in je tu nastala pripravnica za njihove latinske šole (1621). Če še upoštevamo, da nam poznejši prepisi te listine in razne beležke, dokazujejo tudi njega veljavo v 18. veku, smemo reči, da je pač veljal, do velike terezijanske reforme, ki je staro šenkľavško šolo in z njo vred tudi njen poslovník pomedla s pozorišča. Nam pa ostane stari učni načrt vendar važna kulturna priča za dobo, ki nam je bila doslej zlasti glede na šolstvo malo znana.

Po letu 1679. se poročila o šenkľavški šoli počasi izgublja.

Ko je umrl šolski voditelj Hintersinger (1693), so nastopili za službo pri stolnici trije kandidati. Prvi je bil domači podučitelj (succentor) Gregor Wilfan, ki poudarja v svoji latinsko pisani prošnji, da služi škofijstvu že 11 let pridno in vestno ter obljublja, da hoče poskrbeti za boljše pevce, kakor so bili doslej na šenkľavškem kora. Drugi kandidat je bil sin bivšega šenkľavškega učitelja Janeza Fischerja, Janez Nikolaj Fischer, tedaj organist v Št. Vidu pri Vipavi. V slabo pisani nemški prošnji se sklicuje na zasluge svojega očeta,

³⁶ To mesto mi je blagovoljno razložil gosp. ravnatelj dr. Mantuani. V Trubarjevem Zborniku nam predstavlja slika „Musica“ pevovodjo z „virgulo“ v roki (str. 243).

³⁷ Prim. o tem Duhr: *Gesch. der Jesuiten*, II. ps., str. 459 sl. in II./2., str. 15. sl.

pravi o sebi, da je že 10 let organist v Št. Vidu in da hoče skrbeti tudi za šolo. Tretji kompetent je bil Matija Oražen, učitelj kamniški (ludirector Lythopolitanus). Njegova prošnja se odlikuje po lepi, gladki latinščini in tudi sicer razodeva največ izobrazbe. V njej poudarja, da je zmožen koralnega in figuralnega petja, s katerim hoče biti škofu vedno na službo. Glede šole obeta, da bode zastavil ves svoj trud za izobrazbo mladine v potrebnih znanostih, kakor tudi v petju (tam in litterarum instructione quam et cantus exercitio). Skrbeti hoče tudi, da se bodo na šenklavškem koru proizvajale lepe simfonične skladbe in nove kompozicije (praesertim symphoniis pulchris novisque musicae partibus vigilans), kar mu bode tem lažje, ker s pomočjo svojih znancev lahko dobi muzikalije z Dunaja, iz Solnograda in tudi iz Benetk. — Dasiravno je Oražen največ obetal, je službo voditelja vendar dobil Wilfan, ker nam je ohranjen reverz z dne 17. januarja 1694., ki ga je podpisal ob nastopu službe³⁸.

Poslej prenehajo poročila o daljni usodi šenklavške šole. Le prepisi učnega reda in na njem beležke anonimnih njenih voditeljev pričajo, da je še dalje poslovala. Hkrati se poizgube tudi vesti o drugih ljubljanskih šolah.

Neposredno iz časa pred veliko terezijansko šolsko reformo, se nam je ohranilo poročilo mestnega magistrata o ljubljanskih šolah (koncept vloge na dunajsko vlado z dne 20. jan. 1761.), čegar vsebino sem deloma že omenil. V izpopolnitev naj navedem še sledeče podatke: V Ljubljani sta dve nemški šoli, kjer se poučujejo dečki in deklice v čitanju, pisanju in računanju skozi ves teden, razun praznikov.

Ako med tednom ni praznika se jim dovoli v sredo ali četrtek prosto popoldne za oddih. Krščanski nauk se poučuje v petek ali soboto popoldne po Kanizijevem katekizmu za otroke, izprva v „deželnem“ pozneje pa v nemškem jeziku. Učitelja nastavlja in odstavlja mestni magistrat. Sposobna sta toliko, da moreta otroke poučevati v čitanju, pisanju, računanju, in jim podati tudi osnovne nauke za prvi latinski razred (auch die Elemente pro parva schule zu geben)³⁹. Njuna postranska plača (die Bezahlung ad accidentiam) je v tem, da jima starši od vsakega otroka dajo po 34 krajcarjev na vsake kvatre. Eden ima 40 dečkov in 11 deklic, drugi 30 dečkov

³⁸ Wilfanov reverz se le v tem razlikuje od reverza njegovega prednika, da se je ta zavezal vzdrževati kot stalne pevec enega basista, enega altista in dva diskantista (sopranista), med tem ko navaja Hintersinger enega altista, enega tenorista in dva diskantista.

³⁹ Parva, infima ali elementaris se je imenoval prvi razred jezuitskih latinskih šol.

in 4 deklice. Javnih jezikovnih šol ni v Ljubljani nobenih, pač pa je tu en učitelj za italijanščino in drugi za francoščino, ki na zahtevo proti plači poučujeta ta dva jezika. Ob nedeljah vodijo šolsko mladino v cerkev k izpraševanju, en učitelj k jezuitom, drugi v stolnico. Samostana sv. Klare in sv. Uršule sprejemata deklice v pouk in hrano⁴⁰.

Šoli, ki ju omenja poročilo mestnega magistrata, sta bili pač šenklavška in špitalska. Ako bi se komu čudno zdelo, da je imel pri nastavljanju šenklavških učiteljev odločilno besedo mestni svet, je treba upoštevati, da je tudi nosil del stroškov za učiteljevo plačo, šolsko opravo itd. Učiteljica, ki je nekdanj imela svojo šolo na Starem trgu, je postala odveč, ko so došle v Ljubljano uršulinke (1702).

Pa skoraj je odzvonilo tudi tema dvema učilnicama. Blaž Kumerdej je l. 1775. v Ljubljani uredil novo šolo s štirimi razredi po saganski učni metodi. Kmalu potem je vlada prepovedala vse šole, ki niso hotele sprejeti novega učnega načina ali pa postale nepotrebne. In takrat je po štiristoletnem obstanku preminula tudi šola sv. Nikolaja.

Priloga.

Učni red za šolo sv. Nikolaja iz l. 1679.⁴¹

Regulae pro ludirectore ad Sanctum Nicolaum.

Ante meridiem divisio temporis haec erit. Primo.

Hora septima matutina initium dabit oratio⁴², quam ipse ludirector et praeceptor, ac discipuli omnes aperto capite, devote, distincte, modeste, non hiulce recitabunt praemuniti signo sancte Crucis clare pronuncians: In nomine Patris + et filii + et spiritus sancti + Amen. Quod in omnibus aliis initiis aut inchoationibus pie convenit observare, sicut nec in fine debet ommitti illud: Benedicat nos omnipotens Deus Pater + et Filius + et Spiritus Sanctus + Amen.

Secundo.

Quia huic scholae gradus est, ut sit veluti quoddam seminarium musicae, qua figuratae, qua choralis, ac propterea ut aliqualis rudimentorum cognitio habeatur, dabit igitur operam praeceptor, ut a septimana ad octavam horam discipulis in duos ordines distributis (ubi opus erit) eas lectiones praelegat, quae captum eorum non excedant. In primo ordine abecedariis non desit, ut apte litteras colligant et syllabatim efferant, tum animose legant totam dictionem, et si qui ex his ad scriptionem faciendam apti fuerint, universim attendat, ut aequales characteres efforment. — Alteri ordini tamquam doctiori Emanuelis de inflexionibus nominum, coniugationibus verborum, ac rudimentorum librum explicabit. Interea vero ubi

⁴⁰ Mestni arhiv, fasc. 73.

⁴¹ Poznejši recenziji sta označeni s črkama B. in C.

⁴² B. ima tukaj: initium dabit cantus: Christe, qui lux es, et dies etc. cui Versiculi et collecta adiungendi. — C. initium dabit cantus: Jam lucis orto sidere etc. Na robu je beležka: servatur.

praeceptor eos, qui in ordine primo constituti sunt instruet, ludirector illos, qui ad musicam apti et idonei reperti fuerint, in cantu figurati exercebit, eritque dicto tempore serium cantus exercitium atque instructio⁴³.

Tertio⁴⁴.

Signo campanarum audito omnes modeste Ecclesiam adibunt (nisi hiemis rigor aliud suaserit) ubi summo sacro devote cum rosariis intersint, collocati solum in medio ad pulpitem, quod servari debet et in vespere⁴⁵. Praeceptor virgula notas monstret et ad Gloria Patri . . . nomina Jesus et Mariae, ut genua inflectantur ex veteri et sancta consuetudine signum dare non omittat, quoties in ecclesia aliquid decantatur. Finito sacro schola revisatur, ibique residuum temporis in scriptione nova impendatur et antiqua corrigatur. Audita hora decima finem oratio⁴⁶ imponet, qua finita scholares dimittentur, et monebuntur, ut sint memores modestiae in plateis servandae.

Postmeridiam. Primo.

Prima hora pomeridiana schola ab oratione incipiet⁴⁷ et usque ad secundam exercitium cantus continuabitur, ii vero, quibus concinendi ars non arridet, aliis pro commoditate temporis occupentur. Secunda hora ad tertiam duplici ordini discipulorum proponet duplices ut supra lectiones.

Tertia vespere peraget⁴⁸, iis finitis reditur ad scholam et residuum temporis insumendum in concertatione; dictandum praeterea argumentum scribendi vulgi sermone ad verbum perspicuum, nec fere verbis quaternis longius. Quarta audita⁴⁹ oratio claudet studiorum officinam.

Secundo.

Aestate die recreationis, quae erit ordinarie die Mercurii summo sacro et vespere intererunt discipuli. Hieme vero pomeridiano tempore dumtaxat vacabunt, ad vespere tamen venire tenebuntur⁵⁰.

⁴³ V rec. B. in C. manjka zadnji stavek: Interea vero . . . C. ima na robu beležko: servatur.

⁴⁴ B. in C. imata za naslovom „tertio“ najprej sledeče: Ab octava ad nonam serium sit exercitium et instructio cantus figurati, quo tempore cum non omnes ad cantum cogi possint, nec apti sint omnes, exerceri poterunt in scriptione, qui in secundo ordine fuerint, qui vero in primo, lectioni dabunt operam.

⁴⁵ C. ima tu na robu beležko: Cantores tunc vadunt ad Ecclesiam, alii in schola manent, nec ad missam vadunt, nisi in festis et dominicis diebus.

⁴⁶ B. in C. . . . finem cantus imponet: Da pacem Domine . . . versiculi et collecta subiicitur . . .

⁴⁷ B. in C.: Prima hora pomeridiana cantum „Veni Sancte Spiritus“ . . . versiculum et collectam ad initium excipiat . . . C. ima na robu beležko: Audiunt lectiones, et scripta corriguntur et cantatur ista hora.

⁴⁸ C. ima na robu beležko: Cantores vadunt ad templum hora tertia et post vespere dimissis aliis cantus discitur.

⁴⁹ B. in C.: Quarta audita cantus: „Contere Domine“, versiculi et collecta claudent studiorum officinam.

⁵⁰ C. na robu: servatur . . . in dostavek „dies conductuum“ (dnevi pogrebov).

Tertio.

Demum praeceptor sollicitè advigilabit, ut discipuli una cum litteris mores etiam christianis dignos addiscant, ideo missae et concioni sedulo intersint⁵¹. — Catechismi die Veneris et Dominica, quod omnes memoriae commedabunt et confessiones, ut a nemine omittantur singulis mensibus efficiet⁵². — Quotannis fiet examen, ut constet de profectu singulorum et digni ad scholam Patrum Societatis Jesu etiam diligentiae praemio largiter exhibito possint promoveri⁵³.

Ultimo.

Habeant etiam discipuli signum morum et locutionis germanicae linguae potissimum⁵⁴.

Item sabato totius hebdomadae, aut eo impedito ob alicuius festi celebrationem die veneris lectiones recitentur, quo die convenit fieri concertationes, ut diligentiores praemiis affecti aliis stimulus sint ad sedulam operam navandam studiis. Concertatio etiam fieri poterit in cantu.

Omnia ad maiorem Dei gloriam, magnae Matris
et s. Nicolai honorem.

Die dritte Okkupation Idrias durch die Franzosen im Jahre 1809.

Von der k. k. Bergdirektion Idria.

II.

Nach der Übernahme des Werkes seitens der französischen Regierung verliessen die früheren österreichischen Beamten dasselbe nach und nach. Ausgewandert sind: Bergrat Leopold von Passetzky, Oberbergverwalter Josef Sybold, Waldmeister Anton Leithner, Buchhalter Franz Edler von Hubert, Sekretär Franz Salfund, Inspektor Valentin von Krampelfeld, Zeugschaffer Freiherr von Seenuss, Probierer Ernst Enhuber, Fabriksverwalter Alois Sybold, Hüttenmeister Franz Wernberger, Fabrikswerkmeister Anton Kossek, Markscheider Anton Kullnigg, Schichtenmeister Josef Scherovitz, Kontrollor Peter Kautschitsch, Förster Valentin von Krampelfeld, Markscheidsadjunkt Josef Vorauer, Protokollist Franz Edler von Fritsch, Rechnungsoffizial Franz Burger, Ingrossist Alois Greipl.

Im ganzen sind 30 Familien mit 115 Köpfen davongezogen und waren dies ausser 4 Familien lauter Beamte und Angestellte des Werkes.

⁵¹ B. in C.: Ad quod iuvabit assignare capitulum.

⁵² B. in C. še dostavek: iubebit autem eos habere suum in schedula descriptum nomen, cognomen, ut qui eam neglexissent, praeceptor intelligat. C. ima na robu beležko: non servatur.

⁵³ C. ima beležko: fit examen apud patres Jesuitas.

⁵⁴ C. ima beležko: non servatur.

Von diesen wurde Fabriksverwalter Alois Sybold mit Zustimmung des Dauchy krankheitshalber ab 1. Dezember 1809 entlassen. Das Entlassungsgesuch des Oberamtsrates und Buchhalters Franz Edlen von Hubert knüpfte Dauchy an die entsprechende Rechnungslegung. Werksphysiker Nanger wurde pensioniert.

An deren Stelle traten die französischen Beamten: Paysee, Direktor; Andry, Administrator; Hollanetre, Waldmeister; Dessart, Magazin-Inspektor; Juliac, Magazineur; Rosenberg, Sekretär; Valentin, Buchhalter; Emanuel Friedl, Kassier; Callo, Privatsekretär beim Administrator; Ardien, Arzt; Chavy, Schmiedverrechner.

Ausser dem Herrschaftsoberbeamten Karl Ritter von Gariboldi, verblieben in französischen Diensten Unterbergverwalter Anton von Krampefeld, Zeugschaffer Kagnus, Werkarzt Dr. Kajetan Layer, Chyrurg Reichel, Kassakontrollor Kaspar Wolf und das Personale der Schulen und der Werksapotheke.

Nun gieng die französische Regierung an die Organisation des Werkes in Idria. Mit 1. Jänner 1810 trat ein neuer Arbeiter-Lohnstatus in Kraft, welchem Dauchy am 26. Jänner 1810. die Sanktion erteilte. Gleichzeitig trat ein neuer Fuhrlohntarif in Wirksamkeit.

Wie bekannt hatte die Werksleitung in Oberlaibach ein eigenes Magazin, in welches die per Schiff von Laibach angekommenen Materialien und namentlich Getreide übernommen und per Achse über Veharše nach Idria spediert wurden. Ebenso gelangten von diesem Magazine die Idrianer Produkte mittelst Schiff nach Laibach zum Versandt.

Für die Schiffsleute, Auf- und Ablader wurden ebenfalls mit 1. Jänner 1810 neue günstigere Löhne festgesetzt.

Mit 1. Februar 1810. hat die französische Werks-Administration die üblich gewesene Lohneinteilung der Monate per 4 und 5 Wochen abgeschafft und die Schichtenberechnung, dann Ausbezahlung der Arbeiter nach den vollen 12 Monaten und nach diesem Systeme auch die Getreidebeteiligung nach 12 Monaten angeordnet.

Da aber nach dem bestandenen österreichischen Normale die Getreidebeteiligung in einem Monate per 5 Wochen reichlicher bemessen war als in einem Monate per 4 Wochen, so hat die französische Administration, als sie die gleichförmige Getreidebeteiligung nach den vollen 12 Monaten einführte die Ausgleichung dahin zu treffen gesucht, dass das Plus einer 5 wöchentlichen gegen eine 4 wöchentliche Getreidebemessung soviel als möglich ausgeglichen werde.

Es erhielten demnach unter der französischen Regierung einige Kategorien etwas höhere, andere Kategorien wieder niedrigere Ausmasse, während Hirse und Haide nicht mehr zur Ausgabe gelangte.

Das Pensionsausmass in Bargeld für die Arbeiter, Witwen und Waisen gelangte auch unter der französischen Regierung nach den vorigen österreichischen Normalien mit der einzigen Abänderung zur Anweisung, dass diese Genüsse nicht, wie es früher gewöhnlich war,

nach Tagen und Wochen, sondern nach Monaten berechnet und verabreicht wurden.

Bezüglich der Pensionen trat jedoch das französische Normale vom 12. Februar 1806, welches in Illyrien allgemein üblich war, in Kraft. Dieses Normale enthielt auszugsweise nachstehende Bestimmungen:

Zivilangestellte, welche vor vollendetem 15. Dienstjahre aus dem Dienste der Nation scheiden, erhalten eine einmalige Gratifikation nach vollendetem 15. Dienstjahre erhalten sie für je 5 Jahre ein Zehntel der Besoldung als jährliche Pension.

Angestellte, welche nach vollbrachten 50 Dienstjahren freiwillig aus dem Dienste scheiden, erhalten als Pension $\frac{8}{10}$ der Besoldung und wenn sie wegen physischen Unvermögen austreten, die ganze Besoldung. Witwen und Waisen bis 20 Jahren, welche nachweisen, dass sie mittellos sind, erhalten eine einmalige Unterstützung und eine Lebenspension je nach der Anzahl der Dienstjahre des verstorbenen Gatten. Die Unterstützung und Pension sind gleich zwei Dritteln der Gratifikation oder Pension, welche dem Verstorbenen gebühren würde. Witwen ohne Kinder und Doppelwaisen werden gleichmässig behandelt.

Der öffentliche Schatz trägt für die Pensionen jährlich 800.000 Lire bei. Ausser dieser Summe ist ein jährlicher Beitrag von 100.000 Lire für die ausserordentlichen Pensionen angewiesen. Der Abzug zum Pensionsfond ist mit 2 % bestimmt.

Die im Pensionsstande bereits befindlichen Zivilbeamten und Militärs, Priester, Witwen und Waisen, dann die bei der aufgehobenen Regierung und bei den Kreisämtern angestellt gewesenen Beamten, welche das Recht hatten, einen Anspruch auf Pensionen zu machen, wurden angewiesen, vor dem 16. Oktober 1810. ihre Urkunden in dem Liquidationsbureau der Generalintendanz in Laibach vorzulegen.

Bezüglich der Tagelöhner im Allgemeinen liess der Intendant von Innerkrain am 1. April 1811. „um die überspannten und unbilligen Preise der Tagelohnsarbeiten zu mässigen“, dass vom General-Polizei Kommissariate von Krain aufgestellte, für ganz Krain giltige Lohnnormale, auch der Herrschaft Idria zugehen. Dieses Normale bestimmte für Maurer im Sommer bei 12 Arbeitsstunden 34, im Winter bei 11 Arbeitsstunden 30 kr. Taglohn. Für ihre Gehilfen sind die Löhne mit 24 respektive 20 kr. festgesetzt.

Von den französischen Dienstinstruktionen beim Werke sind nur jene bezüglich der Quecksilberhütte und Zinnoberfabrik erhalten geblieben, welche den Dienst der Aufseher, Wächter und Arbeiter bis ins Einzelne regeln und von der strammen Ordnung, welche die französische Werksleitung aufrechtzuerhalten bemüht war, Zeugnis geben.

Bei der Sitzung des Administrationsrates am 1. März 1811 wurden den Sitzungsmitgliedern Plätze angewiesen. Gariboldi erhielt den zweiten Platz rechts vom Präsidenten. Diese Ordnung musste für alle am Samstag jeder Woche stattfindenden Sitzungen festgehalten werden und der für

einen Beamten bestimmte Platz durfte im Falle seiner Abwesenheit durch keinen anderen besetzt werden.

Wie bekannt, erhielt unter der französischen Regierung auch das Unterrichtswesen eine neue Organisation.

Die Generaldirektion des Bergwerkes entwarf diesbezüglich folgende zwei Programme:

Von dem öffentlichen Unterricht.

Die Schule von Idria muss wieder auf ihre erste Entstehung und bestehenden Gesetze zurückgeführt werden. — Sie wird für die Kinder der Beamten und Werksarbeiter unentgeltlich Unterricht geben.

Derselbe wird dergestalt eingeteilt, dass die Kinder französisch, deutsch, italienisch, die Schreib- und Rechenkunst, Geometrie, die Mechanik, das Zeichnen der Maschinen, die Anfangsgründe der Chemie und die Mineralogie lernen.

Eine Frau wird den Unterricht der Mädchen in Hinsicht der Näh- und Stickerei geben, und ein Lehrer jene lesen und schreiben lehren.

Die Administration wird die Ausgabe für die Schulbücher, Papier, Tinte und Karten für die Zeichenschule, ferner die für den Unterricht der Mädchen notwendige Leinwand besorgen.

Der Eingang von dem Verkaufe der durch die Mädchen verfertigten Artikeln ist zu neuen Beischaffungen, und endlich das ganze Einkommen zum Unterhalt der Schule bestimmt.

Die Zahl der Professoren für die Knaben ist auf fünf, und für Mädchen auf einen bestimmt.

Die Schule von Idria ist in Hinkunft für die fremden Kinder, die eigentlich nie hätten zugelassen werden sollen, nicht mehr unentgeltlich, in Fällen aber, wo Fremde ihre Kinder zum Grubenunterricht und Arbeit bestimmen sollten, zahlen sie für jedes Kind eine Auflage, welche durch den Administrationsrat bestimmt, und die in die Schulkasse abgeführt wird.

Die Schulkasse wird dem Verwalter von Idria anvertraut, welcher der Administration hierüber Rechnung legt, er wird auch über den Unterricht und die Befolgung der Verordnungen wachen.

Die Professoren der Idrianer Schule beziehen ihren Gehalt von der Werksadministration und werden gegen besondere Ausweise, wie alle übrigen Beamten bezahlt.

Das Programm des Idrianer Gymnasiums für das Jahr 1812 veröffentlichte folgende Instruktion.

„Die Schulen zu Idria haben zwei Sachen zum Gegenstande, die eine ist den Kindern beider Geschlechter die Anfangsgründe der Sprachen und des Rechnens, welche im allgemeinen Gebrauche sind beizubringen. Die zweite ist eine Vorbereitungsschule für Bergzöglinge oder Praktikanten einzuführen, deren Bestimmung es ist, in Berg- oder Hammerwerken als Direktoren, als Befehlshaber irgend eines Amtes, als Hutmann, Kratzenfüller, oder Befehlshaber in Werkstätten, zur Beförderung und Obhut der Arbeiten und Maschinen, zum Dienste in den Kanzleien der Administration, um Gegenden und Karten in Riss zu bringen, und zur Abfassung verschiedener Arten dem Bergwerke eigenen Zeichnungen angestellt zu werden.

Die Administration gestattet gleichfalls jenen Zöglingen von den kaiserlichen Bergwerken in Oberkärnten, welche durch die Regierung, als auch jenen, welche durch die Eigentümer der Hammerwerke in den Illyrischen Provinzen vorgeschlagen und vorgestellt werden in diese Vorbereitungsschule den Zutritt.

Der Unterricht ist für Kinder der hiesigen Beamten und Arbeiter die im Dienste der Administration sind, unentgeltlich, und man verlangt von den Auswärtigen, die beigelassen werden daran teilzunehmen, nur eine gemässigte Vergeltung.

Alle Schüler sind verbunden, sich selbst mit den zu ihrem Unterrichte nötigen Büchern zu versorgen, oder deren Wert der Administration abzustatten, die sie ihnen verschaffet, doch ausgenommen sind jene der Bergleute und Beamten, deren Eltern wirklich ausser Stande wären, diese Ausgabe zu leisten, in welchem Falle die Administration auf ihre eigenen Unkosten das Nötige besorgt.

Das Fortrücken geschieht vermittelst der Examina und es werden unter die Zahl der Praktikanten, welche bestimmt sind, in dem Bergwerke Idria angestellt zu werden, nur die Söhne der Bergleute und Beamten, welche in Diensten der hiesigen Administration sind, aufgenommen.

Der Cours enthält 3 Divisionen. Die erste Division hat den Unterricht für Mädchen zum Gegenstande. Die zweite den Unterricht der Knaben von 7 bis 15 Jahren. Die dritte das Studium der Zeichenkunst und Mathematik.

Die erste Division so den Unterricht der Mädchen betrifft, hat das deutsche und krainerische Lesen, die Schrift und die deutsche Sprachlehre, sowie auch die Anfangsgründe der Rechnung, der Religion, das Nähen, Spinnen und andere weibliche Beschäftigungen zum Gegenstande.

Diese Division begreift zwei Klassen in sich, jede von einem Jahr, wovon jede wieder in 2 Abteilungen eingeteilt wird, eine für das Studium der Sprachen, die andere für die weiblichen Arbeiten.

Der Unterricht muss so eingerichtet werden, das die Schülerinnen am Ende der zweiten Klasse oder des zweiten Jahres die regelmässigen Zeitwörter der deutschen Sprache und die vier Rechnungsarten in ganzen Zahlen erlernt haben.

Es wird ihnen auch ein Kurs für die Anfangsgründe der französischen Sprache gegeben.

Für die mehanischen Arbeiten, welche auf die Wirtschaft Bezug haben, sind besondere Lehrerinnen festgesetzt.

2. Division. Die Schulen, welche für den Unterricht der jungen Knaben bestimmt sind, haben das Studium der Sprachen und die Anfangsgründe der Arithmetik zum Gegenstande und sie bestehen aus vier Klassen oder Jahren.

1. Klasse oder 1. Jahr. Man nimmt in diese Klasse die Knaben von 7 bis 10 Jahren und der Unterricht beschränkt sich, nachdem man ihnen die Kenntnis der Buchstaben, das deutsche und krainerische Lesen, die Bildung der deutschen und lateinischen Buchstaben beigebracht hat.

Jene Schüler, welche nicht für tüchtig befunden werden, am Ende des ersten Jahres in die zweite Klasse übertreten zu können, bleiben noch in der ersten und fangen ihr Studium von neuem an und wenn sie am Ende des zweiten Jahres noch für unfähig gehalten werden fortzurücken, so werden sie aus der Schule gestossen. Diese Massregeln erstrecken sich gleichfalls auch auf alle übrigen Klassen.

2. Klasse oder 2. Jahr. 1. Man fahret in dieser Klasse mit dem Unterrichte des deutschen und krainerischen Lesens fort; die Schüler vervollkommen sich in der Schrift beider Sprachen und fangen die Anfangsgründe der deutschen Sprachlehre an, bis mit Inbegriff der Hilfszeitwörter.

2. Sie lernen das Anschreiben der Ziffern und den Anfang der Numeration.

3. Klasse oder 3. Jahr. 1. Man fahret in dieser Klasse mit der deutschen Sprachlehre fort, bis man gänzlich das Studium dieser Sprache vollendet.

2. Die Schüler fangen das französische Buchstabieren und Lesen an, und lernen die Gramatik dieser Sprache bis mit Inbegriff der Hilfszeitwörter.

3. Sie lernen die 4 Rechnungsarten der ganzen Zahlen und werden durch Beispiele über diese Rechnungsarten geübet.

4. Klasse oder 4. Jahr. 1. Man fahret in dieser Klasse mit dem Unterrichte in der französischen Sprache fort und so, dass bis am Ende des Schuljahres ganz das Studium dieser Gramatik vollendet sei.

2. Die Schüler lernen die 4 Rechnungsarten der ganzen und gebrochenen Zahlen.

3. Jene, welche in der französischen Sprache die meisten Fortschritte gemacht haben, werden einem besonderen Kurs der italienischen Sprache beiwohnen, dessen Dauer 2 Jahre sein wird und welchem ein jeder Schüler das Recht hat beizuwohnen.

Der Unterricht der Religion findet in allen Klassen der zwei ersten Divisionen statt so wie es von jeher der Gebrauch war, und in Betreff dieses werden jene Lehrstunden beobachtet, welche in der zu diesem Programme beigefügten Tabelle verzeichnet sind.

Dieser Kurs kann bei Öffnung der Schulen wegen der Unpässlichkeit eines Professors (Herrn Delahson nun provisorisch durch Herrn Piro, Professor der italienischen Sprache ersetzt) und wegen den noch wenigen Fortschritten, welche die Schüler in der französischen Sprache gemacht haben, noch nicht stattfinden.

Der Kurs der Mathematik wird in 3 Klassen oder Jahren eingeteilt, nämlich:

1. Klasse oder 1. Jahr. Man nimmt in diese Klasse die Söhne der Beamten und Arbeiter, welche sich in den vorhergehenden Studien ausgezeichnet haben, nachdem sie aber mittelst der Examina zugelassen worden sind.

Der Kurs des ersten Jahres hat zum Gegenstande den Unterricht in der Arithmetik, Geometrie und Zeichenkunst: (Es folgen Detailvorschriften für die drei Fächer in der 1. Klasse ebenso für die verschiedenen Sektionen der 2. und 3. Klasse.)

Als Professoren am Gymnasium in Idria sind bekannt:

Delahson, Lagerbauer für Mathematik, Piro für die italienische, Lemaire für die französische Sprache.

Picot war Katechet der ersten und zweiten Klasse der zweiten Division und der Schüler der ersten Division. Im Dezember 1811 wurde ihm seitens der Werksdirektion aufgetragen, dass er alternativ jeden Sonntag die Schüler zu versammeln, selbe in die Kirche führen und dort die Messe zu lesen habe. Die Schüler mussten in der Kirche in Anwesenheit des Stadtpfarrers öffentlich aus der Religion geprüft werden. Eine Vernachlässigung seitens der Schüler war Picot dem Schuldirektor anzuzeigen verpflichtet und vom Schuldirektor gelangte die Anzeige an die Werksadministration.

In der ersten und zweiten Division waren als Lehrer tätig:

Anton Gossler, seit 1795 in Idria als Lehrer tätig, wurde im Jahre 1810 als Lehrer der deutschen Sprache mit 400 fl. Gehalt dekretiert.

Mateus Baitz, Lehrer in Idria seit 1800, wurde im gleichen Jahre als Mädchenlehrer mit 300 fl. Gehalt ernannt.

Anton Zweck, im Schulfache seit 1801, wurde gleichzeitig als Lehrer der ersten Klasse mit 400 fl. angestellt.

Industriallehrerin Theresia Mrak wurde ebenfalls im Jahre 1810 mit 150 fl. Gehalt neu angestellt.

Zum Schuldiener wurde Michael Lapaine mit $\frac{1}{4}$ jährigem Gehalte von 24 fl. bestimmt. Der Zeichensaal musste täglich, die übrigen Lokalitäten wöchentlich zweimal gereinigt werden.

Solange unter der österreichischen Regierung die Einkünfte zur Erhaltung der Schule ergiebig waren, hat stets ein Schuldirektor bestanden, welcher später zugleich die Dienste des Katecheten versehen hat. Nachdem aber unter der französischen Administration, welche einen eigenen Katecheten anstellte, die Einkünfte für den Schulfond sich nicht auf gleicher Höhe hielten, musste daran gedacht werden, die Auslagen soviel als möglich zu vermindern. Dies wurde dadurch erreicht, dass man mehrere Professoren samt dem eigenen Katecheten abgeschafft und zum Unterrichte in der Religion die beiden Pfarrkapläne verwendet und jedem derselben statt einer Besoldung eine Zulage jährlicher 50 fl. aus der Bruderlade zugesichert hat. Auch bestand jederzeit nebst dem Schuldirektor noch ein eigener von dem Oberamte dekretierter Beamter als Oberaufseher der Idrianer Schulen dessen Pflicht es war, mit Umgehung der Lehrmethode, nur das Ökonomische zu besorgen, die Lehrer zu überwachen und dieselben zu ihrer Pflicht und Schuldigkeit anzuhalten. In dieser Eigenschaft war während der Franzosenherrschaft von Garibaldi angestellt.

Die französischen Behörden haben in eigenen Volksschulen der Laibacher und Triester Diözese den sogenannten französischen Katechismus, welcher beim 4. Gebote Gottes eine unwürdig schmeichelnde Anwendung auf Napoleon enthielt, ohne Vorwissen der Ordinariate eingedrängt. In dieser Hinsicht erhielt die Bezirksherrschaft nach Abzug der Franzosen den Auftrag, solchen Büchern nachzuspüren und selbe zur Vertilgung an das Kreisamt einzusenden.

Dieser Katechismus war wirklich auch unter die Idrianer Schüler ausgeteilt, aber auf Anordnung des Laibacher Ordinariates gleich nach Abzug der Franzosen vom Stadtpfarrer von Rauber abgenommen worden. Die Bücher wurden sodann an das Kreisamt Adelsberg abgesendet.

In Betreff der Primär-Schulen erlies der Subdelegué in Adelsberg Luyks am 12. Jänner 1813 nachstehendes

Cirkulare.

„Herren Maires! Der öffentliche Unterricht bringt eine allgemeine Verfeinerung des Geistes mit sich, und ist eine der ersten Pflichten, die sich die Herren Maires angelegen sein lassen müssen.

Der Mangel an guten Lehrern und an wohlhabenden Einwohnern, die im Stande wären, den Unterricht ihrer Kinder zu bezahlen, konnten wohl die Ursache

sein, dass bis nun nicht in jeder Mairie eine Primaire-Schule errichtet wurde; jedoch ist es immer unzulässig, dass eine so geringe Zahl Primarschulen in diesem Kreise bestehe.

Der grosse Zweck dieser Unterrichtsanstalten erfordert, dass jeder Herr Maire in Betreff dieser Errichtung sich alle mögliche und beharrliche Mühe gebe, sowohl in Ansehung eines geschickten und in seinem Wandel untadelhaften Lehrers als auch in der Beredung der Eltern, damit sie ihre Kinder in die Schule schicken, denselben vorstellend, dass sie sich im widrigen Falle aller Rücksichten, die man gegen sie bei verschiedenen Umständen haben könnte, ganz begeben würden.

Aus den angeführten Gründen könnte es möglich sein, dass nicht in jeder Mairie eine Schule errichtet werden könnte; wo nun ein solcher Fall sein sollte, ist der Herr Maire verpflichtet, sich mit der angrenzenden Mairie dieserwegen einzuverstehen, damit wenigstens für zwei Mairien eine Primaire-Schule eröffnet werden möchte, jedoch muss mir zuvor dieser Umstand beiderseits berichtet werden.

Nach dem Gesetze ist es den Gemeinden erlaubt, den Zins eines Lokales für die Schule und die Wohnung des Lehrers in das Budget einzutragen; die Besoldung der Lehrer aber besteht in der durch das Munizipal-Conseil bestimmten Taxe, welche die Eltern der Schüler bezahlen; folglich wird der Betrag des Zinses für das Lokale und Wohnung in das Budget gebracht und für die Besoldung der Lehrer wird das Munizipal-Conseil die Taxe bestimmen, die jeder wohlhabende Einwohner für jedes Kind, welches er in die Schule zu schicken verpflichtet sein wird, zu zahlen haben wird. Da aber diese Taxe sehr gering ausfallen könnte, indem die Armen umsonst die Lehren bekommen, werden sie mir einen Zuschuss, so gering als möglich, aus den Mairie-Einkünften vorschlagen, für dessen Bewilligung ich beim Gouvernium einkommen werde, damit sie ihn in das Budget bringen dürfen.

Sie werden mir den gewählten Lehrer vorschlagen, in Ermangelung dessen könnten Sie die Herren Pfarrer, Kapläne oder Mairie-Secretaire bereden, dieses für das allgemeine Wohl wichtige Geschäft auf sich zu nehmen.

Zur Beförderung des öffentlichen Unterrichtes habe ich mir vorgenommen, eine Secundär-Schule in Adelsberg zu errichten, wo besonders der Unterricht in der französischen Sprache und die weiteren Lehren der Primaire-Schule besorgt und wohin jede Mairie jährlich zwei Jünglinge zum unentgeltlichen Unterrichte einzuschicken befugt sein wird. Aus dieser Secundär-Schule werden jährlich vier Jünglinge zur Benützung der für diesen Kreis bestimmten vier Stiftungen in das Lyceum nach Laibach geschickt, wo sie unentgeltlich unterrichtet und verpflegt werden, um die Wohlthaten Sr. Majestät, die immer auf die Beförderung der Erziehung bedacht sind, zu benützen.

Ich zweifle nicht meine Herren Maires, dass sie mir bei dieser Gelegenheit einen neuen Beweis Ihres Eifers für das Wohl Ihrer untergeordneten Gemeinden geben, und sich über alles bemühen werden, meinen Massregeln, welche auf das künftige Glück Ihrer und Ihnen untergebenen Kinder zielen, ganz zu folgen; und mir über die Vollziehung dieses in 6 Tagen den Rapport erstatten."

Da in Idria bereits ein Lyceum bestand, in welchem bei 300 Zöglinge unterrichtet wurden und die erforderlichen Lokalitäten sowie die Professoren von der Werksadministration besorgt, beziehungsweise besoldet wurden, die ganze Lehranstalt von dem Orden der drei goldenen Vliesse abhängig war und in der „besten Ordnung“ sich befand, sprach sich der

Maire für die Beibehaltung der bestandenen Einrichtung aus, wornach die Mairie diesbezüglich unbelastet bleiben sollte.

Eine weitere Organisation auf diesem Felde unterblieb. Die Subdelegation in Adelsberg musste hinfort den Ansprüchen der militärischen Operationen ihr Hauptaugenmerk zuwenden.

Im März 1810. wurde die Erinnerung an die zweite französische Okkupation Idrias durch eine Untersuchung wachgerufen.

Oberst Dubue, Eskadronchef des 23. Regiments der Jäger zu Pferde, welcher am 23. November 1805. Idria besetzt hatte und inzwischen aus der Armee ausgetreten war, ersuchte in diesem Jahre den Kriegsminister zu Paris um Reaktivierung.

Dieser Offizier war von den Generalen Espagne und Merlin angeklagt, dass er die Instruktionen, die er bei Gelegenheit als er im Jahre 1805. das Idrianer Thal zu besichtigen beauftragt war, erhielt, nicht befolgte, und Idria, ohne durch seine Instruktionen dazu bevollmächtigt gewesen zu sein, betreten und selbe bedrückt habe.

Zu seiner Entlastung präsentierte er ein Zeugnis der Ober- und Unteroffiziere jenes Detachements, mit welchem er Idria besetzt hatte, dass, als das Detachement ober Idria zog, der Feind retirierte und dem Detachement 348 Fasseln Quecksilber und 120 Säcke Weizen überlies. Er fügte auch ein Zeugnis des Magistrates von Idria bei, vermöge welchem er daselbst nichts anderes verlangte, als was zur Subsistenz seiner Truppe erforderlich war und dass die Bewohner keine Klage führten. Bekanntlich erhielt er vom Bergoberamte die geforderte Brandschatzung von 1200 fl.

Über diesen Gegenstand, mit dem sich Napoleon selbst beschäftigte, wurden im Monate März 1810. seitens der Herrschaft Idria Erhebungen gepflogen, insbesondere wie die Aufführung und das Benehmen dieses Offiziers während der fraglichen Zeit war, ob er wirklich die Stadt Idria betreten, und sich des von den Österreichern zurückgelassenen Quecksilbers und des Getreides bemächtigt und was er damit gemacht habe.

Das Resultat der Erhebungen fiel jedoch äusserst spärlich aus, die damaligen Werksbeamten waren nicht mehr in Idria, so dass ausser einigen Bergarbeitern Niemand zum Verhör kam.

Am 23. Mai 1810. übernahm Zeugschaffer Kagnus vom französischen Kommissär Rosenberg die Verwaltung der zur Administration Idria gehörigen Herrschaft Gallenberg nachdem dem Rosenberg in den ersten Tagen des Mai alle Herrschaftsgegenstände von den vorigen österreichischen Beamten übergeben worden waren.

Die Marktpreistabellen mussten vom September 1810. der Kreisintendanz nach Adelsberg zur Bestätigung eingesendet und in Franks, Kilogramm und Liter lauten.

Die Marktpreistabelle für Idria pro September 1810. stellt dar, dass in diesem Monate

Weizenbrot im Gewichte von 99 dekagramm 34 Centimes

Weizenbrot im Gewichte von 49 dekagramm 17 Centimes

1 Liter steirischen oder wippacher Wein .	68	„	
1 <i>kg</i> Rindfleisch	43	„	und
1 „ Kalbfleisch	51	„	kostete.

Intendant Andrian warf den Bezirksherrschaften in Hinsicht der Marktpreise Laugigkeit vor und verordnete die genaue Einhaltung der Preise nach der genehmigten Marktpreistabelle; bei eigener Dafürhaftung durfte die Herrschaft keine höheren Preise dulden und dem Landmann „ungebundene Hände lassen, um mit seinen Produkten zu wuchern“.

Jeder Übertretungsfall musste mit 5 Franks zu Gunsten der Polizeikassa bestraft werden, beim zweiten Fall war die Strafe zu verdoppeln, eine weitere Ausserachtlassung der Tabelle musste der Intendanz angezeigt werden. Vom Monate Jänner 1811 an wurden die Marktpreistabellen bei der Intendanz in Adelsberg im Beisein hiezu berufener Männer monatlich verfasst und der Herrschaft zugeschickt.

Der Preis des weissen Salzes wurde auf 6 fl. 30 kr. jener des schwarzen auf 6 fl. bestimmt, Getreide und Salz erhielt der Bergarbeiter aus den Magazinen der Bergwerksadministration.

Um die stark zu Grunde gerichteten Strassen im Idrianer Bezirke wieder in guten Stand zu setzen, wurde verfügt, dass diese Reparatur durch die Strassenrobot vorgenommen und besorgt werde. Der Taglohn für Strassenhandlanger war auf 11 kr. und für Fahren auf 22 kr. per Fuhr festgesetzt. Dieser Lohn gelangte jedoch nicht bar, sondern nur durch Bons, welche bei Entrichtung von Kontribution, anstatt baren Geldes angenommen wurden, zur Auszahlung. Aber auch die Bons erhielt nicht jeder einzelne Untertan, sondern die Ausfolgung geschah dominienweise. Zum Baue der Kanomlastrasse, welcher im Monate Juni 1809 begann, wurde den betreffenden Grundbesitzern für das abgenommene Terrain eine Entschädigung versprochen. Am 5. November 1811. erklärten 7 derselben, auf jede Entschädigung, welcher Art und Namens sie immer sein möge, ein für allemal für sich und ihre Erben Verzicht leisten zu wollen, wofern sie selbst oder ihre Söhne, wenn sie die Qualifikation dazu haben sollten, als Bergwerksarbeiter mit einem von Seite der Werksadministration zu bestimmenden Schichtenlohne in die Bergwerksarbeit aufgenommen werden. Auf Grund dieser Erklärung wurden die Söhne der Besitzer Makutz, Prelovc, Petritsch, Schinkoutz, Hladnik und Erschen in die Bergarbeit aufgenommen.

Belangend die Strassenrobot lies Luyks am 1. September 1812. verlautbaren, dass nach der neuen Verfügung in Zukunft die Strassenroboter quartalweise durch den Maire ausbezahlt werden, dass die Robotleistung persönlich, ohne sich loskaufen zu können, geschehen müsse, jedoch kann man einen anderen für sich stellen; dass die Zahlung nur dann geschehen könne, wenn sich der Untertan mit seinem, von dem Strassenbeamten verifizierten Bon über die von ihm geleistete Robot ausweist.

(Fortsetzung folgt.)

Naše ujede.

Spisal dr. Janko PONEBŠEK.

Predgovor.

Znani narodni pregovor, da ptiča spoznamo po perju, ima pač le splošni pomen, da se ptica razloči po perju od vseh drugih bitij. Ljudstvo sodi namreč le po velikih zunanjih obrisih, ne pozna in ne ozira se pa na podrobnosti, ki so: velikost, oblika kljuna, razmerje posameznih zunanjih udov med seboj, oblika perutnic in repa, potem noge in kremplji, glas, oblika gnezda, barva perja itd. Po perju spoznamo le nekatere, posebno živo pisane vrste.

Pri ujedah — da preidemo takoj k pravemu predmetu tega spisa — so zelo značilni kremplji. Nočem in ne morem trditi, da bi ravno ujede ne imele nobenih drugih posebnosti, kakor velikost, kljun, perutnice, barvo itd., ki bi se po njih razločevale. Kako je to, da sem si izbral ravno noge, oziroma kremplje, pa naj pojasnijo nastopne vrstice.

Znani strokovni nemški časopis „Ornithologische Monatsschrift“ je začel l. 1898. na str. 194 prinašati popise nog srednjeevropskih pticorparic izpod peresa svojega urednika, že tačas precej znanega ornitologa, zdravnika dr. Karola R. Hennickeja. Kot priloge so bile pridejane po fotografijah narejene slike nog usmrčenih ptic; fotografije je dal na razpolago Aleksander Hintze v Helsingsforsu, ki jih je posnel po originalih précej po smrti dotičnih ptic. Ta spis je izhajal v člankih s presledki do l. 1903. Kritika je ta spis zelo hvalila, kar je res zaslužil radi podrobnega popisa v besedilu in radi natančne reprodukcije slik. L. 1905. je pa izdal pisatelj te zbrane in nekoliko pomnožene sestavke v posebni s 33 tablami okrašeni knjigi pod naslovom „Die Fänge der in Mitteleuropa vorkommenden Raubvögel“ itd., kakor je navedeno niže v poglavju „slovstvo“ pod zap. št. 55. Odkar sem izvedel za te slike nog,¹ sem čimdalje tem resneje premišljeval, kako bi se dale porabiti za slovensko knjigo. Litografični zavod W. Müller v Geri mi je bil naznanil cene, ki sicer niso bile pretirane, ali je bilo vendar treba poseči globoko v mošnjo. Iskal sem založnika. Potrkal sem nazadnje tam, kjer bi bil moral najprej. Ne zastonj! Slavno Muzejsko društvo za Kranjsko mi je seglo pod pazduho, ravno tako nesebično kakor požrtvovalno, za kar mu naj bo izrečena tu najlepša in najtoplejša zahvala. Nameraval pa sem takoj od začetka, ko sem začel razmišljati o celi stvari, podati slovenskemu občinstvu, posebno tovarišem lovcem, popoln prirodopis

¹ Za lovski naziv „Fang“ v slovenščini dozdam še nimamo enakovrednega, pravega izraza. Fang pomeni v nemškem lovskem jeziku po „Deutsche Waidmannssprache“. (Mit Zugrundelegung des gesamten Quellenmaterials für den praktischen Jäger bearbeitet von Ernst Ritter von Dombrowski. Neudamm, Druck und Verlag von J. Neumann. 1892), str. 51: „6) Der Fuß, manchmal auch nur die Zehe oder nur die Klaue eines Raubvogels . . .“

naših roparic in ne se zadovoljiti samo z opisom nog in krempljev. Da je dr. Henricke v svojem gori navedenem delu popisal samo noge in kremplje, se ni čuditi, ker imajo Nemci popolnih prirodopisov ptic na izbiro. Pri nas pa od Erjavca sèm ni nobenega obsežnega dela. Kdo bi pri takih razmerah ne porabil ugodne prilike! Saj so vendar ujede ona skupina ptic, ki jih ljudstvo najbolj pozna in ki so največjega narodno-gospodarskega pomena. O koristnosti in škodljivosti ptic-roparic se je pri nas že toliko govorilo in prepiralo! Zdaj je najugodnejša priložnost, da to vprašanje enkrat za vselej rešimo.

Oologično in ornitologično slovstvo.

Namenil sem se razen porabljenega slovstva o ujedah naštetih vse važnejše oologično in ornitologično slovstvo, kar sem ga imel pri rokah. Morda bom tako marsikom pokazal pot v ornitologijo in mu zbudil veselje do te lepe znanosti. Mineralogija in botanika sta pri nas precéj napredovali, zoologija je skoraj popolnoma zaostala, posebno še ornitologija; oologije pa sploh nimamo. Razen Valvasorja — njegove navedbe so prav skromne — Scopolijevega znamenitega dela in Steinberga ni do l. 1842., ko je izšla Freyerjeva „Fauna“, ničesar navesti. Šele v drugi polovici 19. stoletja naletimo semtertje po tedajnih maloštevilnih dnevnikih na posamezne vesti o selitvi naših domačih in o prihodu nekaterih severnih vrst. Večje in dosedaj edino sistematično delo nam je podal šele Erjavec v III. in IV. delu svojih Domačih in tujih živali v podobah (1870 in 1871) ter v poslovenjeni izdaji Schödlerjeve Knjige prirode, IV. snopič: „Zoologija“, ki jo je založila in na svetlo dala Matica Slovenska v Ljubljani l. 1875.

Od tedaj naprej najdemo po naših dnevnikih in strokovnih listih le posamezna kratka poročila, le redkokedaj male monografije o posameznih, posebno o tujih vrstah. Erjavec je na str. 224. gori navedenega IV. snopiča Schödlerjeve Knjige prirode obljubil, da bo na koncu navedel nekatera večja dela, ki jih je treba vzeti v roke za nadaljne študije; toda obljubljene literature nisem mogel najti nikjer. Tudi to me je napotilo, da sem poglavje o slovstvu izredno razširil. Knjige in spisi so navedeni, kakor so bili dani na svetlo, časniki pa po vrsti, kakor so začeli izhajati¹. Naštel sem načeloma le najvažnejša dela specielne in splošno važne ornitologične vsebine, vse druge knjige in časopise sem izpustil.

A. Slovensko slovstvo. *

a) Knjige in spisi.

*1. Erjavec Franc, **Domače in tuje živali v podobah**. Slovenski mladini v poduk in kratek čas. Na svitlo dala družba sv. Mohorja. III. del: Ptice. 1. snopič. V Celovcu. 1870. 8°, 191 str. + kazalo in imenik.

¹ Dela, ki omenjajo tudi naše dežele, so zaznamovana z zvezdico (*).

— IV. del: Ptice. 2. snopič. 1871. 8°, 193—336 str. + kazalo in imenik kakor zgoraj.

Citati se nanašajo vedno na to 1. izdajo in ne na 2. natis iz l. 1893.

*2. — **Schödlerjeva Knjiga prirode.** IV. del . . . Zoologija. Zal. in na svetlo dala Matica Slovenska v Ljubljani, 1875. V. 8°. III. + 440 str.

*3. — **Naše škodljive živali v podobi in besedi.** Na svetlo dala in založila Družba sv. Mohora v Celoveu. snopič I—III. 1880—1882. 8°. VI. + 328 str. in imenik opisanih živali.

Erjavec je najznamenitejši prirodoslovec in najplodovitejši prirodopisec slovenski. [Rojen je bil dné 4. septembra l. 1834. v Ljubljani, kjer je hodil v ljudsko šolo, vstopil jeseni l. 1847. na gimnazijo ter jo zvršil l. 1855. Vseučiliške študije je končal na Dunaju, junija l. 1859. je napravil skušnjo iz prirodopisa za višje realke, poskusno leto je odslužil Erjavec v Gumpendorfu ter bil od 15. junija pa do 30. oktobra l. 1860. tudi prefekt na Terezijanski akademiji in je bil potem imenovan za učitelja na zagrebški realki. V Zagrebu je Erjavec preživel 11 jako srečnih let, dokler ni bil dné 17. avgusta l. 1871. imenovan za profesorja na realki v Gorici, kjer je potem služboval in tudi umrl dné 13. januarja l. 1887. Delo „Domače in tuje živali v podobah“ imenuje Levec po vsi pravici zlato knjigo. (Ljubljanski zvon. 1887, str. 419.)

*4. **Dolenc dr. H., Spomini o Cirkniškem jezeru.** Ljubljanski zvon. 1881, str. 17—22, 81—84, 149—153, 336—340, 562—566 in 657—662.

*5. **Žirovnik Jožef, Cerkniško jezero.** Založila „Slovenska Matica“. Ljubljani, 1898.

b) Časopisi.

*6. **Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko.** V Ljubljani, letnik 1891—1909.

Izvestja so bila do l. 1910. domovinoznansko slovensko glasilo „Muzejskega društva za Kranjsko“, katerega nadaljevanje je sedanja Carniola. V prvih letnikih je več ornitologičnih zapiskov.

*7. **Carniola.** Glasilo „Muzejskega društva za Kranjsko“. Nova vrsta. V Ljubljani, letnik 1910—1914.

Prinaša tudi ornitologične razprave in zapiske, tičeče se Kranjske dežele.

*8 **Lovec.** Glasilo „Slovenskega lovskega društva“ v Ljubljani. Letnik 1910—1914.

Ocenil dr. Gv. Sajovic v Ljubljanskem zvonu 1915, št. 1.

B. Hrvaško slovstvo.

a) Knjige in spisi.

9. **Spomenik I.** Ptice hrvatsko-srpske s obzirom na ostali slovenski jug. Priprema za hrvatsko-srpsku ornitologiju. Sestavio Spiro Brusina. U Beogradu. Štampano u štampariji kraljevine Srbije. 1888, mal. fol. 51 str.

— XII. (Nastavak). Sestavio Spiro Brusina. Beograd. Štampano u državnoj štampariji kraljevine Srbije. 1892, mal. fol. 168 str.

To v cirilici tiskano delo je ocenil dr. P. Leverkühn v „Ornith. Monatschrift“ 1891, str. 491, pl. Tschusi pa v „Ornith. Jahrbuch“ 1892, str. 175. Lever-

kühnov recenzirani izvod imam v svoji knjižnici; na ovitku obeh letnikov je na 1. strani zapisano „Donum auctoris“, na naslovnih listih pa navadna dedikacija „Herrn Paul Leverkühn“, oziroma na 2. zvezku „Herrn Dr. Paul Leverkühn“ — „hochachtungsvoll der Verfasser“.

10. **Gjurašin dr. Stjepan, Ptice.** Prirodopisne i kulturne crtice. Dio prvi. Sa sto i sedam slika. Zagreb. Naklada „Matica Hrvatske“. 1899. V. 8°, I + 318 str.

— Dio drugi. 1901. V. 8°, 368 str.

b) Časopisi.

11. **Glasnik** Hrvatskoga naravoslovnega društva. Godina I—XXIX, 1886—1914.

Izdaja ga „Hrvatsko naravoslovno društvo“ (Societas historico-naturalis croatica) v Zagrebu. Ima semtertje prav zanimive ornitološke razprave in crtice.

12. **Lovačko-ribarski viestnik.** Organ općega hrvatskoga društva za gojenje lova i ribarstva. Zagreb. God. I—XXIII, 1891—1914.

Ima enako smer kakor naš Lovec.

C. Latinsko slovtvo.

*13. **Joannis Antonii Scopoli** | Phil. et med. doct. | s. i. r. et Apost. Majest. mont. civita- | tis Idriae physici, chem. et metal- | lurg. professoris, supr. offic. min. | ibid. assessoris, soc. oecon. Lusat. | sup. nec non caes. reg. agric. | Styriacae, Goriziens. et | Labacens. soc. | Annus I. | Historico- | Naturalis. | — | Descriptiones avium | musei proprii | earumque rariorum, quas vidit | in vivario Augustiss. Imperatoris, | et | in museo Excell. Comitum | Francisci Annib. Turriani. | — | Lipsiae, | sumtib. Christ. Gottlob Hilscheri, | MDCCLXVIII.

J. A. Scopoli — kranjski Linné (Carinthia 1827, št. 10, str. 44) — je bil rojen dne 3. — drugi pravijo dne 13. junija 1723. l. v mestu Cavalese na južnem Tirolskem, kjer je bil njegov oče vojni komisar. Gimnazijo je obiskoval najprej v Tridentu, potem pa v Hallu pri Inomostu. Medicino je študiral v Inomostu, kjer je bil tudi promoviran za doktorja zdravilstva l. 1743. Pozneje je bil tudi na Dunaju, da se dá izprašati na medicinski fakulteti in dobi tako dovoljenje izvrševati prakso v vseh avstrijskih deželah. — Zdaj se je začelo njegovo trnjevo in usodnih udarcev polno življenje. Po dolgem času je dobil fizikat v Idriji, kjer je ostal celih 16 let in živel v prav siromašnih razmerah; razvedrila in tolažbe je iskal v večno novi naravi. Pozneje je bil profesor v Ščavnici na Ogrskem, kjer je bival 10 let in odkoder je bil prestavljen v Pavjo kot profesor kemije in botanike; v zadnje imenovanem mestu je tudi umrl v 65. letu svoje starosti dne 8. majnika 1788. l. — Nenavadno nadarjeni in izredno delavni Scopoli je bil v prvi vrsti botanik, z rastlinstvom se je bavil od mladih nog — „a teneris annis“ —, pa tudi mineralogije in zoologije ni zanemarjal. Nas zanima le gori navedena prva knjiga zbirke, ki jo je izdal v l. 1768.—1772. V tem zvezku opisuje ptice muzeja grofa Thurna, svoje lastne zbirke in cesarskega vivarija. To po Linnejevem sistemu in z vporabo Linnejeve nomenklature sestavljeno delo je za našo ornitologijo tako važno, da bi se morali nanj ozirati vsi, ki pišejo o kranjski avifauni. Gledé življenjepisa in delovanja Scopolijevega naj omenim Deschmannov sestavek na str. 2—7 v „Jahresheft des

Vereines des Krainischen Landesmuseums^a 1856 in pa posebni odtis, ki se glasi „Joannes Antonius Scopoli. Lebensbild eines österreichischen Naturforschers und dessen Kenntnisse der Pilze Krains. Von Wilhelm Voss, k. k. Professor in Laibach. (Aus den Verhandlungen der k. k. zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien, Jahrgang 1881, besonders abgedruckt.) Mit Scopoli's Facsimile. Wien, 1881.

D. Nemško slovstvo.

a) Knjige.

*14 Die Ehre des Herzogthums Krain von Johann Weikhard Freiherrn von Valvasor. Laibach-Nürnberg 1689. 2te unveränderte Auflage. I.—IV. Band. Rudolfswerth 1877-1879. Druck u. Verlag v. J. Krajec.

Valvasor je bil rojen dné 28. maja l. 1641. v Ljubljani, umrl pa je dné 19. septembra l. 1693. na Krškem. Njegovo življenje in delovanje je opisal P. pl. Radics v manjši monografiji l. 1866. (Graz, V. 8°, 64 str.), potem v biografičnem obrisu, pred l. poglavjem l. knjige in pa v samostojnem delu: „P. von Radics: Johann Weikhard Freiherr von Valvasor. Herausgegeben von der Krainischen Sparkasse. Laibach, 1910. In Kommission bei Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg^a. (V. 8°, XI + 350 str. + 15 slik). — Valvasor je na str. 443—451 l. zvezka (III. knjiga) naštel posamezne ptičje vrste in skupine z onim bajnim in tajinstvenim nakitom, ki je značilen za tedanje dobo.

*15. Gründliche Nachricht | Von dem | in dem Inner-Crain | gelegenen | Czirknitzer-See, | Worinnen | Alle Seltenheiten desselben durch fünfzehn- | jährige Experiencz, auf das genaueste beschrieben | und zu mehrerer Deutlichkeit mit vier und dreißig | Kupfern erkläret werden. | Wie nämlich: | In einem Jahre der An- und Ablauf des Wassers | in diesem See geschiehet | auch jährlich in selbigem gefischet | gejaget, gesäet, und eingärndet, Heu und Streu eingebracht, | wie auch von den, darauf Wohnenden, die Oeconomie | besorget werden könne. | Allen und jeden der Natur-Würkung Kündigen | und dieser | Wissenschaft-Befliesenen, mitgetheilet | Von | Franz Anton von Steinberg | l. Oe. Hof-Cammer-Rath. | Anno 1758. | Laybach, gedruckt bey Anna Elisabetha Reichhardtin, Wittib.

Ta zanimiva knjiga je našim lovcem, ki je zanje v prvi vrsti pisana, še premalo, da, popolnoma neznana, ker je zelo redka; pa tudi ornitolog najde v nji prav mnogo važnih podatkov. Knjigo je ocenil in opisal obširno P. pl. Radics v „Die Jagd in Krain“ *) na str. 27—38.

*16 Rokopis Žige bar. Zolsa.

Ljubljanska c. kr. licealna knjižnica hrani 2 zvezka rokopisa ornitologične vsebine tega našega znanega, a še vedno premalo cenjenega mecéna. En zvezek ima znamenite beležke o ptičji selitvi iz l. 1796. do 1799., v drugem zvezku so

*) Popolni naslov te knjižice se glasi: „Geschichte der Jagd in Krain und Franz Anton von Steinberg, ein altkrainischer Weidmann, geb. 1684, gest. 1765. Im Auftrage des Landeskomitées für Krain der Ersten Internationalen Jagdausstellung in Wien 1910 verfaßt vom kaiserlichen Rat P. v. Radics. Mit einem Porträt und sieben Illustrationen. Laibach, 1910. Im Verlage des Landeskomitées für Krain der Ersten Internationalen Jagdausstellung in Wien^a. V. 8°, 55 str.

večinoma zapiski o slovenski ptičji nomenklaturi. Ker nameravam prezanimivo vsebino tega rokopisa priobčiti v Carnioli, omenim tukaj le ob kratkem, da je bil Žiga baron Zois rojen dne 22., po drugih dne 23. novembra 1747 v Trstu; bil je prvi sin trgovca Mih. Avg. Zoisa iz njegovega drugega zakona z Ivano Kappus pl. Pichlstein, umrl pa je v Ljubljani dne 10. novembra, 1819. (Wurzbach, Biographisches Lexikon, 243). Zoisovi najboljši življenjepisi so: Sigmund Zois, Freyherr v. Edelstein, von Professor Richter. Laibach. Gedruckt bey Jos. Sassenberg, 1820.

Življenjepisne podatke o Zoisu ima: Kopitarjeva spomenica. Vredil Josip Marn. Založila in na svetlo dala Matica Slovenska. V Ljubljani 1880. Jezičnik, J. Marn. V Ljubljani 4°, I. 1876, 1877, 1880.

*17. Die Eröffnung des Landes-Museums in Laibach, wie selbe den 4. October 1831, zur Feier des allerhöchsten Namensfestes Sr. Majestät, unsers allgeliebten Kaisers abgehalten wurde. Mit einer Ansicht und Skizze des Saales. Auf Kosten des Grafen v. Hohenwart herausgegeben. Laibach, mit Edlen v Kleinmayr'schen Schriften. 1832.

*18. Landesmuseum im Herzogthume Krain 1836—1837. Laibach, 1838. Gedruckt bei Ignaz Alois Edlen von Kleinmayr.

Na str. 10. in 11. je navedena ptičja zbirka in imena posameznih darovalcev.

*19. Landesmuseum im Herzogthume Krain. Zweiter Jahresbericht 1838. Laibach, 1839. Gedruckt bei Ignaz Alois Edlen von Kleinmayr.

Na str. 11—16 so naštete ptice, jajca in gnezda z natančnimi naslovi posameznih darovalcev. Ta dva zvezka pod zap. št. 18 in 19 sta predhodnika spodaj pod zaporedno števil. 23—25 navedenih letnih poročil.

*20. Beiträge zur Naturgeschichte, Landwirtschaft und Topographie des Herzogthums Krain. Herausgegeben von Franz Grafen von Hohenwart, k. k. Kämmerer, Gubernial-Rathe, Ehrenbürger der Stadt Laibach und Mitglieder vieler gelehrten Gesellschaften. Erstes Heft. Laibach, 1838. Gedruckt bei Joseph Blasnik.

— Zweites Heft. Laibach, 1838. Gedruckt bei Joseph Blasnik.

Dasiravno imata ta dva zvezka prav pičle ornitologične beležke, in sicer v I. delu na str. 15., 16., 25. in 26. o divjem golobu — *columba oenas* L. — v II. delu na str. 14 o rožnem kalinu — *carpodacus erythrinus* (Pall.) — in na str. 84 o bregulji — *riparia riparia* (L.) — vse izpod peresa H. Freyerja, jih vendar tu navedem radi popolnosti in pa ker sta precej redka in malo znana.

21. Die Wirbelthiere Europa's. Von A. Graf Keyserling und Professor J. H. Blasius. Braunschweig. Druck und Verlag von Friedrich Vieweg und Sohn, 1840. V. 8°, XCVIII + 248 str.

Znamenita knjiga, ki jo navajajo vsa večja sistematična dela. Naslovni list ima sicer dostavek: „Erstes Buch: Die unterscheidenden Charactere“, ali nadaljevanje, oziroma 2. knjiga ni nikoli izšla. Ptice so obdelane na str. 77—248, in sicer najprvo po redih na str. 79—80, potem po plemenih na str. 81—132 in slednjič po posameznih vrstah na str. 133—248.

*22. Fauna der in Krain bekannten Säugethiere, Vögel, Reptilien und Fische. Nach Cuvier's System geordnet, mit Abbildungs-Citaten und Angabe des Vorkommens. Nebst einem vollständigen Register der lateinischen, deutschen und krainischen oder slavischen Namen. Von

Heinrich Freyer, Magister Pharmaciae und Custos des Landes-Museums zu Laibach. Laibach 1842, 8°, VIII + 91 str.

Od Scopolija dalje najboljše sistematično delo o kranjskih pticah, ki so obdelane na str. 7—40. Pri posameznih vrstah je navedeno najprvo latinsko ime po Linnejevem nazivanju, potem nemško in slednjič slovensko, tiskano v bohoričici; slovenska imena je nabral med ljudstvom na svojih mnogoletnih popotovanjih po celi deželi, skovanke so pa zaznamovane z črko „F“, n. pr. na str. 11. v 1. vrstici „mali skovik F.“ Potem je našeta literatura in pa dela, kjer je najti slike dotične vrste. Nazadnje so navedena gnezdišča in bivališča z natančnim imenovanjem kraja, kjer je Freyer našel posamezne vrste. — Freyer je bil rojen v Idriji dne 7. julija l. 1802, umrl je pa dne 21. avgusta l. 1866. Njegovo življenje in delovanje je obširno opisal C. Deschmann v „Laibacher Zeitung“ z dne 24. in 25. avgusta 1866, št. 193 in 194.

*23. **Jahresheft des Vereines des krainischen Landes-Museums.** Redigiert von Carl Deschmann, Custos des krainischen Landes-Museums, Laibach, 1856.

*24. **Jahresheft des Vereines des krainischen Landes-Museums.** Redigiert von Carl Deschmann, Custos des krainischen Landes-Museums, Laibach, 1858.

*25. **Drittes Jahresheft des Vereines des krainischen Landes-Museums.** Redigiert von Carl Deschmann, Custos des krainischen Landes-Museums, Laibach, 1862.

Spis „Haquet's Strix nigra und dessen ornithologische Studien in Krain“ na str. 216—218 tretjega zvezka, potem precej predavanj, v posnetku podanih v poročilih o mesečnih društvenih shodih, in pa zapiski muzeju podarjenih ptic so ornitologična vsebina vseh teh treh letnikov, ki so vse, kar je izdalo to društvo. Nadaljevanje so „Mittheilungen des Musealvereines für Krain“, ki jih je začelo redno vsako leto izdajati preosnovano Muzejsko društvo za Kranjsko l. 1866.

26. **Die Waldschnepfe.** Ein monographischer Beitrag zur Jagdzoologie von Dr. Julius Hoffmann. Stuttgart. K. Thienemann's Verlag. (Julius Hoffmann) (1867), 4°, IX + 151 str.

To klasično monografijo o našem kljunaču priporočam posebno lovcem, ki se hočejo natančno seznaniti z življenjem te zanimive ptice.

27. **Naturgeschichte der Vögel Europa's.** Von M. Dr. Anton Fritsch, Custos der geologischen Abtheilung am Museum des Königreiches Böhmen. Prag. In Commission bei F. Tempsky. Verlag des Verfassers. 1870. 8°, XV + 506 str.

— 1871 fol.

Besedilo in table (61) tega obširnega, lepo ilustriranega dela so začele izhajati v snopičih že l. 1854. Knjiga je naznanjena v „Journal für Ornithologie“ str. 158 XIX. letnika, 1871. Pri posameznih vrstah je navedeno latinsko, nemško, češko in francosko ime.

28. **Synonymik der Europäischen Brutvögel und Gäste.** Systematisches Verzeichniss nebst Angaben über die geographische Verbreitung der Arten unter besonderer Berücksichtigung der Brutverhältnisse von

Dr. Eugène Rey. C. Schwetschke'scher Verlag. Halle, 1872. 8°, XVI + 257 str.

Kdor ve, kako težko je raztolmačiti in v sklad spraviti zastarelo ornitologično nazivoslovje z najnovejšim nazivanjem, ta bo znal prav ceniti vrednost predstoječe knjižice.

*29. Mommsen August, Griechische Jahreszeiten (unter Mitwirkung Sachkundiger), H. III. Inhalt: Zeiten des Gehens und Kommens und des Brütens der Vögel in Griechenland und Jonien. Katalog von Dr. Theob. Krüper, mit Citaten und Zusätzen von Dr. G. Hartlaub. Schleswig. 1875.

To znamenito delo opisuje, kakor že naslov pove, ptice Grške in Jonije, ker pa omenja, čeprav le mimogrede, tudi naše dežele, ga moram navesti.

30. Verzeichniss der Europäischen Brutvögel und Gäste nach den neuesten Ermittelungen zusammengestellt von Dr. E. Rey. Leipzig 1875. V. 8°, 16 str.

Mala ali zanimiva knjižica, ki je ocenjena v J. f. O. XXVII. letnik 1879, str. 134 in 135.

31. Gesammelte ornithologische und jagdliche Skizzen. Wien. Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei. 1884. 8°, 167 str.

Te črtice, ki niso bile namenjene širši javnosti, je sestavil posebno za ornitologijo veliko prezgodaj umrli cesarjevič Rudolf.

*32. Das Auerwild, dessen Naturgeschichte, Jagd und Hege. Eine ornithologische und jagdliche Monographie von Dr. W. Wurm. Zweite, neu bearbeitete und vermehrte Auflage. Mit zwei Tafeln in Steindruck. Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn. Wien. 1885. 4°, XX + 339 str.

To znano delo o divjem petelinu je namenjeno lovcu in ornitologu. Povod knjigi so bili članki notarja Stergerja, ki so izšli v „Jagd-Zeitung“.

33. Ornithologiae, Die Vögel Kärntens. Verzeichniss der bis jetzt in Kärnten beobachteten Vögel, nebst Bemerkungen über deren Zug, Lebensweise, lokale Eigenthümlichkeiten. Von F. C. Keller. Klagenfurt, 1890. 8°, VI + 192 str.

To za sosedno kronovino zelo važno delo je izšlo v „Jahrbuch des naturhistorischen Landes-Museums von Kärnten“ in v posebnem odtisku.

*34 Verzeichniss der bisher in Krain beobachteten Vögel. Von Ferd. Schulz, Präparator im Rudolfinum zu Laibach. Separatabdruck aus den „Mittheilungen des Musealvereines für Krain“. Laibach, 1890. 8°, 22 str.

To delce obsega samo 22 strani, je pa za kranjsko ornitologijo izredno važno. Našteti je 268 vrst, kakor v Freyerju. Vsaka vrsta je navedena najprvo v latinščini, potem v nemščini in nazadnje v slovenščini. Prevzete so nekatere beležke iz Freyerjeve „Fauna“, večinoma je pa zajemal pisatelj iz svoje bogate 15 letne izkušnje kot gatilec v ljubljanskem deželnem muzeju. Schulz je važna oseba v razvoju naše ornitologične znanosti. Veliko število ornitologičnih črtic v „Mittheilungen des ornithologischen Vereines in Wien“ in v „Ornithologisches Jahrbuch“ je napisal Schulz o pticah, opazovanih na Kranjskem. — Glavna Schulzova zasluga je, da je nadaljeval po prezgodnji smrti Deschmanna njegovo delo do novejših dobe in ga izročil mlajšim močem. — Nadaljevanje tega spisa je obelodanil Schulz pod

naslovom „Verzeichniss der in Krain beobachteten Vögel vom Jahre 1890—1895“ v „Die Schwalbe“ 1895, na str. 81—83, 103—104 in 114—117.

35. Fremde Eier im Nest. Ein Beitrag zur Biologie der Vögel. Nebst einer bibliographischen Notiz über Lottinger. Mit zwei Tabellen. Von Paul Leverkühn. — R. Friedländer & Sohn. Berlin, 1891. 8°.

To zanimivo, s porabo skoraj vsega svetovnega ornitologičnega in oologičnega slovstva sestavljeno delo je izšlo prvotno v „Mittheilungen des naturwissenschaftlichen Vereines“ für Steiermark 1890, na str. 1—212. Življenjepis tega nadarjenega in izredno delavnega ornitologa najdemo v Z. f. O. u. O., XV. letnik, str. 129—130, v O. M. Sch. XXXI. letnik 1906, str. 164—168, v O. J. 1906, str. 80, 144 in v „Aquila“ XIII. letnik 1906, str. 268—269; prim. tudi Lovca 1912, str. 212.

36. Systematische Übersicht der Vögel Bayerns mit Rücksicht auf das örtliche und quantitative Vorkommen der Vögel, ihre Lebensweise, ihren Zug und ihre Abänderungen. Von Andreas Johannes Jäckel. Herausgegeben von Prof. Dr. Rudolf Blasius. München und Leipzig. 1891. V. 8°, XXIV + 392 str.

Vzrok, da sem to delo navedel, dasiravno nima s Kranjsko nikakega stika, je, da nam daje zgled, kako se pišejo lokalne avifaune.

37. Die Vogelsammlung des bosnisch-hercegovinischen Landesmuseums in Sarajevo. Enthaltend die während der Jahre 1887—1891 gesammelte Avifauna des Occupations-Gebietes. Bearbeitet von Custos O. Reiser. Mit zwei Original-Skizzen von Géza v. Vastagh. Budapest. Mai, 1891. V. 8°, XXXII + 148 str.

Kdor nima sam prilike si ogledati zelo zanimivi ornitologični oddelek bosenskega deželnega muzeja, temu je ta katalog neobhodno potreben. Našteti h je 1718 ptic; pri sleherni vrsti je naveden spol, potem kraj in čas najdbe.

*38. Altes und neues aus dem Haushalte des Kuckucks von Dr. E. Rey. Verlag von R. Freese. Leipzig, 1892. V. 8°, XXIV + 108 str.

To zanimivo delo je izšlo kot 11. zvezek zbirke „Zoologische Vorträge“, ki jih je izdajal vseučiliški prof. dr. V. Marshall v Lipskem.

*39. Das Haselhuhn (Tetrao bonasia), dessen Naturgeschichte und Jagd. Eine ornithologische und jagdliche Monographie von Prof. Franz Valentinitich. (Mit zwei Chromobildern und zwei lithographischen Tafeln). Adolph W. Künast, k. u. k. Hof-Buchhändler, I. Bez., Wien 1892. V. 8°, XII + 288 str.

Enako temeljito kakor dr. Wurm divjega petelina je opisal prof. Valentinitich gozdno jerebico. Obe knjigi imata lovsko in ornitologično vrednost. Posebno lovcem priporočam to delo o še premalo znani gozdni jerebici in nje lovu.

40. Hofrat Professor Dr. K. Th. Liebe's Ornithologische Schriften. Gesammelt und herausgegeben von Carl R. Hennicke, Dr. med. Verlag von W. Malende. Leipzig, 1893. V. 8°, 724 str.

— Ergänzung-Band zu Hofrat Prof. Dr. K. Th. Liebe's Ornithologische Schriften. Gesammelt und herausgegeben von Carl R. Hennicke, Dr. med. E. M. Köhler's Verlag. Gera, 1895. V. 8°, I + 48 str.

Glavna, t. j. prvoimenovana zbirka je izšla l. 1893., dodatek pa l. 1895., potem, ko je Liebe dne 5. junija 1895 umrl. Liebe je bil začetnik in vnet pospe-

ševalec sistematičnega ptičjega varstva v Nemčiji, bil je pa tudi marljiv in vztrajen opazovalec ptičev; zato se mi je zdelo umestno, sprejeti med ornitologično slovstvo njegove zbrane spise, ki jih preveva posebna ljubezen in čudovito sočutje do ptic. Njegovo geslo je bilo: najprvo spoznavajte življenje ptic, če jih hočete uspešno študirati. Spisi v glavni zbirki in v dodatnem zvezku so urejeni kronologično po teh-le skupinah: I. Ptičje varstvo. II. Monografije in monografične študije. III. Avifauna, geografično širjenje in vselitev. IV. Ujetništvo, oskrba, reja. V. Hrana, koristi, škoda. VI. Razno. Na koncu je kazalo znanstvenih imen, ki zvišuje uporabljivost knjige. Ker je dr. Hennicke napisal na str. 5—7 glavne zbirke, oziroma v predgovoru k dodatku obširen življenjepiš, ne bom tu ponavljal posameznih podatkov.

41. Materialien zu einer Ornithologie der Balkanhalbinsel. Herausgegeben vom bosnisch-herzegowinischen Landesmuseum in Sarajevo. Von Othmar Reiser, Custos am bosn.-herceg. Landesmuseum. II. Bulgarien (einschliesslich Ost-Rumeliens und der Dobrudscha). Mit drei Tafeln in Farbendruck. Wien 1894. Leks. 8°, XII + 204 str.

— IV. Montenegro. Von Othmar Reiser und L. v. Führer. Mit 2 Tafeln in Farbendruck u. einer Karte. Wien 1896, Leks. 8°, X + 149 str.

— III. Griechenland und die griechischen Inseln (mit Ausnahme von Kreta). Druck u. Verlag von Adolf Holzhausen. Wien, 1905. Leks. 8°, XIV + 589 str.

To vsakemu balkanskemu ornitologu neobhodno potrebno delo je za nas sosede posebno zanimivo. Želeti bi bilo, da bi izšla kmalu še I. del o Bosni in Hercegovini in V. zvezek o Srbiji.

*42. Naumann, Naturgeschichte der Vögel Mitteleuropas. I—XII. Band. Herausgegeben von Dr. Carl R. Hennicke in Gera. Gera-Untermhaus. Lithographie, Druck und Verlag von Fr. Eugen Köhler. 1897 bis 1905, fol.

Naumann je izdal svoje delo v 12 zvezkih v l. 1820—1844, 13. dodatni zvezek sta pa izdala l. 1860. dr. J. H. Blasius in dr. Ed. Baldamus. Da je to mojstrsko zasnovano delo manj znano in med ljudstvom manj priljubljeno kakor Brehmovo „Življenje živali“, je pač vzrok prvič, ker opisuje Naumann samo ptice in še to le ptice srednje Evrope in drugič, ker je bila ta knjiga že popolnoma pošla in je vsled tega zelo draga. Vse delo je stalo antikvarično čez 300 mark. Zato je sklenila založna tvrdka Fr. Evgen Köhler v Gera-Untermhaus izdati jubilejno, krasno opravljeno izdajo monumentalnega Naumannovega dela. Uredništvu je načeloval dr. Hennicke sam, krog sebe je pa zbral 35 najboljših ornitologov in pa 8 umetnikov, da napravijo nove slike ptic in jaje za barvotisk. Delo je začelo izhajati l. 1896. in do l. 1905. je izšlo 150 sešitkov. — Prvotno besedilo Naumannovo je ostalo dosledno neizpremenjeno, vmes so pa vrinjeni med oklepaji uspehi najnovejših raziskovanj tako, da nam podajo opisovanja popolnoma jasno sliko posameznih vrst. Pri nekaterih pticah so navedena tudi slovenska imena, ki so vsled tiskovnih hib tako popačena, da se ne more zanašati nanje. — Naumannovo življenje in delovanje je obširno opisal dr. Pavel Leverkühn.

43. Praktischer Leitfaden für Eiersammler, für alle Freunde der Oologie von Dr. Curt Flöricke. Verlag der Ernst'schen Buchhandlung. Leipzig. 1897. Mal. 8°, II + 50 str.

Za nabiralce jaje prav priročna žepna knjižica.

*44. **Brehms Tierleben.** Allgemeine Kunde des Tierreichs. Dritte, gänzlich neubearbeitete Auflage. Von Prof. Dr. Pechuel-Loesche. Neuer Abdruck. Bibliographisches Institut. Leipzig und Wien, 1900.

O pticah govori četrti, peti in šesti zvezek.

45. **Einige Worte der Wahrheit über den Vogelschutz.** Allgemeine und spezielle Erörterungen von zum Theil neuen Gesichtspunkten. Von Ernst Hartert, Direktor des zoologischen Museums zu Tring (England). Verlag von J. Neumann. Neudamm 1900. 8°, 36 str.

To delo znanega ornitologa ima popolnoma nove misli o varstvu ptičev.

46. **Über die Zeichnung und Färbung der Wald- und Schneehühner** in ihrer Bedeutung zur Phylogenese und Systematik. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde, vorgelegt der hohen naturwissenschaftlichen Fakultät der Universität zu Tübingen von Max Trips. Oberamtstierarzt des Amtsoberamtes Stuttgart. Verlag von Franz Pietzcker. Tübingen. 1900. V. 8°, 63 str.

47. **Die Vögel der paläarktischen Fauna.** Systematische Übersicht der in Europa, Nord-Asien und der Mittelmeerregion vorkommenden Vögel. Von Ernst Hartert. Verlag von R. Friedländer und Sohn. Berlin.

To dozdej največje sistematično delo o pticah palearktiške oblasti je začelo izhajati meseca novembra 1900. Do druge polovice 1910 je izšel I. zvezek, ki ima 832 strani besedila in XLIX strani uvoda in kazala. II. zvezek je uspel dozdej do skupnih 1216 strani, ki končajo s popisom črne štoklje. Pisatelj je podal izvirne opise posameznih vrst po originalih, ki si jih je izposodil iz muzejev, javnih in privatnih zbirk celega sveta, in je porabil menda vse ornitologično slovstvo o pticah palearktiške oblasti.

48. **Ergebnisse der ornithologischen Zugsbeobachtungen in Bosnien und der Hercegovina.** Verfasst von Custos Othmar Reiser u. Prof. Joh. Knotek. Wien, 1901. (Separat-Abdruck aus „Wissenschaftliche Mittheil. aus Bosnien und der Hercegovina“, VIII. B. 1901). V. 4°, str. 118.

49. **Die Kennzeichen der Vögel Deutschlands.** Schlüssel zum Bestimmen, deutsche und wissenschaftliche Benennungen, geographische Verbreitung, Brut- und Zugzeiten der deutschen Vögel. Von Prof. Dr. Ant. Reichenow. Mit erläuternden Abbildungen. Verlag von J. Neumann. Neudamm 1902. 8°, IV + 150 str.

Natančno po nomenklatoričnih pravilih, sprejetih na XVI. letni skupščini „Allgemeine Deutsche Ornithologische Gesellschaft zu Berlin“ dne 12. in 13. maja 1891 v Frankobrodu o. M., sestavljeno delo znanega ornitologa-sistematika je neobhodno potrebno vsakemu, ki se namerava seznaniti podrobneje z ornitologijo.

50. **Die Hüttenjagd.** Von Georg von Otterfels. Verlag der illustrierten Jagdzeitung „Waidmannsheil“. Klagenfurt, 1902. Joh. Leon sen. 8°, VIII + 111 str.

Ta knjiga je pomnožena in popravljena 2. izdaja člankov, ki so izhajali 1895. v znanem celovškem lovskem časopisu „Waidmannsheil“ pod naslovom „Die Krähenhüttenjagd mit besonderer Berücksichtigung der österreichischen Alpenländer“, ter opisuje način in uspehe, posebno za ornitologe tako zanimivega, ali še vse premalo znanega lova v kolibi. (Prim. tudi Lovca 1911 na str. 81–84).

51. Der Gesamte Vogelschutz, seine Begründung und Ausführung von Hans Freiherrn von Berlepsch. Mit 8 Chromotafeln und 34 Textabbildungen. Zugleich in französischer, italienischer, schwedischer, russischer, finnischer und holländischer Sprache erschienen. 6. vermehrte und verbesserte Auflage. Lithographie, Druck und Verlag von Fr. Eugen Köhler, Gera-Untermhaus 1903. V. 8°, VIII + 101 str.

Pisatelj je praktično izpopolnil varstvo ptic, ki ga je dvorni svetnik dr. T. Liebe upeljal na Nemškem.

52. Die Raubvögel Mitteleuropas. 53 Tafeln in feinem Chromo- und 8 Tafeln in Schwarzdruck nebst Abbildungen im Text nach Originalen der Maler Goering, Keulemans, Kleinschmidt, de Maes, v. Neesey und Rhamm, mit erklärendem Text von Dr. Carl R. Hennicke. Lithographie, Druck und Verlag von Fr. Eugen Köhler. Gera-Unterhaus 1903. 8°, VIII + 230 str.

Glavni urednik nove jubilejne izdaje Naumanna je spisal to knjigo, da zbudi zanimanje za lepoto narave in da opozori na znamenito Naumannovo delo.

53. Untersuchungen über die Gestalt und die Bildung der Vogeeler. Inaugural-Dissertation der medizinischen Fakultät zu Königsberg i. Pr. zur Erlangung der Doktorwürde in der Medizin, Chirurgie und Geburtshilfe, vorgelegt von Alfred Szielasko. Königsberg i. Pr. Buch- und Steindruckerei von Otto Kümmel. 1904. 8°, 30 str.

Dr. Alf. Szielasko je praktični zdravnik v Nordenburgu in zelo delaven oolog.

*54. Die Eier der Vögel Mitteleuropas. Von Dr. Eugène Rey. Mit über 1500 farbigen Eierabbildungen auf 128 Tafeln, nach Originalen der Sammlung des Verfassers. Band I: Text. Band II: Tafeln. Lithographie, Druck und Verlag von Fr. Eugen Köhler. Gera-Untermhaus. 1905.

Thienemannovo delo „Fortpflanzungsgeschichte der gesammten Vögel mit Abbildungen der bekannten Eier“, Leipzig (1845—56) je bilo že zastarelo, enako Bädckerjeva knjiga „Die Eier der Europäischen Vögel“ (Leipzig 1863). Kdo je bil sposobnejši, strniti vse izkušnje zadnjih desetletij v zanimivo celoto kakor znani oolog dr. Rey! Meseca julija 1899. je začelo to delo izhajati v založbi že omenjene tvrdke Fr. Evgen Köhler; prvotno je bilo preračunjeno na 25, v resnici je pa naraslo na 30 snopičev. Pohvalne ocene, ki so raztresene po raznih knjigah in časopisih, dovolj jasno pričajo, kako mojstrsko je izvršil dr. Rey svojo nalogo. Gradivo je razvrščeno po oologičnih in po nidologičnih načelih. — Temu blagemu, nesebičnemu možu se moram zahvaliti, da sem se začel baviti resno z oologijo. Podaril mi je l. 1904. vse potrebno orodje in mi šel na roko z dobrimi sveti in navodili. Njegovo zanimivo življenje in mnogostransko delovanje so obširno opisali: H. Hocke v Z. f. O. u. O. XIX. letnik, str. 81—83; prof. dr. A. Voigt v O. M. Sch. 1909, str. 454—459; H. Schalow v J. f. O. 1909, str. 589—590; Pavel Wichtich v O. M. B. 1909, str. 145—147.

55. Die Fänge der in Mitteleuropa vorkommenden Raubvögel. 33 photolithographische Tafeln mit Beschreibung und einer Bestimmungstabelle von Dr. Carl R. Hennicke. Verlag von Hans Schultze, Dresden 1905. 8°, 66 str.

O tej knjigi glej „Predgovor“.

56. **Georg Krause, Oologia universalis palaeartica.** Complet in ca. 150 Lieferungen. Stuttgart, Verlag Fritz Lehmann.

Ko je bil dr. Eugène Rey izdal svoje obširno delo o jajcih srednjeevropskih ptic, se je sploh mislilo, da bo to delo merodajno za desetletja. Ali kmalu potem, je naznanil kot oolog znani konservator na kraljevem zoologičnem muzeju v Berlinu J. Krause, da bo začel izdajati novo delo pod gornjim naslovom, ki bo nekakšno nadomestilo za popolnoma pošlega Baedekerja in ki bo končano v 150 sešitkih po 2—3 table z besedilom v približno 2 letih. Izdajatelj je svojo obljubo nepričakovano vestno izpolnil. Jajca slika izdajatelj po originalih v naravni velikosti z isto natančnostjo kakor tehnično spretnostjo. Vsaka vrsta ima svojo tablo, nekatere vrste tudi po dve in več (na pr. kukavica). V tem in pa, da so naslikana cela gnezda v vseh premenah, kakor tudi onih vrst, ki nesó popolnoma bela jajca, se odlikuje Krausejevo delo bistveno od vseh svojih prednikov. Nadalje se je slikar oziral na sestavo (zrno) lupine in narisal natančno jamice in vzbočine, ki nam jih kaže površina jaje nekaterih vrst. Velikokrat se dá po teh brazdah in brazgotinah natančno dognati, čigavo je kako jajce. Besedilo ima v levem kotu prve strani zgoraj red, v desnem družino, v sredi je pa navedeno znanstveno ime in dodana še slovstvena imena, vse to v latinskem jeziku; potem sledi nemško in vzporedno angleško besedilo in sicer: navadna, najbolj znana domača imena; kje in kdaj posamezna vrsta gnezdi, kolikokrat v letu in kako dolgo vali; koliko jaje znese samica; največja dolžina in širina jaje, njih največja in najmanjša teža; kakšna je oblika in lupina, kako in iz česa je narejeno gnezdo in kje ga najdemo in nazadnje so pri nekaterih vrstah posebne opombe o jajcih in gnezditvi. Na drugi strani je navedena pokrajina, dan in leto, kje in kdaj se je našlo na tretji strani v trobarvnem tisku upodobljeno gnezdo; jajca iz enega gnezda so zvezana z vezaji. Škoda, da je to delo uspelo šele do 78. sešitka. Kakor mi piše g. Krause, je sploh negotovo, če bo nadaljeval delo v dosedanji obliki.

57. **Jahrbuch der Vogelkunde** von Dr. Kurt Floericke. I. Band: Die Forschungsergebnisse und Fortschritte der paläarktischen Ornithologie 1907. Stuttgart 1908. 8°, 94 str.

— II. Band: Die Forschungsergebnisse und Fortschritte der paläarktischen Ornithologie im Jahre 1908. Stuttgart 1909. 8°, 130 str.

— III. Band: Die Forschungsergebnisse und Fortschritte der paläarktischen Ornithologie in Jahren 1909/11. Stuttgart 1913. 8°, 186 str.

Ta v zalogi „Kosmos, Gesellschaft der Naturfreunde“ izšla kompilacija je vsakemu ornitologu, ki hoče sproti zasledovati uspehe raziskavanj in napredke palearktiške ornitologije, ki pa nima na razpolago vseh strokovnih časopisov, zelo važen pripomoček.

58. **Jagdtierkunde.** Naturgeschichte der in Deutschland heimischen Wildarten. Von Dr. Ernst Schäff. Mit 168 fast ausschließlich vom Verfasser gezeichneten Abbildungen. Verlagsbuchhandlung Paul Parey, Berlin 1907, Leks. 8°, VI + 680 str.

Navedena knjiga je namenjena v prvi vrsti lovecem, nudi pa tudi ornitologu veliko zanimivega.

*59 **Kritische Naturgeschichte des Auerwildes.** Ein Vermächtnis an die Naturforschung und an das veredelte Weidwerk von Hofrat Dr. W. Wurm. Mit 6 Textabbild. Verlagsbuchhandlung P. Parey, Berlin 1909.

Divje kure so lovna divjačina; z znanstvenim raziskovanjem te družine se pa bavijo predvsem učenjaki, tako da imata do divje kokoši lovec in ornitolog enako pravico, kar je pisatelj dokazal v svojih številnih spisih. Vendar je večina njegovih del lovske vsebine, zato je ga le radi popolnosti in ker se je oziral tudi na kranjske razmere, tukaj navedem.

60. Hüttenvogel. Die Hüttenjagd mit Uhu. Von Fritz v. Pfannenbergl. Dritte verbesserte, wiederum wesentlich vermehrte Auflage mit einer Tabelle zum Ansprechen der in Mitteleuropa vorkommenden Tagraubvögel und mit vielen Textabbildungen nach photographischen Aufnahmen und Zeichnungen von C. Apitz, Ewald Arndt, Ludwig Beckmann, J. Bungartz, J. Dahlem, Chr. Hang, W. Heubach, Gertrud Korn, Christian Kröner, K. A. Meißner, Schmidt-Herbich, C. Schulze, Fr. Waibel. Verlag von J. Neumann, Neudamm. 1910. 8°, 150 str.

61. Ornis Romaniae, Die Vogelwelt Rumäniens. Systematisch und biologisch-geographisch beschreiben von Robert Ritter von Dombrowski. Bukarest 1912. 4°, 872 + LIV str.

Pisatelj prebiva že delj časa v Rumuniji in se je popolnoma seznanil z ornitologičnimi razmerami v tej zanimivi deželi, kjer si podajata roko srednjeevropska in pontiška avifauna.

62. Handbuch des Vogelschutzes von Dr. Carl R. Hennicke. Creutzsche Verlagsbuchhandlung. Magdeburg 1912. 8°, VIII + 468 str. Temeljito pisana knjiga govori o postanku in bistvu varstva ptice.

63. Wildkunde und Jagdbetrieb. Von Karl Leeder, Dozent für Wildkunde und Jagdbetrieb an der k. k. Hochschule für Bodenkultur in Wien. Mit 146 Abbildungen nach Zeichnungen des Verfassers. Wien und Leipzig 1913. V. 8°, X + 242 str.

Nas zanimajo v tej knjigi, ki ima tudi ornitologično vsebino, le lovne ptice.

64. Die Singvögel der Heimat. 86 farbige Tafeln mit systematisch-biologischem Text nebst Abbildung der wichtigsten Eier- und Nestertypen, letztere meist nach Naturaufnahmen in Schwarzdruck von O. Kleinschmidt. Verlag von Quelle & Meyer in Leipzig, 1913. 8°, X + 108 str.

65. Unsere Singvögel. Von Dr. Ernst Schäff. Mit 3 Tafeln und 29 Textabbildungen vom Verfasser gezeichnet. Verlegt bei Strecker & Schröder in Stuttgart, 1913. 16°, XII + 190 str.

Pisatelj je zdaj glavni urednik nemškega lovskega časopisa „Deutsche Jäger-Zeitung“.

66. Die Vögel des Freistaates und Fürstentums Lübeck. Herausgegeben mit Unterstützung der Deutschen Ornithologischen Gesellschaft. Von Werner Hagen. Mitglied der Deutschen Ornithologischen Gesellschaft. W. Junk, Berlin 1913. Vel. 8°, 166 str.

Navedeno delo je poučen primer za sestavo krajevne avifaune.

67. Die Vögel der Provinz Ostpreussen. Von F. Tischler, Amtsrichter in Heilsberg. W. Junk, Berlin, Leks. 8°, 331 str.

Pisatelj je porabil javne in zasebne ornitologične zbirke in pa vse znano slovstvo do 1. februarja 1914.

68. **Die Vögel.** Handbuch der systematischen Ornithologie. Von Anton Reichenow. Zwei Bände. Erster Band. Mit einer Karte und 185 Textbildern nach der Natur gezeichnet von G. Krause. Verlag von Ferdinand Enke. Stuttgart, 1913, Leks. 8°, VIII + 529 str.

— Zweiter Band. Mit 273 Textbildern, gezeichnet von G. Krause. Verlag von Ferdinand Enke, Stuttgart, 1914, Leks. 8°, VII + 628 str.

Reichenow razlaga v splošnem delu navedene knjige vse one pojme, ki so potrebni ornitologu. V sistematičnem delu pa našteje in opiše pisatelj vse dozdaj znane ptice celega sveta (skupaj okoli 20.000 vrst) in v tem tiči velika prednost Reichenowovega dela pred vsemi dosedaj izdanimi ročnimi knjigami te vrste, ki obravnavajo avifauno le posameznih ozemelj.

b) Časopisi.

69. **Naumannia.** Archiv für die Ornithologie, vorzugsweise Europa's. Organ der deutschen Ornithologen - Gesellschaft. Herausgegeben von Eduard Baldamus. Stuttgart, Dessau und Leipzig, 1851—1858.

Lepo ilustrirana revija, ki se je pozneje združila z J. f. O.

*70. **Verhandlungen der kaiserlich-königlichen-zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien;** do l. 1858. „Verhandlungen des . . . Vereines“. 1851—1914.

Od početka so bili ornitologični spisi pogostejši. Izšla so dozdaj tudi 3 kazala.

*71. **Journal für Ornithologie.** 1853—1915.

Najstarejša in najznamenitejša nemška ornitologična revija. Prvi urednik je bil dr. Jean Cabanis, od l. 1894. naprej pa dr. Anton Reichenow. Prvotni pridevek je bil: „Ein Centralorgan für die gesamte Ornithologie“, od l. 1867. naprej: „Deutsches Centralorgan für die gesamte Ornithologie“, od l. 1870. naprej pod istim naslovom s pristavkom „In Verbindung mit der deutschen ornithologischen Gesellschaft zu Berlin, mit Beiträgen von“, od l. 1876. dalje „In Verbindung mit der Allgemeinen deutschen ornithologischen Gesellschaft zu Berlin, mit Beiträgen von“, od l. 1894. dalje: „Gegründet von J. Cabanis. Im Auftrage der Allgemeinen Deutschen Ornithologischen Gesellschaft mit Beiträgen von“ in slednjic od l. 1896. dalje „Gegründet von J. Cabanis. Im Auftrage der deutschen Ornithologischen Gesellschaft mit Beiträgen von“ kakor se naslov in pridevek dandanes glasita. Dozdaj so izšla 3 generalna kazala in sicer I. za leta 1853. do 1867. (I. 1870.), II. za letnike 1868. do 1893. kot 3. in 4. zvezek letnika 1893. in l. 1914. posebej za leto 1894. do 1913. Konečno naj opozorim le na naslednja dva spisa: P. Wendlandt, St. Goarshausen, Über die Brutverhältnisse und Eiermasse der in der westlich-paläarktischen Region lebenden Eulenarten. (J. f. O. 1913, str. 409—443) in dr. A. Szielasko, Die Bedeutung der Eischalenstruktur der Vögel für die Systematik, (J. f. O. 1913 na str. 52—117 in 229—361 s 4 tablami).

*72. **Jagd-Zeitung.** 1858—1914.

Ta najstarejši lovski časnik ima tudi veliko ornitologičnih člankov, posebno o lovnih pticah, zlasti pa o divjih kurah izpod peresa našega rojaka Jos. Stergerja.

*73. **Mittheilungen des Musealvereins für Krain.** Redigiert von Carl Deschmann. Laibach 1866, 1889 etc.

Mittheilungen vsebujejo tudi sestavke ornitologične vsebine, tičočo se Kranjske, ki so jih prispevali: Deschmann, Schulz, grof Aleks. Turjaški i. dr. Z letom 1908 so pričele „Mittheilungen“ izhajati pod naslovom „Carniola“, l. 1910 pa se je

slednja strnila z „Izvestji“ v izdanje „Carniola“ nova vrsta. Glej pri štev. 7. Tudi v Carnioli so priobčene razprave in zapiski ornitologične vsebine.

Polihistor Deschmann, ki je bil mineralog, botanik, zoolog, prehistorik in politik, ima zelo velike zasluge za našo ornitologijo. Napisal je neštivilne črtice, članke in večje razprave za tedanje ljubljanske nemške dnevnike, tednike in tudi za strokovne časopise. Njegov življenjepis, glej „Mitteilungen des Musealvereines für Krain“ 1889, II. Jahrg., 375—382 in „Laibacher Wochenblatt“ z dne 12. marca 1880, št. 88.

*74. Ornithologische Monatschrift. Herausgegeben vom Deutschen Verein zum Schutze der Vogelwelt 1876—1914.

Prvi (1876) in drugi (1877) letnik imata naslov „Monatsschrift des Sächsisch-Thüringischen Vereins für Vogelkunde und Vogelschutz in Halle a. d. Saale“, od tretjega (1878) do štirinajstega (1889) letnika: „Monatsschrift des Deutschen Vereins zum Schutze der Vogelwelt“, od l. 1890. naprej pa gorenji naslov; ima poleg člankov o varstvu ptičev čisto ornitologično vsebino z lepimi slikami.

75. Ornithologisches Centralblatt. Organ für Wissenschaft und Verkehr. Nachrichtenblatt des gesamten Vereins - Wesens und Anzeiger für Sammler, Züchter und Händler. Beiblatt zum Journal für Ornithologie. Im Auftrage der Allgemeinen Deutschen Ornithologischen Gesellschaft herausgegeben von Prof. Dr. J. Cabanis und Dr. Ant. Reichenow. Berlin 1877—1882.

Od l. 1883 dalje se je pa združil ta list zopet z „Journal für Ornithologie“.

*76. Mitteilungen des Ornithologischen Vereines in Wien. Blätter für Vogelkunde, Vogel-Schutz und -Pflege, Geflügelzucht und Brieftaubenwesen. Wien 1877—1888; Fortsetzung der „Mittheilungen des Ornithologischen Vereines in Wien“ „Die Schwalbe“, Wien, 1889 bis 1897; Neue Folge I, Wien, 1898—1899; Neue Folge II, Wien, 1900 bis 1901; Neue Folge III, Wien, 1902—1913.

Ima precej ornitologičnih črtic s Kranjskega izpod peresa K. Deschmanna in Ferdinanda Schulza.

*77. Waidmannsheil. Illustrierte Zeitschrift für Jagd, Fischerei, Schützen- und Hundewesen. Klagenfurt, 1881—1914.

Waidmannsheil je tudi med Slovenci znano lovsko glasilo, ki je prineslo mnogoštevilne ornitologične beležke in poročila iz naših krajev.

*78. Deutsche Jäger-Zeitung. Organ für Jagd, Fischerei, Zucht und Dressur edler Hunde. Herausgegeben und redigiert unter Mitwirkung hervorragender Weidmänner, Kynologen und Naturforscher. Druck und Verlag von J. Neumann, Neudamm, 1—64. zvezek.

1. štev. tega, tudi pri Slovencih znanega lovskega tednika je izšla 1. aprila 1883; prinaša strogo znanstvene ornitologične spise. V ilustrirani prilogi „Das Weidwerk in Wort und Bild“, ki se je združila l. 1913 zopet z glavnim listom, je izšlo pod naslovom „Gefiederte Raubritter und Strauchdiebe“ 10 člankov, ki se bavijo z lovu in ribištvu škodljivimi pticami.

79. Zeitschrift für die gesamte Ornithologie, herausgegeben von Dr. Julius von Madarász. Budapest, 1884—1887.

Tega izvrstno urejevanega in bogato ilustriranega časopisa so izšli le 4 letniki; bavil se je v prvi vrsti z ogrsko pa tudi s splošno ornitologijo.

*80. **Ornis.** Internationale Zeitschrift für die gesamte Ornithologie. Organ des permanenten internationalen ornithologischen Comité's unter dem Protectorate Seiner Kaiserlichen Königlichen Hoheit des Kronprinzen Rudolf von Österreich-Ungarn. Herausgegeben von Dr. R. Blasius, Dr. G. v. Hayek, Oustales. Bd. I—XIV, Wien, Paris, London 1885—1907.

Znamenito glasilo stalnega mednarodnega ornitološkega odbora ima izredno veliko črtic s Kranjskega izpod peresa K. Deschmanna posebno o selitvi ptic.

*81. **Zeitschrift für Oologie.** Internationales Organ zur Pflege und Hebung dieser Wissenschaft. Herausgegeben unter Mitwirkung von Fachmännern von H. Hocke, Berlin, I. Jahrg.; Zeitschrift für Oologie. Organ für Wissenschaft und Liebhaberei. Herausgegeben von H. Hocke, Berlin, II.—XIV. Jahrg.; Zeitschrift für Oologie und Ornithologie, herausgegeben von H. Hocke. Mit der Beilage Ornithologische Rundschau, herausgegeben von Wilhelm Schuster, Berlin XV.—XVI. Jahrg.; dalje pod istim naslovom brez priloge XVII.—XX. Jahrgang; pod istim naslovom toda „herausgegeben von Georg Aug. Grote“, Hannover, XXI. J.; od XXII. letnika dalje v založništvu W. Rüdiger, Eisenhammer, Neumarkt.

Po smrti H. Hockeja je prevzel izdajanje J. A. Grote. Zdaj ga ureja V. Rüdiger. Letnika XXIII. je do zdaj izšlo osem števil.

*82. **Ornithologisches Jahrbuch.** Organ für das palaarktische Faunengebiet, herausgegeben von Victor Ritter von Tschusi zu Schmidhoffen, Hallein, 1890—1914.

V „Ornithologisches Jahrbuch“ so mnogotere črtice o pticah na Kranjskem od E. H. Schollmayer-Lichtenberga in F. Schulza.

83. **Ornithologische Monatsberichte** mit Beiträgen von . . . (sledijo imena vsakoletnih sotrudnikov) und unter Mitwirkung von H. Schalow, herausgegeben von Prof. Dr. Ant. Reichenow. Verlag von R. Friedländer & Sohn, Berlin, 1893—1914.

Prinaša krajše članke biološke in sistematične vsebine ter poročila o novi ornitološki literaturi vseh narodov.

84. **Aquila.** A magyar ornithologiai központ folyóirata. — Periodical of ornithology. — Journal pour ornithologie. — Zeitschrift für Ornithologie. Redacteur: Otto Herman. Budapest, 1894—1914.

Aquila je glasilo ogrske ornitološke centrale v Budimpešti. Besedilo je večjezično in dvolomno (levo ogrsko, desno nemško, francosko ali angleško). Bavi se predvsem s selitvijo ptic, goji pa tudi druge panoge ornitologije in je ilustrirano.

*85. **Mitteilungen über die Vogelwelt.** Herausgegeben vom Österreichischen Reichsbund für Vogelkunde und Vogelschutz in Wien, 1901 bis 1910. — Mitteilungen über die Vogelwelt. Herausgeber Dr. Curt Floericke. E. Kapaunscher Verlag, Nürnberg, 1911—1914.

L. 1915. izide „Kriegsjahrgang 1915“.

*86. **Berajah,** Zoographia infinita. Von O. Kleinschmidt, Verlag von W. Schlüter, Halle a. S., 1905; — Kommissions-Verlag von Erwin Nägele, Leipzig, 1906—1908 (Nr. 1); — Gebauer-Schwetschke, Druckerei und Verlag m. b. H., Halle a. S., 1908 (Nr. 2.) —1914.

*87. **Falco**, unregelmässig im Anschluß an das Werk „Berajah“ erscheinende Zeitschrift, Herausgeber: O. Kleinschmidt, Volkmaritz bei Dederstadt, Bez. Halle a. S., 1905—1914.

„Berajah“ prinaša monografije posameznih ptičjih vrst z izredno lepimi slikami izdajateljca O. Kleinschmidta. „Falco“ je pa priloga z raznovrstno vsebino.

*88. **Zeitschrift für Oologie**. Unter besonderer Berücksichtigung der Nidologie und aller das Brutgeschäft betreffenden biologischen Beobachtungen, herausgegeben von Georg Krause. Verlag von Fritz Lehmann, G. m. b. H., Stuttgart. I. Jahrgang 1911.

Uvod.

Splošni prirodopis ptic.

Ptice so vretenčarji, ki so prilagojeni predvsem kretanju po ozračju. Ker so ptičje kosti tanke in večidel pnevmatične, to je votle in napolnjene z zrakom je teža telesa znatno manjša. Lobanjske kosti so zrastle brez šivov, lične pa so medsebojno gibljive. Votlino oble lobanje izpopolnjujejo možgani, razločno razdeljeni v velike in male možgane¹. Lobanjo vklepa v nosač samo ena zatilna glavica. Vratna vretenca, ki jih je 9 do 24, so rebrnata. Trupove kosti so med seboj trdno sklenjene in tvorijo negibljivo telesno ogrodje, kar je za letanje po zraku največje važnosti. Ptice so pokrite s perjem in imajo stalno toplo kri. Njihovo kopicasto sree je razdeljeno v dva pridvora in dva prekata. Odvodnice in privodnice imajo močne in prožne stene. Ptičja kri pulzira hitreje, je bolj rdeča in bolj gorka kakor kri sesalcev, ima namreč 42° do 48° C. Ptičja pljuča so majhna in prirastla na ogrodje; trebušne prepone nimajo.

Perut, najznačilnejši del ptičjega telesa, obstoji iz trdnega plečnega pasu (lopatici, ključnici, krokarnici), nadlahtnice, podlahtnice s koželjnico in iztegnjeno razvite roke s tremi krnjavimi prsti. Na zadnji strani roke in podlahtnice so letalna peresa (remiges), razvrščena tako, da podpira in pokriva zunanja toga kosmača vsakega peresa mehko kosmačo sosednega. Letalna peresa so pri vsaki družini drugačna, včasih celo pri raznih vrstah iste družine. Različna dolžina letalnih peres je značilna in sistematično zelo važna za posamezne družine in redove. Kazalčevo pero se giblje zase ter ga imenujemo vodilno pero. Letalnih peres roke je 9—11; letalnih peres podlahtnice je pa od 6—26. Ptice, ki letajo visoko, imajo prav dolge perutne kosti in velika letalna peresa, na pr. jastrebi in orli. Druge imajo zopet zelo dolga letalna peresa, kakor lastovice, in ne posebno dolgih perutnih kosti. Nekatere pa imajo prav dolge kosti roke in nerazmerno kratka letalna peresa druge vrste, na pr. poljske in divje kure. Najmočnejša in najdaljša so navadno letalna in pahaljčasto razvrščena krmilna peresa (rectrices) v repu. Telo pokriva

¹ Dr. F. Brandis, Das Kleinhirn der Vögel in seiner Beziehung zur Systematik v J. f. O. 1896, štr. 274—304 s 7 tablami: IX—XV.

kratko in večinoma tesno se prilagajoče krovno perje; pod ali pa tudi med krovnimi peresi se razvijajo še mehka in nežna puhasta peresca. Posamezna peresa obstoje iz tulca (cevka in rebre) in kosmače.

Ptice se golijo enkrat na leto in sicer po končani gnezditvi od julija do avgusta ali pa celo do konca septembra. Nekatere se golijo celo po dvakrat v letu in sicer avgusta - septembra (glavno golenje) in drugič februarja in marca ter dobé svatovsko obleko. Mladiči se golijo precej, ko dorastejo, izgube pa le kratko ali spodnje perje (Kleingefieder). Nekatere vrste dobé spomladi na nogah in na kljunu popolnoma drugačne, bolj žive barve. O vseh teh prikaznih je obširno pisal dr. Teod. Holland: „Pterologische Untersuchungen“. J. f. O. 1864, str. 194 — 217.

Nobeno drugo bitje ne more priti tako naglo iz kraja v kraj, kakor ptica, ki leti. Moč in vztrajnost letanja je pa zelo različna. Za letanje so osobite važnosti tenkokožnati zračni mehi, ki izvirajo iz dušnikovih vej. Razprostirajo se po telesu med mišičevjem in so v zvezi z votlimi kostmi. Ptice polnijo te pljučne mehe skozi dušnika z zrakom in zamorejo na ta način uravnati svojo specifično telesno težo pri letanju: pri dviganju napolnijo ptice mehe z zrakom, pri padanju iztisnejo zrak iz njih. Obenem služijo pljučni mehi tudi kot nekakšne shrambe zraka za dihanje med poletom ali pri dolgotrajnejšem zadržavanju pod vodo. Pozimi opazimo, da so ptice napihnjene. Tačas namreč napolnijo ptice svoje zračne mehe. Tako obdajo svoje telo z zrakom, ki je slab prevodnik toplote, in se na ta način zavarujejo proti mrazu.

Kako visoko morejo leteti ptice, ni še popolnoma dognano.

O hitrosti ptičjega leta se je tudi že veliko razpravljalo. Upoštevati se mora hitrost in smer vetra, ki pospešuje ali zadržuje ptico pri letu. Na ta način je dognano, da preleti škorec kakih 20 m, golob pismonosec pa kakih 25 m v sekundi itd.

Plavati in potapljati se znajo navadno le vodne ptice, pa tudi druge ptice se lahko vzdrže nekaj časa nad vodo.

V trdnem kolčnem pasu zrasteta kolčnici z zadnjimi hrbtenci vretenci v križnici; sednici in dimeljnici sta podolgovati in ne zrasteta zadaj, kar je važno za izločevanje jaje na prosto. Steggenica je vedno kratka, kosti v golenu in nogi pa zelo izpreminjajo svojo obliko, zato so tudi ptičje noge zelo različno razvite. Temeljito razpravo o tem je spisal dr. Anton Reichenow v J. f. O. 1871, str. 401—458 „Die Fussbildungen der Vögel“ z 1 tablo št. VI.

Ušesa so velika in obdana od peresec, ki stoje v krogu okoli ušesne odprtine; teh peresec nekatere vrste nimajo. Zunanji sluhovod je kratek, znotraj ga zastira velik bobnič. V zabobnini je ena sama slušna koščica (stebrec, columella)²; blodišče in polž sta dobro razvita. Vid je pri pticah najvišje razviti čut. Oči leže v očnicah, ki jih ob-

² Prim. „Die Columella der Vögel (Columella auris avium) ihr Bau und dessen Einfluss auf die Feinhörigkeit“. Neue Untersuchungen und Beiträge zur kompar. Anatomie des Gehörorgans v. G. Krause. Verlag v. Friedländer & Sohn. Berlin, 1901.

dajajo čelnica in lične kosti. Razvite so sploh tako, kakor pri sesalcih, vendar so manj gibljive; ker so ob straneh glave, more ptica videti vsak predmet le z enim očesom, če ga hoče pogledati z drugim očesom, mora glavo obrniti. Poleg zgornje in spodnje trepalnice ima ptičje oko še napol prozorno belkasto žmurko ali mežikalnico (Blinz- oder Nickhaut — membrana nictitans), ki jo ptice lahko potegnejo svojevoljno čez oči, da jih brani premočnih svetlobnih žarkov. Značilen za ptičje oko je izrastek iz žilnice v steklovino (češelj, pecten), ki služi vsled obilice žilic kot redilni organ steklovine; o njegovi morebitni optični funkciji so mnenja še različna³. Noz drvi se ne moreta niti razširiti niti stisniti. Kako je pri pticah razvit vonj, še ni dognano. Jezik je rožen, trd in drven, preklan, sploh prav različen in ga rabijo ptice samo za požiranje, nekatere skupine pa tudi za lovljenje žuželk. Kljun je na obeh čeljustih prevlečen z roženo prevlakom. Z njim ptice prijemajo, drobijo in režejo hrano. Vse ptice imajo z malimi izjemami (n. pr. štorcklje) zelo raznolično petje. Pevski organ (glasilo) je razvit na spodnjem grgavcu.

Najvažnejši in najzanimivejši čas v ptičjem življenju je pa čas ploditve in gnezditve. Ptice gnezdiijo navadno spomladi, ko poženo rastline in se prikažejo žuželke, ki so mladičem v hrano. Le krivokljuni, ki se klatijo okoli in gnezdiijo tam, kjer najdejo dovolj hrane, se plodé spomladi, poleti, jeseni in pozimi, najraje od decembra do junija. Nekatere vrste gnezdiijo zelo zgodaj, drugi zopet zelo pozno v jeseni. Najbolj zgodnjim gnezdilcem prištevamo naše sove, posebno lesno sovo (*Syrnium aluco* [L.]). Dne 17. sušca 1915 je našel paznik K. blizu hotela pod T. 2—3 dni staro sovico; najbrže je bila to mladica lesne sove, kar bom v poglavju o lesni sovi obširneje dokazal. Tudi ščinkavci — *fringilla coelebs* L. — so nenavadno zgodnji gnezdilci. Ob R. cesti opazujeva s prijateljem g. L. Eggerjem že nekaj let sem ščinkavko, ki začne valiti že začetkom meseca aprila: dne 14. aprila 1913 so se že izvalili mladiči. Velika divja raca — *anas boschas* L. — ima že koncem marca ali v začetku aprila navadno popolno gnezdo in začne valiti. Ravnotako škurh — *numenius arquatus* (L.) — na Ljubljanskem barju. V svoji zbirki imam popolno gnezdo 4, že nekoliko zaleženih jajc našega kljunača — *scolopax rusticola* L. —; to gnezdo je bilo najdeno in vzeto dne 25. marca 1912 v Kr. pri K.

Naravni nagon za zgodnjo gnezditve spomladi ni pri vseh vrstah enako razvit. Če hočemo na to vprašanje odgovoriti temeljito in jasno, moramo po mojem mnenju ptice zgodnje gnezditve razvrstiti v 3 skupine. Prva skupina so naši dupljaši (*Höhlenbrüter*), ki gnezdiijo po drevesnih, skalnih in zemeljskih votlinah; sem spadajo skoraj vse sove, senice, brglezi in plezalci. Pri gnezditvi jih ne ovira in ne moti ne mraz, ne sneg in nikakršno slabo vreme. Povdariti pa moram, da ostanejo vse te vrste po zimi pri nas ter se kvečjemu klatijo v manjšem ali večjem okolišu za živežem, kar po mojem mnenju ni brez pomena.

³ Glej C. Hess, *Vergleichende Physiologie des Gesichtssinnes*. Jena, Fischer, 1912 (pag. 268 pp.).

Zgodnja gnezditev je pri teh pticah nekaj naravnega. Ravno tako je lahko umljiva zgodnja gnezditev pri drugi skupini, ki obsega povodne in privodne ptice selilke. Čudno se nam zdi, da ima škurh, ki je komaj prišel z juga, že čez nekaj dni izgotovljeno gnezdo in tudi že jajca v njem. Nepobitno je, da se vrnejo samice teh vrst že oplojene v svoja gnezdišča in začno precej gnezdit. Vsa drugačna pa je stvar pri zadnji skupini ptic, kamor spadajo naše navadne vrste, ki se nikamor ne selijo in ostanejo celo zimo pri nas. Le posebno krepke in stare samice gnezdijo zgodaj spomladi, navadno pa, n. pr. ščinkavec, od konca aprila do junija; pri teh pticah je tedaj zgodnja gnezditev izjema.

Preidimo pa k gnezditvi večine ptic, ki je splošno meseca majnika in junija. Vzporedno s pomladanskim razvojem rastlin, ki privabijo na svitlo vsakovrstne členonožce in črve, gnezdijo naši najboljši pevci mehkojedi, ki so v hrani najbolj izbirčni. Julija in avgusta pa začne zopet pojemati parjenje in gnezditev; večina selilcev, ki so vzgojili mladiče, se skube in pripravlja za daljno potovanje. Vendar pa najde neutrudljivi iskalec ptičjih gnezd tudi še avgusta, celo septembra in pozneje kako gnezdo z jajci. Iz oologičnega, oziroma ornitologičnega slovstva nam je n. pr. znano (J. f. O., 1879, str. 440), da so našli dne 1. decembra 1878 pri Frankobrodu o. O. gnezdo poljske jerebice — *perdix perdix* (L.) — s 15 jajci, ki so bila popolnoma sveža. Sredi oktobra tistega leta (1878) so opazovali ravnatom (?) samico te vrste, ki je sedela na 7 jajcih; ko so jo spodili z gnezda, se ni več vrnila. Dne 5. septembra 1914 so našli kosci na mengiškem polju prepeličino gnezdo. Čeprav se tako pozno gnezdo tudi izvali, vendar mladiči pozneje žalostno poginejo, ker niso še toliko razviti, da bi mogli iti s starši na daljno pot proti jugu. Ravnatoko se godi domačim — *hirundo rustica* L. — in mestnim lastovicam — *delichon urbica* (L.) —, ki se izležejo sredi meseca avgusta, kar se zgodi skoraj vsako leto.

Zelo različna je tudi zunanja oblika gnezd. Čim manjša je ptica, tem umetnejše je njeno gnezdo. Snovi, ki iz njih delajo ptice gnezda so: dračje, mah, travne bilke, koreninice, perje, dlaka itd. Večina ptic izleže jajca z lastno gorkoto. Najmanjše ptice vale 10, 11 — 12 dni, naše srednje velike ptice pevke 13—14 dni, drozgi 14 dni, golobje 17 dni, kure 21 dni, race 26, gosi 27 dni, ujede 20—30 dni, čaplje 26 dni, štokrlje 30—32 dni in noji 50 dni. Valilna gorkota znaša 30 do 32° R. Samice valilke imajo na trebuhu valilno znamenje, to so gola mesta, ki so nastala tam, kjer so si izruvale ptice same svoje perje.

Praden preidemo k jajcem, oglejmo si še površno ptičja spolovila. Sameci imajo dvojna moda, samice pa na levi strani grozdliču podoben jajčnik. Zunanja spolovila (penis) imajo samo nekatere skupine. Pri pticah najdemo večkrat tudi polutane, ki imajo na levi strani jajčnik, na desni pa modó. — Zrelo jajce pride v jajcevod, kjer se oplodi, dobi lupinino kožico, potem apneno lupino in nazadnje barvo. Ptica znese jajce s topim koncem naprej.

Jajca so različne velikosti, oblike in barve. V razmerju z velikostjo svojega telesa znese največje jajce kivi, najmanjše pa kukavica. Največ je podolgastih, nekatere vrste nesó okrogla jajca (sove, papige in vodomei), deževniki, kljunači in jerebice imajo vrtelasta jajca, valjasta pa kozomolze in hudourniki. Barve jajc so zelo različne. Dupljaši imajo večinoma bela jajca. Pisana jajca se zlagajo navadno z okolico gnezda in z barvami snovi, ki je iz njih znešeno gnezdo (varovalna barva). Kukavičina jajca so čudovito podobna jajcem rednikov. Ista samica določene vrste nese celo svoje življenje jajca enakega tipa, tako da spozna, kdor je kolikaj izurjen, lahko jajca iste samice izmed jajc različnih gnezd dotične vrste.

Število jajc je pri posameznih vrstah zelo izpremenljivo, navadno 1—20. Čim več sovražnikov ima kaka skupina, tem več jajc tudi ima. Naše ptice pevke jih imajo navadno po 5, prepelice po 10 do 16, fazani in poljske jerebice po 15—20; po eno jajce imajo velike ujede. Večje ptice gnezdijo samo po enkrat na leto, so pa tudi vrste, ki gnezdijo po dvakrat, celo po trikrat, posebno starejše samice. Manjše vrste, ki gnezdijo navadno samo enkrat na leto, gnezdijo v drugič, če se jim gnezdo razdere, dokler nimajo še izvaljenih mladičev, če jim pa pobere kdo mladiče, pa ne gnezdijo več tisto leto (n. pr. slavec — *erithacus luscinius* [L.]); druge vrste sploh ne gnezdijo, če ne najdejo pripravnega prostora za gnezdo, n. pr. zelena vrana — *coracias garrulus* L. —, ter se klatijo brez zaroda okoli.

Da je oblika, barva in sestava jajčne lupine velikega pomena za sistematiko, se ne dá tajiti. Vendar pa mislim, da nam je bistvo jajc še vse premalo znano, da bi mogli ta pomen prav spoznati. Obširno so o tem razpravljali v svojih mnogih, temeljitih spisih starejši oologi: M. Kuschel, vojaški zdravnik dr. Frid. Kutter, V. pl. Nathusius, še zdaj živeči Adolf Nehr Korn, ki ima, kakor je znano, največjo zbirko jajc na svetu, rajni dr. Eugène Rey; izmed mlajših oologov posebno Aleksander Bau, dr. Leon pl. Boxberger, Herman Hocke, Juri Krause in dr. A. Szielasko. — O vsem, kar je v zvezi s ptičjimi jajci, piše v kratkem, jedernatem in lahko razumljivem jeziku dr. Eugène Rey v uvodu str. 1—7 svoje knjige (I. del) „Die Eier der Vögel Mitteleuropas“ in „novi“ Naumann v splošnem delu na str. 59 do 71 I. zvezka. — V Slovencih je oologija ali jajčeslovje, t. j. nauk o jajcih, še v povojih, da ne rečem, da nam je ta veda popolnoma neznana. V O. M. B. 1914 na str. 185—186 je priobčil prof. dr. Ant. Reichenow pod naslovom „Der Wert oologischer Kennzeichen“ spis, v katerem pravi, da je treba pri porabi oologičnih znakov v sistematične svrhe še večje previdnosti, kakor pri vsakem drugem posamezno porabljenem znaku notranjih ali zunanjih delov ptičjega telesa. Nekoliko ugodneje sodi H. Schalow na koncu spisa: „Bemerkungen über die Eier der Paradiesvögel“, natisnjena v J. f. O. 1915 na str. 268—295, in prizna oologiji nekak pomen za sistematiko.

Ptičja hrana je zelo različna: živali in rastline, celo blato in mrhovina gre pticam v slast. Tu si pa nasprotujejo človeške in ptičje koristi tako, da govorimo o koristnih in škodljivih pticah. Koristi, ki jih imamo od ptic in ki se jih večkrat ne zavedamo, so neizmerne. Omenim samo žužko- in červojedcev; kako bi uspevalo rastlinstvo, posebno naše žito, sočivje in sadno drevje, če bi ptičev mehkojedcev ne bilo. Če vrh tega še pomislimo, da nam dajejo lovne ptice okusno divjačino, druge zopet perje, da celo gnoj itd., potem bomo lahko spoznali, da je škoda, ki nam jo delajo nekatere ptice, prav malenkostna. Pomena ptic v gospodarstvu prirode, ne smemo presojati z zgolj gospodarskega, temveč tudi z estetičnega in etičnega stališča. Na ta način pa pridemo do struje, ki jo imenujemo varstvo ptic in ki je poglajala svoje kali veliko prej, ko je človeški rod ločil koristne ptice od škodljivih. Človek je že v davni preteklosti štivil štorklje in lastovice kot božje sle. Za onega, ki bi se hotel natančneje seznaniti s to zanimivo snovjo, pa navedem obširno poglavje „Vogelschutz“ na strani 151—164 v I. zvezku „novega“ Naumanna in pa spredaj (Slovstvo, šte. 62) navedeno knjigo „Handbuch des Vogelschutzes“ od prof. dr. Karel R. Hennickeja.

O duševnih zmogljivostih ptic se je že veliko pisalo. Mnenja so zelo različna. Nekateri raziskovalci pripisujejo višje razvitim pticam duševne pojave, ki so sorodni človeškim duševnim pojavom, tako n. pr.: čut za umetnost in lepoto, občutenje veselja in žalosti, ljubezen in sovrašтво. Nasprotno menijo drugi, da izvirajo vsi oni življenjski pojavi ptic, ki iz njih sklepamo na njih visoko razvito duševno stanje, popolnoma avtomatično iz instiktov, refleksov in tekom življenja pridobljenih navad. Le ene same prikazni se hočem tu dotakniti, in sicer čuta za vremenske premembe. Splošno je ukoreninjeno mnenje, da so ptice najboljši vremenski preroki, in skoraj vsako leto čitamo po dnevnikih že meseca avgusta in septembra, da selilke že lete proti jugu in da naj se pripravimo na zgodnjo in hudo zimo. Take trditve niso drugega kakor prazne marnje. Nepobitno je, da čutijo zdravi, nepokvarjeni ptičji živci veliko prej vremensko premembo, kakor mi; pa tudi ptičji občutki so omejeni. Po mojem nemerodajnem mnenju prorokujejo ptice vremenske premembe kvečjemu za 24—48 ur; če se prikažejo dolgorepke — *aegithalus caudatus* (L.) — jeseni ali pozimi v tropah po mestnih drevoredih, je v 24 urah dež ali sneg.

Ptičji rod prebiva po celem svetu, toda posamezne vrste, ozir. skupine so navezane na določene kraje. Od 20.000 vrst, ki jih dozday poznamo, jih je le nekaj razširjenih po celi zemlji, imenujemo jih svetovljane ali kozmopolite, n. pr. galebi, zobokljuni, ujede. Z ozirom na razširjenje posameznih ptičjih vrst delimo zemljo v 10 ozemelj ali oblasti, ki so: 1. Severopolarno ozemlje, raztezajoče se čez dežele severnega tečaja proti jugu do pasu, kjer se začne drevje; srednja letna gorkota je pod 0°—10° in 15°; tu bivajo n. pr. alki, neke večje vrste galebov, snežne kure, snežna sova, beli strnad itd. 2. Južnopolarno ozemlje

obsega antarktično celino s pobrežnimi otoki in nekaterimi otočji; značilne ptice so pingvini, strakoši (procellariidae) itd. 3. Palearktiško ozemlje, ki obsega Evropo južno od severo-polarnega ozemlja do severne Afrike približno do 20⁰ severne širine, Arabijo razen južnega obrežnega roba, potem Azijo južno od severo-polarnega ozemlja do pogorja, ki meji zapadno na dolino Sindh, do Himalaje, do gorovja južno Jangtsekianga, potem japonske otoke; to ozemlje nima nobene posebnosti. 4. Etiopsko ozemlje, raztezajoče se v Afriki južno od palearktiškega ozemlja z otoki gvinejskega zaliva in čez otoka Sokotra in Sansibar, čez južno obal Arabije ter čez oceanska otoka Ascension in St. Helena; to ozemlje ima več tipičnih skupin. 5. Madagaskarsko ozemlje; sem spadajo: Madagaskar z Maskarení, Komorí in Seychelli; na tem ozemlju je nekaj domačih skupin potem pa mešanica indijskih in afrikanskih vrst. 6. Orientalsko ozemlje, ki obsega Azijo južno od palearktiškega ozemlja, torej Indijo in južno Kitajsko, Formozo, Filipine in otoke vzhodno Bornea in Jave; to ozemlje je znamenito radi velike množine raznovrstnih kur in nekaterih papig. 7. Avstralsko ozemlje z Avstralijo in sosednimi otoki vštévši vzhodne malajske otoke, tudi Celebes in Lombok; v območju tega ozemlja živi večina papig in vsakovrstni golobi. 8. Novozelandsko ozemlje, j. t. Nova zelandija, Aucklandski in Macquarie otoki, Lord Howe otoki in Norfolk; za to ozemlje so značilne neke posebne družine in skupine. 9. Neoarktičsko ozemlje obsega Severno Ameriko južno od palearktiškega ozemlja do 25⁰ severne širine, izvzemši južno od Floride; temu ozemlju prištevajo tudi Bermudsko otočje. To ozemlje nima svojih skupin. 10. Neotropsko ozemlje južno od neoarktičkega ozemlja s svojimi otoki; to ozemlje ima največ domačih vrst na celi zemlji³.

Večina ptic mrzlih pokrajin je prisiljena zapustiti vsled pomanjkanja hrane svojo domovino in se preseliti na jug (selilke — Zugvögel). Nekaj ptic se klati po končani gnezditvi o gotovih časih za živežem semtertje (klateži — Strichvögel). Prav malo ptic ostane vedno v eni pokrajini (stalne ptice — Standvögel). Kaj je vzrok selitvi in kako se vrši, nam še ni popolnoma znano. Da se kolikor mogoče pospeši rešitev tega vprašanja in da se dožene, kod in kam se selijo ptice, so začeli nekaj let sèm pritrjevati pticam na noge lahke obročke iz aluminija. Potem, ko si ujeto ptico zaznamoval in natančno zabeležil, jo zopet izpustiš. Kdor tako ptico pozneje ujame ali ustrelí, naj pošlje njeno nogo ali pa piše zavodu, ki je ptico zaznamoval ter mu sporoči natančne podatke. Tako se natančno izve, kod je hodila zaznamovana ptica⁴.

O starosti ptic ne vemo prav čisto nič zanesljivega. Splošno se sodi, da ne dožive visoke starosti. Velika množina ptic pogine nenaravne, prezgodnje smrti, bodisi da jih človek polovi ali postrelí, bodisi da jih v boju za obstanek pokončajo njihove sorodnice. (Dalje prih.)

³ O oblasti prim. Reichenow, Die Vögel, I. zvezek, str. 37—44.

⁴ O tem prim. „Obročenje ptic“ na str. 37—40 V. letnika Loveca 1914, o selitvi sploh pa J. A. Palmén, Über die Zugstraßen der Vögel. Leipzig 1876, in Kurt Graeser, Der Zug der Vögel, 3. verm. Auflage. Leipzig 1911.

Slovstvo*).

Referati.

Gruden dr. Josip, *Zgodovina slovenskega naroda*. Izdala Mohorjeva družba v Celovcu 1914. Četrty zvezek. (Str. 531—688.)

V tem zvezku nas pisatelj seznanja s političnimi razmerami in cerkvenimi zadevami po naši domovini za časa Habsburžana Ferdinanda I. Po smrti cesarja Maksimilijana († 1519) je njegov vnuk Karol dobil obširne pokrajine po srednji in zahodnji Evropi in pa v Ameriki. Da bi lažje vladal, je odstopil svojemu bratu Ferdinandu Avstrijsko, Štajersko, Koroško, Kranjsko in dele Primorskega. Ta je leta 1526. po smrti češkega in ogrskega kralja Ludovika II. dobil še Češko, zaradi Ogrskega se pa zapletel v dolgotrajajočo vojno z Ivanom Zapoljskim in s Turki. Tem je vladal v tisti dobi sultan Soliman (1520—1566). Naši predniki so imeli takrat hude čase, kajti Turki so večkrat pridri na Slovensko zemljo in jo pustošili, ljudi pa odvajali v sužnost. Turška nasilstva so pregnala mnogo prebivalcev iz Bosne, Srbije in Hercegovine čez mejo na Hrvaško, Ogrsko, Štajersko, Kranjsko in Istro. Zvali so jih Uskoke. Da bi preprečili turške napade, so ustanovili Vojaško krajino ter porabili Uskoke, da bi jo branili.

V drugem poglavju nam pisatelj podaja nekolikootic iz zgodovine ogrskih Slovencev ter našteva nekatere važnejše kraje na njih zemlji. Ta odstavek z dotičnimi slikami vred bo gotovo zanimal marsikaterega našega rojaka, ki biva med Muro in Rabo.

Druga polovica rečenega zvezka obsega zgodovino reformacije po Slovenskem. Iz raznih vzrokov se je luteranstvo začelo širiti najprej po Nemškem. Tudi pri nas je bilo mnogo ljudi, ki so se poprijeli nove vere. Za njo je delal Primož Trubar z besedo in peresom. Podpirali so ga posebno deželni stanovi kranjski. Trubar in še nekateri drugi slovenski protestantje so začeli pisati knjige v slovenskem jeziku, da bi bolj razširili in utrdili novo vero med našimi predniki. Postali so na ta način ustanovitelji slovenskega slovstva. Protestantovstvo je močno vplivalo na katoliške razmere po naših krajih.

Pisatelj je rabil pri svojem delu razne novejše zgodovinske pripomočke; na nekaterih mestih se pa pozna, da je zajemal tudi iz nenatisnjenih virov. Posebno reformacijo je dobro obdelal, kar je tem lažje storil, ker je že prej priobčil razne razprave k zgodovini protestantstva po Slovenskem v Časopisu za zgodovino in v Carnioli. Kakor v prejšnjih zvezkih je tudi v tem mnogo slik. Med njimi imajo za nas v prvi vrsti tiste posebno vrednost, ki nam predstavljajo naše ljudi, naše kraje in naše stvari. Zanimive so slike, ki nam kažejo naše najstarejše knjige. Škoda, da ni pod temi slikami razmerskih števil, iz katerih bi bilo razvidno, kako velik format je imela kaka knjiga. Ker izdaja Grudnovno zgodovino Mohorjeva družba, se bode znanje o naši preteklosti razširilo po vseh slovenskih pokrajinah ter budilo med ljudstvom ljubezen do domovine in narodno samozavest.

Pisatelj piše enkrat (str. 592) Zajčki samostan, drugokrat pa (str. 681) samostan v Žičah. Zadnja oblika je pravilna. Tudi bi bilo želeti, da bi namesto „Akvileja“

* Slovstveni del Carniole bo prinašal i nadalje na prvem mestu referate o važnejših delih in razpravah, ličočih se Kranjske, na drugem mestu pa bibliografski seznam razprav, člankov in sestavkov ki se tičejo posredno ali neposredno Kranjske dežele. Skušali bomo doseči možno popolnost, zato prosimo vse avtorje, da vpošljejo uredništvu Carniole separatne odtiske svojih domoznanskih del ali naj nam jih pa vsaj naznanijo po dopisnici z natančno označbo revije oziroma časopisa, kjer so izšli.

in „akvilejski“ pisal „Oglej“ in „oglejski“. Na str. 658. omenja pisatelj grad „Santangelo“. Omenim naj, da na goriškem Krasu ni nobenega gradu, kateremu bi se tako reklo, pač pa poznamo grad Štanjel (San Daniele). Kakor se kaže, je najprej Morelli (Istoria, I, 16) spravil grad „Santangelo“ v javnost. Iz njega sta zajemala Manzano (Aggiunta, p. 107) in pa Czoernig (Das Land Görz und Gradisca, p. 722, 767, 779).

Upamo, da bode gospod pisatelj sestavil še ostale zvezke z isto vnmemo in pridnostjo, kakor je to storil do sedaj. Zadnjemu zvezku naj doda imenik oseb in krajev (vsaj domačih), da se bode knjiga lažje uporabljala! *Dr. Fr. Kos.*

Kovačič prof. Fran, Dominikanski samostan v Ptujju. Zvezek I. (Ponatis iz „Voditelja“ 1914) in zvezek II. (Ponatis iz „Časopisa za zgodovino in narodopisje“ 1914). Založilo zgodovinsko društvo. Cena obema zvezkoma K 1'20.

Štajersko zgodovinsko društvo v svojem delokrogu prav marljivo deluje in pred vsem zasluži njegov tajnik vso pohvalo. Razun člankov v društvenem glasilu je objavil že več temeljitih monografij (Trg Središče, Župnija sv. Križ pri Rogatecu itd.). Zdaj se jim je pridružila še obsežna študija o dominikanskem samostanu v Ptujju. V 1. zvezku razpravlja o ustanovitvi samostana in južnonemški provinciji, o cerkvi, samostanski stavbi, redovnem življenju, ustanovah in samostanskih predstojnikih. Koncem razprave omenja, da s tem zgodovina starodavnega ptujškega konventa še ni izčrpana, ampak bi trebalo še obsežnih študij in raziskav, da se njegova znotranja in zunanja zgodovina pojasni. To je tudi naše mnenje. Za reformacijsko dobo utegnejo rimski arhivi in publikacije iz njih marsikaj dodati. Prim. Schelhass, Akten über die Reformtätigkeit Fel. Niguardas in Baiern und Österreich (1572—1577). Kaj več bi tudi radi izvedeli o samostanski šoli in njenem vplivu na ljudstvo. — Drugi zvezek se peča z gospodarsko zgodovino ptujškega samostana, našteva njegova posestva, razpravlja o gospodarstvu dominikancev in navaja končno samostansko premoženje ob njega razpustu (1785). Tu so marljivo izrabljeni tiskani in arhivalni viri, tako da je zunanja plat samostanske zgodovine precej popolna. Želimo si še več takih monografij, ki bodo še le prav osvetlile kulturni pomen raznih srednjeveških naprav in ustanov. *G.*

Kovačič prof. Fran, Nadžupnija sv. Križa pri Rogaški Slatini. Založilo „Cerkveno društvo“ pri sv. Križu.

Ta spis je izšel povodom petdesetletnice posvetitve sedanje župne cerkve in ima biti tudi „mnogoterim slatinskim gostom v prijeten spomin na Rogaško Slatino“. Poleg tiskanih virov je porabil pisatelj tudi gradivo iz graških arhivov, iz nadškofijskega arhiva v Vidmu, iz nadškofijskega arhiva v Gorici in iz knezoškofijskega arhiva v Mariboru. Zemljepisni in narodopisni del monografije je pisatelj opustil in se omejil le na zgodovino, ki je kolikor mogoče natančna in popolna. Prvi dve poglavji obravnavata rimsko dobo in pokristjanjenje Slovencev. Naslednja poglavja se nanašajo na krajevno zgodovino in obsegajo: postanek župnije svetokriške, meje stare župnije, važnejše zgodovinske dogodke, popis podružnic, zgodovinske črtice o Slatini, vrsto svetokriških dušnih pastirjev s kratkimi življenjepisi in odlične sinove svetokriške nadžupnije. — Spis je sestavljen s tisto marljivostjo in natančnostjo, ki odlikujeta tudi druga dela pisateljeva. „Zgodovinsko društvo“ pa je gotovo ubralo pravo pot, ako izkuša na ta način zgodovinsko osvetliti znamenite kraje Slovenskega Štajerja in vzbuditi za nje zanimanje med domačini in tujimi gosti. *G.*

Steska Viktor, *Ob tristoletnici šentjakebske cerkve v Ljubljani*. V Ljubljani, Katoliška tiskarna, 1915. 32 strani.

To študijo, ki je izšla kot podlistek v „Slovencu“, je naš premarljivi in vestni gospod pisatelj izpopolnil, zaokrožil in jo opremil z 10 podobami. Ime pisateljevo jamči za solidnost in zanesljivost spisa in ni potreba o tem nobene besedice več. Hvaležni pa mu moramo biti, da je izdal ta spis posebej, v obliki knjižice, ker je s tem njegovemu trudapolnemu delu zajamčeno, da se ne bo izgubilo, kakor je to navadno pri duševnih proizvodih, ki izhajajo samo v dnevnikih a segajo nad dnevne potrebe. Steska je ustvaril s to knjižico tip opisne literature za širše sloje — a z znanstveno vrednostjo. M.

Stroj Alojzij, *Dvestoletnica smrti slovenskega pridigarja o. Ivana Svetokriškega. † 17. oktobra l. 1714*. (Duhovni Pastir, 31. letnik, 11. zvezek, str. 601—607).

Kratka, jedernata razprava, ki prinaša vse bistvene podatke o tem slovenskem propovedniku in homiletičnem pisatelju. Gospod pisatelj se opira na dosedanjo literaturo, osobito na dr. Šlebingerjevo delo, in poroča o življenskih odnošajih o. Ivana Svetokriškega, potem o njegovih delih in o pomenu njegovega delovanja. Za širše kroge naše inteligence, ki se ne bavi s homiletiko in specielno slovstveno zgodovino zelo poraben in priporočljiv spis. M.

Mitteilungen des k. k. Archivrates. Unter Leitung des Geschäftsausschusses redigiert von Franz Wilhelm. I. Bd., 1. Heft. Wien (Anton Schroll & Co.) 1913.

Dne 12. julija 1912 se je konstituiral c. kr. arhivski svet, nova institucija za varstvo pisanih zgodovinskih spomenikov v Avstriji. S tem je prenehala III. (arhivska) sekcija c. kr. osrednje komisije za varstvo spomenikov. Naloga arhivskemu svetu je, biti vladi svetovalni organ za vse zadeve, tičeče se državnih arhivov. Je pa tudi centrala za negovanje arhivalij in drugih pisanih spomenikov, ki so v posesti izvrednih oblasti, korporacij in privatnih zavodov. Arhivski svet sestaja iz rednih in izvanrednih članov pod predsedstvom c. kr. ministra notranjih zadev in dveh strokovno naobraženih podpredsednikov. Posle opravlja stalni odbor, sestavljen iz predsednika, podpredsednika in treh članov.

Kakor je izdajal pred arhivski odsek c. kr. osrednje komisije za varstvo spomenikov svoja posebna izvestja, tako izhajajo sedaj „Mitteilungen des k. k. Archivrates“. Prvi snopič prinaša vrsto poučnih ali zgljednih člankov. Dr. B. Bretholz: „Zur Geschichte des mährischen Archivwesens“. Posebno važno je, kar pripoveduje B. o vaških, cerkvenih in privatnih arhivih (str. 31—34). Dr. V. Vojtíšek poroča v članku: „Das Archiv der Stadt Prag und seine Erforschung“ o gradivu te zbirke o njegovi razporeditvi, zgodovini in kako se je dosedaj raziskavalo in znanstveno uporabljalo. Dr. I. Nöblich podaja inventar trga Rohrbach na Gornje Avstrijskem, Dr. V. Thiel seznamek regist iz rodbinskega arhiva grofov Stürgkh v Halbenrain-u na Štajerskem, K. R. Fischer inventar mestnega arhiva Česki Dub (Böhmisch Aicha). Osobito zanimive so drobne vesti (Kleine Mitteilungen), ki poročajo v osnovnih potezah o nižje avstrijskih arhivih (P. B. Hammerl, † Dr. A. Starzer). Sešitek zaključujejo znanstvene ocene sem spadajoče književnosti in arhivalna bibliografija za l. 1912, med katero niso le samostojno izšle knjige, ampak tudi spisi iz perijodičnih publikacij. — Te izvestja pozdravljamo in upamo, da bodo napotile tudi naše odnošaje na boljše in smotreno pot. M.

Kossmat Fr., *Die adriatische Umrandung in der alpinen Faltenregion.*

Mit 2 geologischen Karten und 9 Figuren im Texte. Mitteilungen der Geologischen Gesellschaft, Wien. Bd. VI, 1913, Seite 61—165.

Der Verfasser, früher Geologe der Geologischen Reichsanstalt in Wien, dann Professor der Geologie an der Technik in Graz, gegenwärtig Professor der Geologie an der Universität in Leipzig und Direktor der sächsischen Geologischen Landesanstalt¹, behandelt in der vorliegenden Studie zunächst die Gebiete des krainisch-küstenländischen Karstes, der Julischen Alpen und Karawanken, sowie der Steiner Alpen und ihrer südlichen Mittelgebirgsvorlagen. Er hat diese Landschaften zum Teil selbst geologisch durchforscht in seit 1895 fast alljährlich sich wiederholenden Begehungen behufs Anfertigung der geologischen Karte im Maßstabe 1:75000 (Blatt Haidenschaft-Adelsberg erschienen 1905, Blatt Bischoflack-Idria erschienen 1909, die Blätter Laibach, Tolmein und Flitsch im Manuskript fertiggestellt) und widmete eine besondere Aufmerksamkeit noch dem Bergbauggebiet von Idria (Publikationen darüber 1899 und 1911). Überdies stützt sich der Verfasser auf die geologischen Karten und Studien des hervorragenden Wiener Geologen Fr. Teller (Steiner Alpen u. Ostkarawanken erschienen 1895, Westkarawanken 1910, Blatt Cilli-Ratschach 1907, Blatt Radmannsdorf im Manuskript fast fertiggestellt).

Der Verfasser überschaut in seiner Studie zunächst die Grundzüge des gesamten Baues des genannten ausgedehnten, mannigfach gegliederten Gebietes und erörtert eingehend die Art der Angliederung des Karstgebirges an die nördlich benachbarten Alpen. Hierbei eröffnen sich ihm Erkenntnisse, die ihm den Blick auf die Östlichen Zentralalpen und die diesen nördlich vorgelagerten Alpenzüge lenken und auch hier zu neuen Auffassungen führen. So wird er in den Stand gesetzt, zu dem gesamten Alpenproblem Stellung zu nehmen, das gerade gegenwärtig Gegenstand eifriger Erörterung unter den Geologen ist. Obwohl die Alpen zu den geologisch am eingehendsten durchforschten Teilen Europas gehören, so haben doch die fortgesetzten Forschungen in den letzten zwei Dezennien überraschende Ergebnisse zutage gefördert, die für das gesamte geologische Alpenproblem einen völlig neuen Lösungsversuch bedeuten. Der Theorie der ortsangehörigen (autochthonen) Faltung (Suess 1875) trat die der ortsfremden Schubdecken oder Überfaltungsdecken (Bertrand 1894) entgegen. Von einer Einigung der Anschauungen ist man noch weit entfernt. Die vorliegende Arbeit Kossmat's bietet nicht nur eine geniale Auffassung des Mechanismus der Gebirgsbildung der Südöstlichen Alpen und des Karstes, sondern ist zugleich ein bedeutsamer Beitrag zur Klärung des gesamten Alpenproblems.

Wir versuchen es, aus der an Beobachtungen, Verknüpfungen und Schlußfolgerungen überaus reichen, knapp gehaltenen Darstellung die leitenden Gedanken herauszuheben, und wollen hierbei begreiflicherweise bei den Abschnitten länger verweilen, welche die uns zunächst gelegenen Landschaften zum Gegenstande haben.

Absehend von einer eingehenden stratigraphischen Übersicht hebt der Verfasser in der Einleitung nur zwei Tatsachen aus der Geschichte der Gesteinsbildung im zunächst betrachteten Gebiete hervor. Aus der Verbreitung und den Fazies der Kreide- und der Tertiärformation ergibt sich, daß der adriatische Bezirk und seine Umgebung damals eine Stätte ununterbrochener Sedimentation, demnach

¹ Prof. Dr. Fr. Kossmat ist ein geborener Wiener, sein Vater war als Handelsmann von Agram nach Wien übersiedelt.

eine anhaltende Senke (Geosynklinale) war. Die Sedimente der damaligen Zeit befinden sich auch noch gegenwärtig in ihrem ursprünglichen Bildungsraum. Überdies spielten sich in den Südalpen wie im Dinarischen Gebirge die vulkanischen Erscheinungen im Perm, in der Trias und im Tertiär immer wieder in nahezu den gleichen Räumen ab.

Nun hat einer der Hauptvertreter der modernen Falteckentheorie, P. Termier, die These aufgestellt (1903), daß die südlichen Kalkalpen und das Dinarische Gebirge (die „Dinariden“ nach E. Suess) in der Tertiärzeit (Oligozän 1912) als zusammenhängende Masse (zum mindesten 150 km weit) über die Alpen südwärts herübergeschoben worden seien.

Kossmat erinnert daran, daß durch eine solche Schubbewegung der Zusammenhang mit der Tiefe unterbrochen worden sein müsste. Dennoch sehen wir, daß die vulkanische Tätigkeit wiederholt in den gleichen Räumen auflebt.

Beide Tatsachen: die ununterbrochene Sedimentierung und das Verhalten der vulkanischen Tätigkeit sind mit Termiers Vorstellung schwer vereinbar.

I. Das tektonische Verhältnis des Karstes zum Save-system und zu den Südalpen. An die ostwestlich streichenden Julischen und Steiner Alpen schließen sich geographisch die nach Südost streichenden Züge des dinarischen Karstgebirges an. Die Alpen und die Dinaren bilden demnach einen nach Osten und Südosten sich öffnenden Winkel. Es ist von Interesse zu verfolgen, wie die divergierenden Züge aneinandertreffen und in welcher Weise die gebirgsbildenden Kräfte im offenen Winkelraum zur Wirkung gelangt sind.

An den Küstenkarst schließt sich der Hochkarst (Schneebergzug, Birnbaumer Wald, Ternowaner Wald etc.) an, bestehend aus mesozoischen Kalken und Dolomiten. Die Gesteinsfalten des Hochkarstes verlaufen unmittelbar in die angrenzenden Antiklinalen von Franzdorf und Auersperg; in diesen kommt auch die palaeozoische Unterlage zutage.

Die Faltenzüge reichen bis zum bereits ostwestlich verlaufenden Karbonsattel von Littai; dieser ist die südlichste Falte des Vorgebirges der Steiner Alpen, d. i. des sogenannten Save-systems. An dessen Südgrenze baut sich in normalem stratigraphischem Verband die permotriadische Schichtreihe des Unterkraimer Karstes auf. Der Südflügel der Littai Antiklinale zeigt bereits den beginnenden Einfluß der dinarischen Störungsrichtungen, welche schon in kurzer Entfernung zur ausschließlichen Herrschaft gelangen. Die Abzweigung des Karstes erfolgt also hier unter Umständen, die als die natürlichsten vorausgesetzt werden können (Kossmat 1906). Der Nordflügel der Littai Antiklinale zeigt dagegen als Zeichen gesteigerter Druckkräfte südgerichtete Aufschiebungen. Durch Vermittlung der Synklinale von Moräutsch-Sagor-Tüffer folgt eine zweite gleichgerichtete Karbonantiklinale von der Saveebene über Trojana und über Trifail hinstreichend. Hieran schließt sich die Synklinale von Stein mit überkipptem Nordflügel. Die Tertiärablagerungen derselben ziehen bis an die Save bei Radmannsdorf und werden dort vom Diluvium überdeckt.

Dahinter baut sich das triadische Hochgebirge der Steiner Alpen (einschl. d. Menina) mit südwärts gerichteten Überschiebungen auf.

Die Steiner Alpen ruhen nach Art einer Mulde auf einer Basis von vortriadischen metamorphen Schiefen und Grauwacken. Diese treten in der Umgebung der Menina (am Kranjsko rebro und bei Lipa) zutage. Diese alten Gesteine wurden — wie Kossmat vermutet — im ladinischen Abschnitt der Trias transgrediert und lieferten das Material für die lange rätselhaft gewesenen Pseudogailtaler

Schiefer und Sandsteine, welche besonders zwischen Stein und Cilli ziemlich breite Züge bilden. Der intensive Vulkanismus der ladinischen Zeit lieferte ausgedehnte Ergüsse von Felsitporphyr (Kankertal, Veldes, Kirchheim etc).

Durch die Südüberschiebungen der Steiner Alpen fand eine beträchtliche Einengung des ursprünglichen Ablagerungsraumes statt.

Noch auffälligere Einengungen zeigen sich weiter westlich. Die Gesteinsmasse des Hochkarstes ist quer zerstückt und die südöstlichen Abschnitte sind staffelförmig mehr oder minder weit unter die nordwestlichen geschoben. So taucht die Schneebergmasse randlich unter das Birnbaumer Plateau, dieses desgleichen unter das Ternowaner Plateau. Gleichzeitig bestehen Überkipplungen und Überschiebungen dieser Abschnitte in der Richtung gegen die Adria über den alttertiären Flysch des Tales der Innerkrainischen Reka, der Mulde von Adelsberg und des Wippachtales. Als Fortsetzung des Hochkarstes erscheint weiter im Nordwesten der Matajur, dessen mesozoische Schichten zu einem Gewölbe aufgestaut sind.

Auf der NW-SO streichenden Linie Karfreit-Tolmein-Kirchheim tritt die Hochkarstzone unmittelbar in Berührung mit der südlichsten Zone der Julischen Alpen (Zug Porezen-Stol bei Karfreit) und wird von ihr überschoben. Die Überschiebung ist im Gebiete des Idriaflusses in einer Breite von 6 km deutlich aufgeschlossen (tektonisches Fenster bei Kneža nächst der Bahnstation Podmelec, Deckscholle von Ponikve bei Sta. Luzia). Sämtliche innere Falten des Dinarischen Gebirges sowie die subalpinen Falten des Saveystems sind im Winkel westlich von der Saveebene nicht mehr vorhanden. Das Verschwinden vollzieht sich in folgender Weise. Die von Unterkrain über Auersperg und Franzdorf herantreichenden Falten sind zum Teil stark gepresst, und es ist über sie die Littauer Karbonantiklinale im weiten Bereiche zwischen Podpeč am Laibacher Moor und Selzach an der Zeier geschoben, so daß sie unter ihr begraben werden (Deckschollen bei Pölland, am Laibacher Moor). Ein eindrucksvolles geologisches Geschehnis! Vor dem westwärts vordringenden Rand der Überschiebungsfäche erscheint im innersten Winkel zwischen den dinarischen und alpinen Zonen eine Scholle von obertriadischem Hauptdolomit steil aufgepresst; dies ist der Blegaß-Berg. Er ist rings umgeben von Grauwacken, Schieferen und Kalken (Gebiet von Eisern etc), die in verschiedenem Grade von Druckmetamorphose verändert sind. Selbst die in die Schiefer eingeklemmten Felsitporphyre sind bei Kirchheim mehr oder weniger in grünlichweiße Serizitschiefer umgewandelt².

Das tektonische Gesamtbild der alpidinarischen Grenzregion läßt sich daher mit den Worten skizzieren, daß jene Zonen, welche östlich der Radmannsdorfer und Laibacher Niederung fast frei nebeneinander sich entfalten, westlich im innersten Winkel übereinander gedrängt erscheinen, wobei die subalpinen Züge die dinarischen überdecken.

Die über Kirchheim nach Karfreit ziehende Bruch- und Überschiebungslinie setzt sich auf italienischem Boden in der Venetianer Voralpenzone in die „Frattura periadriatica“ Marinelli's fort. Sie bildet die Grenze zwischen Alpen und Dinaren. Jenseits des Tagliamento setzt sich die verschmälerte Ternowanerplateauzone fort

² Kossmat hält diese Gesteine auf Grund von Fossilfunden für zum Teil mesozoisch, während sie vorher (auch von ihm selbst in der Geologischen Karte Bischoflack-Idria) für palaeozoisch gehalten wurden. Es liegt wahrscheinlich hier wie am Kranjsko rebro eine ladinische Transgression von Pseudogailtaler Schieferen über palaeozoischen Serizitgrauwacken und Phylliten vor.

und erreicht bei Belluno wieder eine bedeutende Breite. Gleichzeitig dreht sich das Streichen, welches vom Isonzo gegen den Tagliamento aus der dinarischen SO-NW in die alpine O-W Richtung eingelenkt hatte, allmählig in die Richtung NO-SW, so daß der bekannte gegen die Adria konkave Bogen entsteht. Hierbei sind an der genannten Linie auch in Venetien und Südtirol die innern Gebirgsteile über die äußern geschoben. Doch stellt sich eine kennzeichnende Verschiedenheit ein. Die äußeren (dinarischen) Gebirgsteile bilden einen halbkreisförmigen Bogen um die adriatische Senke, die aufgeschobene Alpenzone bildet jedoch einen flacheren, weniger konkaven Bogen, „sie verhält sich wie die Sehne zum Scheitelteil des adriatischen Bogens“. Daraus erklärt sich die Verschmälerung der Karstzone am Tagliamento. Angesichts dieser offenkundigen Druckwirkung wird auch eine andere bereits erwähnte Tatsache erklärlich. Während der Karst in Dalmatien und Westbosnien fortlaufende Falten zeigt, erscheint der krainisch-küstenländische Hochkarst unter der alpinen Druckwirkung transversal zerstückt und die nördlicheren Schollen den südlicheren aufgeschoben. In dieser Erscheinung kommt die mit der Beugung im Zusammenhang stehende Verkleinerung des Entwicklungsraumes und die infolge dessen wachsende Spannung zum Ausdruck. Im Matajur und in der Umgebung von Tarcento bewirkt die gleiche Ursache domartige Aufwölbungen der Gesteinsschichten.

II. Die südlichen Kalkalpen. Nördlich von der Randlinie Karfreit-Kirchheim beginnen die Julischen Alpen mit drei Antiklinalen und zwischenliegenden Synklinalen. Die dritte Antiklinale bildet den überschobenen südlichen Schichtkopf der ausgedehnten Plateaumasse des Kanin (2592 m). Vom Kanin an nordwärts herrscht einfacher Faltenbau bis zum nördlichen Schichtkopf dieses Gebirgsabschnittes im Kanaltal (Tarvis-Pontafel).

Bei Flitsch aber vollzieht sich eine große Veränderung im Bau der Julischen Alpen. Die ganze ungeheure Schichtmasse, die sich zwischen Flitsch und Veldes ausdehnt, ist außer von nach OSO — also im Sinne der Linie Karfreit-Kirchheim — gerichteten Brüchen auch von solchen durchsetzt, die von jenen aus winkelig nach N und NO ausstrahlen. Diese sind zum Teil von der Erosion zu tiefen Quertälern ausgearbeitet worden (Raibler Tal, Tal der Weißenfelder Seen, Planicatal, Mojstrovkabruh im Pišnicatal, Luknja-Vratatal, Krmabruh). An beiderlei Brüchen fanden auch Überschiebungen statt, an ersteren südwärts, an den anderen nordwestwärts. Infolge dessen gabelt sich die Streichrichtung und es gehen die für die Julischen Alpen kennzeichnenden zwei Bergzugsrichtungen hervor. Auch kommt es zu einer muldenartigen Durchbiegung der ganzen Schichtmasse. Von Flitsch aus geht der eine Zug als Antiklinale Skutnik-Polovnik nach OSO weiter, der zweite größere (Rombon-Krnica) streicht jedoch nach NNO. Im Winkel zwischen beiden Zügen kommt der eigenartige tiefe Kessel von Flitsch (Synkline mit steilen Schenkeln) zustande. Im Zusammenhange mit der genannten Durchbiegung erscheint der Kanin bei Flitsch von mächtigen Torsionssprüngen durchgesetzt. Die zwei bei Flitsch beginnenden Überschiebungslinien sind die Mojstrovkalinie und die Krn-Koblalinie. Weiter östlich wiederholen sich analoge Störungslinien: vom Vrsnik zweigt einerseits die Linie Luknja-Vratatal ab, andererseits eine zweite gegen den Bogatin; vom Tal der Triglavseen aus streicht desgleichen eine Linie über Belo polje ins Krmatal, die andere gegen Koprivnik in der Wochein.

Die gewaltige, starre, anscheinend einfach gebaute Kalkmasse der Julischen Alpen erscheint nach dieser geologischen Erschließung seitens Professor Kossmat durch gewaltige Störungen in eigenartiger Weise ausgestaltet. Man hat darnach

zu unterscheiden das Kaningebirge als erste tektonische Einheit, die die Basis bildet, eine durch die Mojstrovka-Krn Linie begrenzte, auf die basale aufgeschobene zweite Einheit, welcher der Triglav angehört, und diese sinkt an den Triglavseen wieder unter die dritte Platte ein, welche die Gipfel Zlatna und Studor trägt.

Angesichts dieser großen Überschiebungen liegt der Gedanke nahe, in ihnen Merkmale für den Aufbau aus übereinander gelagerten durchstreichenden ortsfremden Faltendecken oder Schubmassen zu sehen. Kossmat zieht diese Annahme in Betracht, und findet, daß sie abzulehnen ist. Die Decken könnten nur von der Tonalitlinie auf der Nordseite der Karawanken hergeleitet werden. Da aber die Deckentheoretiker auch die Wurzel der Nordalpen eben dahin verlegen, so würden in der schmalen Tonalitnarbe zwei ausgedehnte Deckenländer nach entgegengesetzten Seiten ausgehen, was wohl nicht angenommen werden kann.

Die Steiner Alpen sind nach Gesteinsmaterial und Aufbau die östliche Fortsetzung der Julischen Alpen. Die tektonische Trennung wird gebildet durch die Savebruchlinie, welche vom Südrand der Steiner Alpen (Stranje bei Stein) an Neumarkt und Žirovnica vorbeiführt, also in diesem Teil eine dinarische Richtung besitzt. Die Steiner Alpen erscheinen auf der Südseite nach Süden, auf der Nordseite nach Norden überschoben³, und von Norden her auf einen engeren Raum zusammengedrängt als die Julischen Alpen. Der südliche Überschiebungsrand ist im Kranjsko rebro, in welchem serizitische alte Grauwacken und Schiefer als Basis der Steiner Alpen zutage kommen, zu einer großen Schleife gebogen. Die beiden entgegengesetzten Schubrichtungen haben die Aufmerksamkeit der Tektoniker lebhaft erregt. Man sprach die nördliche dem alpinen Nordschub zu, die südliche aber einem nachträglichen Zurückgleiten der Dinariden. Kossmat weist auf die Gleichzeitigkeit beider Bewegungsrichtungen an einem Beispiele aus den Julischen Alpen (Mojstrovka-Belipotok, Krn-Kobla) hin, beide Richtungen gehören also wohl auch in den Steiner Alpen zusammen. Nachdem die allseits scharf eingespannten spröden Kalkmassen in Schollen zersprungen waren, schoben sich diese in verschiedenen — auch entgegengesetzten — Richtungen ineinander.

Die Karawanken und der Drauzug. In gleicher Weise wie das Plateaugebirge der Julischen und Steiner Alpen im Süden von einer gefalteten Zone begleitet wird (dem Savesystem), wird es auch im Norden von einer Faltenzone eingefafßt, den Karawanken und dem Drauzug (Obir etc.). Im Palaeozoikum der Karawanken tritt die stratigraphische Basis der Julischen Alpen zutage. Die Karawanken (Stol, Košuta etc.) gehören stratigraphisch und tektonisch zu den südlichen Kalkalpen. Das Plateaugebiet der Julischen und Steiner Alpen liegt auf einer breiten bereits vorpermischen Synklinale, wie dies der Verfasser durch eine eingehende Betrachtung nachweist.

III. Das Ostende der südlichen Kalkalpen. Die Plateauregion der Julischen und Steiner Alpen taucht im Osten (gegen Cilli) unter transgredierendem Tertiär unter. Der an die Košuta anschließende Kozjakzug setzt sich im Bočberge fort, während der Obirzug schon am Ursulaberge bei Windischgraz endet — indem er an einer dinarischen Verwerfung am Bachergebirge absinkt, wobei er eine Ablenkung nach Südost erfährt. Der subalpine Zug von Trojana setzt sich in die Rudnica bis an die steirisch kroatische Grenze fort. Der noch südlichere ebenfalls dem Savesystem angehörende Zug der Orlica (bei Reichenburg) ist nach NNO abgelenkt.

³ Man vergleiche die Profile in F. Seidl, Kamniške ali Savinjske Alpe. Ljubljana 1908.

Die Ursache des Absinkens und der Ablenkungen sieht Kossmat darin, daß die Faltenzüge in die Enge zwischen dem kristallinen Bachergebirge, dem äußersten Vorposten der Zentralalpen, und dem Agramer Gebirge, dem Endgliede der kristallinen Rhodoperegion hinauslaufen und zwischen diese zwei festen Pfeiler eingeklemmt sind.

Im Westen sind die Wendungen des Schichtstreichens im Ternowanerplateau, die Transversalfaltung bei Hudajužna im Bačatal, desgleichen am Škofji vrh bei Kirchheim und vor allem das Blegašgebiet Teilwirkungen eben desselben Druckes, der den Dinaren die Streichrichtung aufzwang. Durch die winkelige Abknickung des dinarischen Gebirges sind die Falten des Savesystems von ihrem Untergrund abgelöst und westwärts bis über Pölland gegen den Blegaš geschoben worden. Die Julischen Alpen und die überschobene Scholle sind wie die Backen einer Quetsche gegeneinander bewegt. Infolgedessen bäumt sich die dazwischen befindliche Schichtmasse des Blegaš mächtig auf. Die Verknickung des Überschiebungsrandes des Kranjsko rebro in den Steiner Alpen und die Transversalfaltung des Tertiär bei Oberbugr stehen wohl auch im Zusammenhang mit diesen Erscheinungen. Ebenso gehören dazu die transversale Schuppung der Julischen Alpen (das sind die Überschiebungen an den Transversalbrüchen der Mojstrovka-, Vrata- und Krma-Linie) und die des Hochkarstzuges. Die Überschiebungen in den die Plateauzone der Julischen und Steiner Alpen begleitenden Randfalten (Karawanken, Savesystem) sind gegen die Plateauzone gerichtet, erfolgen also auf beiden Seiten im entgegengesetzten Sinne. Es zeigt sich gleichsam ein Überquellen der Sedimente gegen die stauenden Massen der beiderseitigen Grundgebirge (Rhodopemasse und Zentralalpen). Als weitere Folge hiervon konnte das Pannonische Meer tief in das Savegebiet (Mojstrana) eindringen, ohne jedoch den Karst zu überschreiten.

Die Zeit der Hauptfaltung im alpin-dinarischen Gebiet fällt ins Alttertiär, es ist aber auch noch das Miozän gefaltet und überkippt. Andererseits fanden auch in der Zeit der mittleren Kreide bedeutende Verlagerungen statt, wie dies unter anderem die transgredierende Radiolitenbreccie von Domžale veranschaulicht. Noch älter sind die Bewegungen während der ladinischen (Wengener) Zeit, während des Perms und des Karbons.

IV. Periadriatische Konturen in den östlichen Zentralalpen. Der Schöpfer der geologischen Tektonik, E. Suess, hat die Alpen als ein durch nordwärts gerichteten Schub aufgestautes Gebirge aufgefaßt. Da nun in den südlichen Kalkalpen wie in den Dinaren die Falten südwärts überschlagen erscheinen, so fasste Suess die Südalpen als ein selbstständiges, den Alpen fremdes Gebirge mit den südöstlich abzweigenden Karstzügen zusammen und bezeichnet sie als Dinariden. Die scharf gezeichnete Grenze wird gebildet durch die bedeutsame Judicarien-Gailtal-Bacher-Linie, einer 420 km langen Bruchlinie, die durch Intrusionen von Tonalit gekennzeichnet ist. Erst spät seien die Dinariden mit den Alpen vereinigt worden. Nun haben schon verschiedene Geologen die Beobachtung gemacht, daß diese Grenze keine so scharfe sei. Überdies weist Kossmat darauf hin, daß wichtige dinarische Strukturlinien keineswegs bloß den Dinaren angehören, sondern bis in die Zentralalpen eindringen, und beide Gebirge in innigere Beziehung setzen. Eine Anzahl von im dinarischen Sinne streichenden Bruchlinien schneidet die ostwestlich streichenden Steiner Alpen, die Karawanken und den Drauzug und setzt sich in gleicher Richtung in die Zentralzone fort (Stein-Neumarkt-Villach-Mölltal etc.). Besonders auffällig ist die Störungslinie, die am Nordhang der Golica durchstreicht und in den Südrand des Stol und der Košuta

ausläuft. An ihr ist der ganze Hauptzug der Ostkarawankentrias um etwa 8 km nach Süden verschoben. In gleicher Weise ist der Obirzug gegenüber den Gailtaler Alpen abgelenkt. Auch die Bruchlinie von Weitenstein, welche das Bachergebirge schräge abschneidet, setzt sich nach NW in die Zentralalpen fort.

Kossmat zeigt ferner, daß die Tonalitintrusionen sich keineswegs auf die Judicarien-Gailtallinie beschränken, denn die Tonalite bezüglich Granite des Bacher stecken unzweifelhaft in der Zentralzone, jene der Ostkarawanken im karnischen Palaeozoikum, der Adamello und die Brixener Masse aber in südalpiner Gesteinen.

In Anbetracht der Anordnung der Tauern, kommt man zur Anschauung, daß der Tauernbogen auch noch ein zu den Dinariden gehörender periadriatischer Bogen sei, sowie daß dessen Granite und Tonalite an den Intrusivgürtel der Judicarien-Gailtallinie sich anreihen. Dafür spricht nicht nur ihre petrographische Natur, sondern auch ihre Einfügung in die Bogenlinie. Die Zentralzone ist demnach ein Bestandteil der periadriatischen Falten im weiteren Sinne. Der Tauernbogen zeigt geradezu analog den die nördliche Adria umgebenden Bogen nach Süden gerichtete Überfaltungen und Überschiebungen, und überdies auch transversale Stauungen. So sind im Gewölbe des Zentralgneises südwärts gerichtete Überneigungen und Überkippen durch die Beobachtung festgestellt. Desgleichen erscheinen dem tangentialen Bogendruck folgend im Sinne einer Reduktion der Länge die Murtaler Alpen gegen die Radstätter Tauern aufgeschoben und ebenso westwärts gerichtete Überschiebungen bestehen in den Ötztaler Alpen — analog den ineinanderschubungen im Hochkarst. Der Zug der Pinzgauer Phyllite ist ferner nach der Auffassung des Autors in gleicher Weise über den südwärts anstossenden stärker konkaven Bogen der mittleren Zentralalpen geschoben, wie das Hochgebirge der Julischen Alpen über den dinarisch-venezianischen Außenbogen (Hochkarst etc.). *Der Hauptunterschied zwischen den Südalpen und Dinaren einerseits und den östlichen Nordalpen andererseits liegt darin, daß erstere sich frei gegen das Innere der adriatischen Mulde entwickeln konnten, wogegen letztere an Außenmassiven (Böhmische Masse, Schwarzwald) Hindernisse fanden. Beide sind konzentrisch gegen die Adria vorgeschoben.*

Wenn wir zum Schluß die in unseren einleitenden Bemerkungen bereits angezeigten Errungenschaften der vorliegenden Arbeit noch zu vervollständigen versuchen, so sei vor allem hervorgehoben, daß durch sie die Ansicht von der Autochthonie der Süd- und Nordalpen eine wesentliche Stütze erfährt, daß dagegen die Auffassung Termier's in ihren Grundlagen verschoben erscheint, sowie daß die befremdliche Abtrennung der Südalpen von den Alpen nünmehr kaum noch aufrecht gehalten werden kann. F. S.

Seidl Ferd., *Geološki izprehodi po Goriškem.* Priloge: 2 zemljevidna načrta, 8 geoloških prorezov, 4 fotografske podobe. Izdala „Socijalna Matica“. Gorica 1913. 8°. 40 str. Broš. 1 K.

Navedena razprava je ponatis poljudnega predavanja, ki ga je imel profesor Seidl v „Narodni prosveti“ v Gorici in obenem vzoren vzgled, kako proučujmo domača tla in podajajmo dobljene uspehe v lahko umljivi a kljub temu znanstveni obliki našim širšim slojem.

V uvodu pojasnuje pisatelj, kako navaja življenje samo k geološkim vprašanjem in zasleduje na to posamezne tvorbe in njih zgodovino ter označuje dobe v okolici Gorice. Opozarja pa pri tem tudi posebej še na slične tvorbe na Kranj-

skem. Tako govori obširnejše o aluviju in diluviju ob Soči in Savi ter opozarja, da se je Sava pri Radovljici zajedla 90 m globoko v svojo lastno tvorbo, prav kakor Soča pri Sv. Luciji. Pojasnjuje pojav talne vode in njen pomen ter navaja arteške vodnjake v Furlanski nižavi in mimogrede omenja, da je tudi ljubljanski vodovod s svojo globoko talno vodo prost bakterij in „iz zdravstvenega stališča neprecenljiv zaklad“. Nato razpravlja o krušenju, nagubavanju, glacialnih pojavih, o koraljnikih in njih velikanskem pomenu za Julske Alpe. V nadaljnjih izvajanjih sledi izviri Vipave in pojasnjuje na njem kraški veleizvirek.

O starejših geoloških dobah govori kratko, deloma radi dejstva, da starejših plasti v označenem ozemlju — vsaj na površju — v večjem obsegu ni, deloma je to utemeljeno v tehniki predavanja. Tako so strani 27—31 nekoliko težje umljive. Med drugim nas zanimajo v tej razpravi zlasti vrstice o nastanku idrijskega rudišča. Skladovi Banjske planote visijo proti jugu in so odkrhani v prelomu ob Idriji. Spodnja mogočna skupina plasti je triadni dolomit, nad njim so razne mlajše plasti. Skozi razpoko ob prelomu je v okrožju sedanje Idrije „privrelo iz zemeljskih globočin, prvotne domovine težkih kovin“, in našlo pot živo srebro, torej je nastalo rudišče po triadni dobi, ker so plasti te dobe počile in je med in nad nje privrelo živo srebro. — Priloge brošure — slika 1 do 9 originalno delo avtorjevo — so zelo srečno izbrane in uzorno izvršene ter izborno dopolnjujejo in ponazorujejo besedilo.

Poizkusov za poljudno predavanje vede v slovenskem, hrvaškem in nemškem jeziku sem imel že veliko v rokah, toda le redke sem odložil s tolikim zadovoljstvom, kakor ravno Seidlovo delo. Bilo bi zelo dobro, ako bi imeli enake opise za okolice Ljubljane, Novega mesta, Postojne, Celja, Maribora in Celovca. Slično bi lahko obravnavali tudi drugi strokovnjaki vsak svojo panogo.

I. Vesenjak.

Ginsberger Dr. A., Der Schutz der Pflanzenwelt in Niederösterreich.

Sonderdruck aus „Blätter für Naturkunde und Naturschutz Niederösterreich“. 1. Jahrg. 2. Heft. Wien 1914. 17 S.

Der Verfasser erörtert die Grundsätze des Naturschutzes und seine Berechtigung im allgemeinen und behandelt des näheren die Frage des Pflanzenschutzes in Niederösterreich, indem er seine Darlegungen in eingehender Beantwortung folgender Hauptfragen zusammenfaßt:

1. Was soll geschützt werden?
2. Ist noch Schutzwürdiges vorhanden? Wenn ja, was und wo?
3. Wer soll den Schutz der Pflanzenwelt ausüben?
4. Wie soll dies geschehen?
5. Was ist in Sachen des Schutzes der Pflanzenwelt Niederösterreichs bisher geschehen?
6. Was ist noch zu tun?

Wiewohl der Verfasser speziell die Verhältnisse Niederösterreichs berücksichtigt, beanspruchen seine fachmännisch durchdachten Ausführungen allgemeines Interesse und werden ebenso auch zu erwägen sein, falls man sich bei uns zu Lande mit den auf den Schutz unserer so hoch interessanten Pflanzenwelt zu treffenden Maßnahmen einmal ernstlich beschäftigen sollte, was bisher leider fast gar nicht der Fall war. Und doch wäre es, nebenbei bemerkt, an der Zeit, auch bei uns dieser Frage näher zu treten. Denn man kann, wie es der Verfasser für Niederösterreich betont, auch für unser Kronland behaupten, „daß es zwar eine ganze Reihe von Kulturaufgaben gibt, die so **wichtig** sind, wie der Naturschutz, aber ganz wenige, die so **dringend** sind“.

Ohne auf eine nähere Besprechung aller einzelnen Punkte der Abhandlung hier einzugehen, sei aus der Fülle des vom Verfasser Gebotenen zur Klärung vielfach verbreiteter Missverständnisse hervorgehoben, daß in Frage des Pflanzenschutzes nur wirklich wildwachsende und im betreffenden Lande ursprünglich einheimische Pflanzenarten sowie natürliche, durch den Menschen nicht oder nur wenig beeinflusste Gesellschaften von solchen, die sogenannten Pflanzenformationen in Betracht kommen, während gepflanzte Bäume, wie Dorflinden, Jubiläums- und Alleebäume und ganze Parkanlagen, so interessant sie auch sein mögen, nicht in den engeren Rahmen des Naturschutzes, sondern in das Gebiet des Heimatschutzes gehören.

„Indem sich also der Naturschutz auf den Schutz der wirklich wildwachsenden Pflanzen beschränkt, verlangt er: 1. den Schutz einzelner Exemplare oder Individuen, 2. den Schutz gewisser Arten, 3. den Schutz der für das betreffende Land charakteristischen Pflanzengesellschaften (Pflanzenformationen)“.

Der Schutz einzelner Pflanzenindividuen kann naturgemäß nur Bäume umfassen, wobei im freien Lande oder in Wäldern stehende, durch Größe, Alter, Schönheit oder besondere Wuchsart ausgezeichnete Exemplare in Berücksichtigung kommen.

Wie alle derartigen Bäume schutzwürdig sind, sind es streng genommen auch alle wilden Pflanzenarten, da es nicht zu billigen wäre, wenn auch nur ein Glied der in einem Lande seßhaften Pflanzenwelt durch Eingriffe des Menschen der Ausrottung anheimfiele. Als schutzbedürftig werden sich indes vor allem solche Arten erweisen, denen von Händlern (Handelsgärtnern, Blumenverkäufern, Wurzelgräbern) des Gewinnes wegen nachgestellt wird oder die von Ausflüglern und Touristen, wie namentlich viele schön blühende Frühlingsgewächse und gewisse beliebte Alpenpflanzen in Massen geplündert werden. Unter diesen Arten werden wieder jene des größten Schutzes bedürfen, die gegenwärtig als „selten“ zu bezeichnen sind, ob sie nun allgemein, d. h. in allen Gebieten der Erde selten („absolut“ selten) sind, oder ob sie nur in dem betreffenden Lande selten („relativ“ selten) sind, anderwärts sich aber in größerer Menge oder häufig finden. Nicht minder schutzwürdig als die einzeln wilden Pflanzenarten sind es auch ihre natürlichen Gesellschaften, die Pflanzenformationen, die ja den Charakter der Landschaft bestimmen und zugleich bekunden, was die Natur im Laufe von Jahrtausenden in stiller, durch Eingriffe des Menschen nicht gestörter Arbeit geschaffen hat. Die große Schutzbedürftigkeit der natürlichen Pflanzenformationen wird man nicht verkennen, wenn man erwägt, daß Private wie Korporationen den Ertrag der noch im Urzustande befindlichen Gelände durch Melioration und Nutzung (Entsumpfung, Trockenlegung, Umackern, Abholzung, Aufforstung) möglichst zu erhöhen bestrebt sind.

Da man natürlicher Weise nicht verlangen kann, daß der botanischen Denkwürdigkeiten wegen die gesamten Kulturarbeiten, welche die wirtschaftliche Lage einer Gegend zu heben bestimmt sind, eingeschränkt werden, kann der Schutz der natürlichen Pflanzenformationen nur derart realisiert werden, daß von jeder Formation ein bestimmtes Stück durch entsprechende Verfügungen, vor jedem Eingriffe des Menschen bewahrt, in unverändertem Zustande der Nachwelt erhalten bleibe. So kann man eine Sammlung von „Reservationen“ schaffen, die veranschaulichen werden, welcher Art die Pflanzendecken des Geländes waren, bevor der Mensch in seinen Kulturbestrebungen verändernd und im Sinne des Naturschutzes zerstörend eingegriffen hat.

A. P.

Bibliografija.

Sestavil dr. Janko Šlebinger.

I. Zgodovina. Zemljepisje. Narodopisje.

- Baš Otokar dr.**, V Plan. vestniku XX: „Hudi graben“ pri Celju. S sliko. 36—38. — Mozirska planina. S sliko. 41—42. — Mrzlica (1100 m). S sliko. 124—128.
- Godec Mar. in Kovačič Fr.**, Gradivo za krajevne kronike: Limbuš pri Mariboru. Časopis za zgodovino in narodopisje, 11. let., 67—82.
- Grivec Fr. dr.**, Grmanstvo, slovanstvo in Balkan. Čas IX, 41—47.
Po članku iz nemške revije „Hochland“.
- Gruden Jos. dr.**, „Starine železnih in salajskih Slovencev“. Fragment iz zgodovine ogrskih Slovencev. Časopis za zgodovino in narodopisje, 11. let., 93—154. (Ponatis: V. 8°. 62 str.)
Prim. poročila: Dr. J. A. Glonar v Lj. zvonu 1915, 143 in dr. Fr. Kos v Dom in svetu 1915, 137. — „To je edini spis, ki nam govori o preteklosti Prekmurcev.“ Sestavil ga je najbrž Jakob Sabar; opombe in popravke je rokopisu dodal Jožef Košič.
- Zgodovina slovenskega naroda. IV. zv. (Tretji del. Novi vek. I. Luteranstvo med Slovenci). Izdala družba sv. Mohorja v Celovecu 1914, 529—688.
- Hegeman Ottmar Dr.**, Die Gegenreformation in Bischoflack. Nach den archivalischen Quellen. Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich. Wien—Leipzig, 1914. 35. Jg., 1—80.
- Ilešič Fran dr.**, „Evropa z liro“. Lj. zvon 1915, 171—174.
Alegorizacija Evrope pri starejših geografih.
- † **Koprivnik Janez**, Pohorje. Planinski vestnik XX, štev. 1—8. (Nadaljevanje iz prejšnjega letnika).
- Kovačič Francišek dr.**, Cerkev sv. Jožefa pri Mariboru. Časopis ... 11. let., 170.
— Nadžupnija Sv. Križa pri Rogaški slatini. Zgodovinski podatki. Ljubljana, 1914. Izdalo „Zgodovinsko društvo“ v Mariboru. Založilo „Cerkveno društvo“ pri Sv. Križu. V. 8°, 89 str. S slikami.
Referat: M. Ljubša v Časopisu ... 11. let., 174—175; Dr. Jos. Gruden v Carniol 1915 na str. 56.
- Dominikanski samostan v Ptujju. Zvezek I. (Ponatis iz „Voditelja“) in zvezek II. (Ponatis iz „Časopisa“ ...) Založilo zgodovin. društvo v Mariboru. Glej referat spredaj, str. 56.
- Kropar**, Ostanke žebjarstva na Kranjskem. 1. Zgornja Bela nad Kranjem. 2. Kropa. Gorenjec (Kranj 1915), štev. 6—9, 18—20.
- Kühlar Števan**, Narodno blago vogrskih Slovencev. Zapisano v Bratonicih. Ponatis iz „Časopisa“, 1913—1914. V. 8°. 37 str.
- Lah Ivan dr.**, Naše ime. Slovan XIII, 106—107; 138—142.
- Lončar Dragotin dr.**, Slovenci v preteklosti. Predavanje v goriški „Narodni prosveti“. Naši zapiski XI, 93—98.
- Mrakar Janko**, Okrog Montblanca. Plan. vestnik XX, štev. 1—8.
- Pivko Ljudevit dr.**, Ali je bil Samo slovenski vladar? Časopis ... 11. let., 155—156.
„Iz psiholoških ozirov je zanikati vprašanje, ali so Slovenci in Čehi imeli že v 7. stoletju krepko državo pod Samovo vladno“ (156).
- Stegenšek Avg. dr.**, Božja pot k Materi Božji na Črni gori. Spominske črtice k petstoletnici. Na Dunaju 1914. Založil kn.-šk. župnijski urad na Črni gori pri Ptujju. 8°. 31 str. + 1 tab. in 8 slik. Cena 30 v.

— Sv. Gore na Štajerskem. Druga, predelana in z molitvami pomnožena izdaja. V Mariboru, 1914. Založilo cerkveno predstojništvo pri Sv. Petru pod Sv. gorami. 8°. 127 str. in 12 slik.

Umetniški in zgodovinski opis v poljudni obliki.

Steska Viktor, Ob tristoletnici Šentjakobske cerkve v Ljubljani. Založila župna cerkev sv. Jakoba v Ljubljani. 1915. M. 8°. 32 str. S slikami. Poročilo gl. spredaj na str. 57.

Tominšek Fran dr., Hotel „Zlatorog“ ob Bohinjskem jezeru. Plan. vestnik XX, 43—48.

Tuma Henrik dr., V Plan. vestniku XX: Mangrtska skupina. Štev. 1—5. (Nadaljevanje iz XIX. let.) — Po Trenti in Soči. Štev. 6—8.

II. Umetnost.

Božična razstava slovenskih umetnikov v Jakopičevem paviljonu.

Poročila: Ivan Zorman v Lj. zvonu 1915, 127—129. — Slovan XIII, 64. — Slov. narod 1915, štev. 1, t—k (C. Glonar). — Laibacher Zeitung 1915, Nr. 7—8 (11—13. Jänner). Fr. Kobal.

Cankar Izidor dr., Donatello. Dom in svet XXVIII, 135—137. S slikami.

Ljubitelj krščanske umetnosti. Izdaja „Spomeniški svet“ Lavantinske škofije v Mariboru. Urejuje dr. Avguštin Stegenšek, profesor bogoslovja. I. letnik, 1914. Izhaja štirikrat na leto in stane 4 K.

Naši cerkveni kiparji. „Ljubitelj krščanske umetnosti“ (1. zvezek) prinaša življenjepisne podatke o sledečih slovenskih kiparjih: Blaž in Anton Bitežnik (str. 24—25) — Konstantin in Giovanni Novelli (25) — Alojzij Progar (26) — Jožef Pavlin (27) — Ivan Pengov (28), Martin Bizjak (28) — Prof. Alojzij Repič (29) — Anton Štefcič (29) — Jožef Urbanija (30) — Ivan Sojč (31) — Jožef Ajlez (32, 83).

Naši cerkveni slikarji. „Ljubitelj krščanske umetnosti“ (2. zvezek) ima življenjepisne podatke o teh-le slov. cerkvenih slikarjih: Henrieta Šantlova (63) — Milan Klemenčič (64) — Klement Delneri (64) — Peter Markovič (64) — Matija Bradaška (66) — Anton Jebačič (68) — Prof. Ant. Koželj (68, 84) — Matija Koželj (68) — Simon Ogrin (70) — Matej Sternen (71) — Ivan Vavpotič (71) — Franc Horvat (72).

Mantuani Jos. dr., Vojna in umetnost. Čas, Ljubljana 1915 (letnik IX, zv. 3) 138—146 str.

Uvod in prvi del razpravljata o umetnosti in umetninah z ozirom na njihovo usodo med vojno.

Stegenšek Avg. dr., Kristus na Oljski gori v Čadramu. Ljubitelj... I, 3—11. S slikami.

— Ob stoletnici slike Marije Pomagaj na Brezjah. Ljubitelj I, 33—42. S slikami.

— Pomen marijacejske podobe. Ljubitelj... I, 60—62.

— Slike na oboku župne cerkve v Kamnici pri Mariboru. Ljubitelj... 76—82.

— O Crivellijevi Veroneški madoni. Dom in svet XXVIII, 77—81.

Prim. tudi zgoraj v oddelku I. Zgodovina...

Stelè France dr., Stara župna cerkev v Žireh. S slik. Ljubitelj... I, 18—22.

— Stari kipi na Kranjskem. (1. Kip milostne Matere Božje v Velesovem.

2. Kipi na Bruniku pri Radečah. 3. Dve kopiji marijacejske milostne podobe).

Ljubitelj... I, 45—59.

Steska Viktor, Podobar Matej Tomec. Ljubitelj... I, 11—18.

III. Slovstvena zgodovina. Nekrologi.

Bratina Janko dr., Janez Svetokriški in jezuit Ségneri. Čas IX, 21—28.

† **Brinšek Bogumil**, Nekrologi: Plan. vestnik XX, 169—172. S sliko. (Pavel Kurnaver); 188. — Prim. tudi: Slov. narod 1914, štev. 233 (Pavel Golob).

- Čremošnik G.** Jurčičev „Ivan Erazem Tattenbah“. Lj. zvon 1915, 185—188.
Roman Fr. I. Proschka „Erasmus Tattenbach“ je najbrž služil Jurčiču poleg Puffa za vir.
- † **Foerster Anton ml.** Slovensko-češki glasbenik. Nekrolog: Edinost 1915, št. 11 (11. januarja).
- Glonar Jos. dr.,** Literarni odnošaji med Štajerskimi Slovenci in Nemci v predmarčni dobi. (II. Iz pisem v literarni zapuščini R. G. Puffa). Časopis . . . XI, 1—17.
Priobčena so 4 pisma Dav. Trstenjaka R. G. Puffu.
- Grafenauer Ivan,** O naših najmlajših. Dom in svet XXVIII. (I. O pesniku Jožu Lovrenčiču, 6—10. — II. Stanko Majcen, 41—44. — III. Narte Velikonja, 92—95)
- Ivančič A.,** Problem sreče v Cankarjevem delu „Potepuh Marko in kralj Matjaž“. Predavanje. Veda V, 53—54.
- † **Jenko Davorin.** Davorinu Jenku v spomin. Dom in svet XXVIII, 34—35. Dr. Fr. Kimovec. — Slovan XIII, 30—31. — Spomini. Napisal Makso Pirnat. Slov. narod 1914, šte. 305 (26. dec.). — Slovenec 1914, šte. 271 (28. nov.).
- Lah dr. Ivan,** Pater Hipolit in njegov „Orbis pictus“. Popotnik XXXVI, šte. 1, 2 . . .
- (**Levec Franc.**) O priliki vpokojenja je priobčil Makso Pirnat v „Laibacher Zeitung“ 1915, šte. 49 listek: „Franz Levec als Schriftsteller“. — Učiteljski tovariš 1915, šte. 4 (26. februarja). Eng. Gangl.
- † **Lavtar Luka.** V spomin svojemu visokočisljanemu tovarišu spisal M. Pirc. Slov. narod 1915, šte. 64 (20. marca) in Učiteljski tovariš 1915, šte. 6 (26. marca), šte. 8 (23. aprila) — Še nekaj o Lavtarjevem delovanju. Učit. tov. šte. 9 (7. maja). — Popotnik XXXVI, 94.
- Lončar Dragotin dr.,** Iz literarne zapuščine dr. Janka Sernca. (Nadaljevanje: XIX. Slovenščina pri mariborskem sodišču. — XX. Stara pravica.) Veda IV, 509—519.
- Mohorič Fran dr.,** Še nekaj k Prešernovi kitici „Luna sije“. Veda V, 46—48.
Opozarja na znano cerkveno kitico: Tantum ergo . . ., ki bi naj bila Prešernu za vzor njegove „Luna sije“.
- (**Nerat Mihael J.**) Ob sedemdesetletnici njegovega rojstva. Napisal Pav. Flerè. Učiteljski tovariš 1915, šte. 2 (29. januarja). — Nekatero zanimivosti o M. J. Neratu. Priobčil Pav. Flerè. Učiteljski tovariš 1915, šte. 3 (12. febr.).
- Pregelj Ivan dr.,** Strelcov „Popotnik“. Dom in svet XXVIII, 106.
„Besedilo ni nič drugega nego vsebinski posnetek po francoski pesmi „Ma Normandie“, ki ji je napev zložil Fr. Bérat. Melodija v francoščini je postavljena v F-duru, v slovenščini je harmonizirana v As-duru“.
- Prijatelj Ivan dr.,** Janko Kersnik, njega delo in doba. Sešitek II. in III. Novelist in politik. (Janka Kersnika zbrani spisi. Zvezek VI., sešitek II. in III.) V Ljubljani 1914. Založil L. Schwentner. 8°. 644 str.
Ocene: Čas VIII, 400—404. Dr. Aleš Ušeničnik. — Dom in svet 1914 (XXVII), 372—376. Ivan Grafenauer. — Slovan XIII, 29—30, 63. Dr. V. Zupan. — Veda IV (1914), 433—459. Spisal dr. Dragotin Lončar (v ponatisu: Gorica, 1914. V. 8°. 29 str.) — O Lončarjevi oceni poročila Iv. Grafenauer v Dom in svetu XXVIII, 67—68. — Prim. dr. Iv. Prijatelj: V zatišju. Polemični pomenki kulturnega zgodovinarja. Veda V, 39—46. (Nadaljevanje sledi.)
- (**Sket Jakob.**) Dr. Sketova pisma iz Bosne (1878). Priobčil Jos. Wester. Lj. zvon 1914, šte. 10—12; 1915, šte. 2, 3.
- Stroj Alojzij,** Dvestoletnica smrti slov. pridigarja o. Ivana Svetokriškega. († 17. okt. 1714). Duhovni pastir, 31. letnik, 601—607.
Glej referat spredaj, stran 57.

† **Štajer France**. Nekrolog. Slovan XIII, 157. Dr. Iv. Lah.

† **Verovšek Anton**. Nekrologi: Lj. zvon 1915, 46—48. Fr. Kobal. — A. Verovšku v spomin. Napisal Milan Skrbinšek. Slovan XIII, 92—93. — Prim. Slovan XIII, 95 („Pogreb“). — Slovenec 1914, štev. 291 (21. decembra). — Slov. narod 1915, štev. 3. Listek. Napisal Ivan Cankar.

Zupan Vinko dr., Slovensko ime in ljudstvo pri danskem pisatelju Drachmannu. Slovan XIII, 158—160.

IV. Jezikoslovje.

Breznik Anton dr., Začetna poglavja iz slovenske srednješolske slovnice. (Gimnazijsko izvestje.) Št. Vid nad Ljubljano, 1914. V. 8°. 32 str.

Ocene: Lj. zvon 1914, 385—387. L. Pintar. — Slovan XIII, 94—95. Dr. Fr. Ramovš. — Veda V, 48—53. Ivan Koštičič.

— Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis. (Nadaljevanje iz prejšnjega letnika). V. Od Levstika do Pleteršnika (1863—1895). Dom in svet 1915, 23—25; 99—100. (Se nadaljuje).

D. A., Slovarski doneski iz brežiškega okraja. Nabral na Sromljah. Časopis za zgodovino in narodopisje, 11. let., 157—170.

Dodatki Pleteršnikovemu slovarju.

Mohorič Fran dr., Opazke k slovenski pravniški terminologiji. Veda V, 483—509.

— Opazke k slovenskemu pravniškemu jeziku Veda V, 519—526.

Pintar Luka, O krajnih imenih. XIX. Lj. zvon 1914, štev. 8—12; 1915, štev. 1 do 3, 5.

Kritična in polemična razprava o razlagi imena „Celovec“.

Ramovš Francè, Zur slovenischen Dialektforschung. (I. Über die aus Dentalen entstandenen Spiranten der oberkrainerischen Mundart. — II. Die „Methatase“ von *l* und *v* im Slovenischen). Archiv für slavische Philologie. 35. Band; Berlin 1914, 329—337.

Šašelj Ivan, Iz belokranjskega besednega zaklada. Dom in svet 1915, 108; 139—140.

Tuma Henrik dr., K terminologiji v Reziji. (Vrh „Senonik“; „péravo“ v pomenu „vrata“). Plan. vestnik XX, 186—187.

Zupan Vinko dr., Jugoslovani ali južni Slovani, jugoslovanski ali južnoslovanski? Slovan XIII, 126—127.

V. Prirodoznanstvo.

Lassmann Gustav, Eine geographische Exkursion in die österreichischen Karst- und Küstenländer. Lotos, Prag 1914, Nr. 2 u. 3.

Sajovic Gv. dr., Zur Vertilgung der Giftschlangen in Krain im Jahre 1914. Laibacher Zeitung 1915, Nr. 65—69. — Izdani so bili tudi separatni odtisi. M. 8°, 13 str.

Waagen Lukas dr., Karsthydrographische Mitteilungen aus Unterkrain. Verhandlungen der Geologischen Reichsanstalt in Wien 1914, Nr. 4, 102 str. in sled.

Referat v prihodnjem zvezku Carniole.

Zarnik Boris dr., O bistvu življenja. Izdala Socialna matica v Gorici 1914. S 6 podobami. 8°, 97 str. Broš. K 1:80.

Ocene: Dr. P. Grošelj v Ljublj. zvonu 1914, 131—5. — Dr. A. Ušeničnik v Času 1914, 141—152. — Prim. repliko dr. B. Zarnika: Pro domo k „Bistvu življenja“. Veda IV, 330—2. Odgovor dr. P. Grošlja v Lj. zvonu 1914, 338—340 in dr. A. Ušeničnika v Času 1914, 316—7.

Zapiski.

Iz Rohrmeistrovih zapiskov. — Sestavil Štefan Singer. („Mir“ l. 1914, št. 9—15). Jakob Rohrmeister je bil koroški Slovenec, rojen 1. maja l. 1631. v Rohrmeistrovi hiši v Dobrlivasi. Študiral je v Celovcu in v Gradcu, bil župnik v Globasnici, v Guštanju, dne 23. aprila leta 1678. pa je postal mestni župnik v Celovcu, kjer je zidal sedanjo farno cerkev. L. 1705. se je župniji odpovedal, a bil še do svoje smrti 17. febr. 1716 spovednik in slovenski pridigar v uršulinskem samostanu pri cerkvi sv. Duha v Celovcu. Znan je po svojih cerkvenih in dijaških ustanovah. V ustanovnih pismih izrecno povdarja, da so ustanove namenjene slovenskim dijakom. Od očeta je namreč podedoval 17.000 goldinarjev, katere je uporabil za dobrodelne ustanove.

A bil je tudi zgodovinar. Zapustil je v rokopisu več knjig, ki se nahajajo v župnišču mestne cerkve v Celovcu.

Marljivi koroški zgodovinar Štefan Singer, župnik v Logivasi nad Vrbskim jezerom, je zbral iz njih nekaj zanimivih dogodkov, ki segajo do l. 1708. in sam pojasnil nekatere stvari. Za 200 letnico Rohrmeistrove smrti pa nam obljubuje obširen popis Rohrmeistrovega življenja in delovanja. Prvo poglavje našteva požare na Koroškem (od l. 1514 do 1708). Ker je Celovec tolikokrat gorel, je celovski magistrat 2. julija 1693 razglasil poseben gasilni red, ki ga je natisnil tiskar Kleinmayr in katerega je dobil vsak hišni posestnik. Ta gasilni red govori o načinu gašenja. Tedaj je nastala torej prva požarna bramba na Koroškem.

Drugo poglavje govori o kugi na Koroškem. Divje je razsajala, ljudstvo in gosposka se je zatekalo v božje hrame in opravljajo pobožnosti. Na deželnih mejah so nastavili stražarje. Kuga je razsajala od l. 1601—1682, s presledki seveda, a nastopila je tudi še pozneje tako l. 1715. in 1716.

O potresih govori 3. poglavje. Omenja oni veliki potres l. 1348., ko se je Dobrač razrušil in zasul mnogo vasi, gradov in ljudi. Velik potres je bil l. 1690 dne 4. dec. Mestni župnik Rohrmeister je imel za odvrnitev nesreč pri kipu sv. Trojice na trgu sv. Duha pete litanije, katerih se je udeležil deželni zbor, plemstvo in mnogo ljudstva. Sprva je stala tam lesena soha v čast sv. Trojici, stanovi pa so jo nadomestili l. 1689 z sedanjo marmornato. Leseno soho so postavili v spomin, da je kuga nehala razsajati (1681). Ljudstvo še dandanes veruje, da zvezda repatica naznanja nesreče. In tako tudi Rohrmeister govori o repatici l. 1695, ki so jo baje videli junija več noči v Rimu.

Kobilice (4. pogl.) so leta 1542. na dan sv. Jerneja priletele v Celovec in uničile poljske pridelke. Da bi jih pregnali, so zvonili z vsemi zvonovi, bili na kotle in bobne, streljali s pištolami, netili in so jih baje napodili v Vrbsko jezero, kjer so večinoma vse utonile. 5. poglavje, ki govori o letini in o žitnih cenah, bo zanimalo tiste, ki se bavijo z go-

spodarsko zgodovino. Davek za turške vojske obravnava 6. poglavje. Navedeno je, koliko so plačali turškega davka samostani na Koroškem leta 1684. Župnik Rohrmeister je plačal l. 1691. 84 gold. in nato zopet 44 gold. Moral je vzdrževati tudi enega vojaka in ga poslati v vojsko. Leta 1691. so vpeljali davek na osebe, brez razlike stanu, spola in starosti. Vsak kmet je moral šteti, poleg vseh drugih bremen in naklad, ki jih je nosil, po 12 krajcarjev, kmetica 6, otrok 3, gostač 12, kočar z družino 12, vsak hlapec in vsaka dekla od vsakega goldinarja letne plače po 3 krajcarje. Župnik Rohrmeister je plačal 50 goldinarjev. 1. okt. 1696 je cesar naložil nov davek na premoženje. Vsak premožni državljan je moral napovedati svoje dohodke in od vsakega tisočaka je moral plačati 10 goldinarjev davka. Mestni župnik Rohrmeister je plačal 120 gld., zato je imel 12.000 gld. premoženja. — O dveh čudodelnih podobah o „Marijočni podobi“ in o „Božji glavi“ v mestni celovski cerkvi govori 7. poglavje; 8. poglavje pa o „starem in novem Celovcu“, 9. o cerkvah, 10. pa o mestnih župnikih. Do začetka 17. stoletja je bila mestna cerkev v Celovcu podružnica Gospe Svete. Kapiteljski dekan v Gospej Sveti je bil obenem tudi župnik v Celovcu. Med celovškimi župniki nahajamo tudi nekaj kranjskih Slovencev, tako Jerneja Crucigerja (1620—1635), Jurija Ziffa (1635—1640), sledil mu je Florijan Niger, rodom Tolminec (1640—1647). — V to poglavje so vpletene tudi zanimive beležke o protestantizmu in protireformaciji.

Drobtine moramo imenovati te Rohrmeisterove zapiske, a zgodovinar bo tudi tem suhim podatkom in številkam dal meso in kri, da bodo oživel. To so važni podatki za kulturno, posebno pa še za cerkveno zgodovino koroško, katero neguje le majhno število koroške duhovščine. Med slovensko duhovščino na Koroškem pa orje na polju zgodovine ledino Singer, ki je spisal lepi kroniki Logevasi in Škofič ob Vrbskem jezeru. (V rokopisu.)

Fr. Kotnik.

Bratovščina sv. Barbare v Brdovcu. Onkraj Sotle je prva hrvaška župnija sv. Vida v Brdovcu. Sotla jo deli od lavantinske, a Sava od ljubljanske škofije. Župnija je zelo stara, omenja jo že Ivan, arhidjakon gorički v svojem popisu cerkev zagrebške škofije od l. 1334. Med cerkvami stolnega arhidjakonata našteva med drugimi cerkev sv. Vida (v Brdovcu) in sv. Petra (v Zaprešiću, sedaj podružnica brdovačke župnije) s pristavkom „de Krapina“, namreč pri reki Krapini, katera se ondukaj izliva v Savo.

V tej župnji se je ustanovila l. 1675. po oblasti papeža Klementa X. in z dovoljenjem zagrebškega škofa Martina Borkovića „bratovščina sz: Barbare devicze i muchenicze“. Namen te bratovščine je bil, da nobeden izmej njenih členov ne umrje brez sv. izpovedi in sv. obhajila in pa da se Jezus v sv. Rešnjem telesu na dostojen način slavi in poveljuje. Med Hrvati je bila v XVIII. stoletju zelo razširjena bratovščina krščanskega nauka (doctrinae christianae), katero je ustanovil

l. 1571. sè svojo bullo: „Ex debito pastoralis officii“ papež Pij V. Razun te bratovščine omenjajo se še neke druge bratovščine, kot lep dokaz krščanskega življenja v tistih časih. Bilo je več bratovščin v Zagrebu in tudi po drugih krajih, a da se je tudi bratovščina sv. Barbare v Brdovcu med hrvaškim narodom zelo razširila, dokazuje to, da sem v njeni matični knjigi, katera se hrani v župnijskem arhivu v Brdovcu, našel člane iz več kot petdeset hrvaških župnij, celo iz Medjumurja in Ogerskega. Da je bila ta bratovščina znana tudi med Slovenci, izpričujejo člani iz Kranjskega in Štajerskega. Umeva se po sebi, da so prebivalci obmejnih župnij vedeli za to bratovščino in da so v njo pristopali, a če najdemo imena tudi iz bolj oddaljenih krajev, nam to spričuje, da je bilo že tedaj občevanje Hrvatov in Slovencev zelo živahno in da so Slovenci večkrat prihajali med svoje južne sosede. Bila je tudi ta bratovščina ena od onih bratovskih vezi, katere so že pred tolikimi leti vezale dva sorodna naroda. Vsak člen bratovščine se je moral pred vpisom izpovedati in prejeti sv. obhajilo, potem so ga vpisali v matično knjigo. Naj slede tu njihova imena. Gotovo jih je bilo več iz naših krajev, dasiravno ni pri vsakem členu zapisano, od kod je bil. Tu navajam samo one, za katere je izvestno, da so iz ljubljanske in lavantinske škofije.

L. 1676. Egregius Matthias Selezmitin, Runensis. Catharina Selezmitin, Runensis.*)

L. 1677. Magdalena Grosenicza, Carniola; Catharina Jalouka, Carniola; Margaretha Planinich, Carniola.

L. 1678. Nicolaus Szussich, Mokricensis; Joannes Szussich, Mokricensis.

L. 1679. Margaretha Cronus, Carniola.

L. 1680. Ursula Punkert, civis Gurkfeltensis; Georgius Fuke, Mokricensis.

L. 1681. Andreas Baselius, pictor Runensis; Marcus Benkovich, Runensis; Magdalena Peretich, Runensis; Magdalena Meresich, Runensis; Sydonia Peretich, Runensis; Margaretha Szmok de Verhinka; Stephanus Brachun, colonus Runensis.

L. 1682. Marcus Kmettig, Cramburgensis; Nicolaus Bosety von Cilli; Timotheus Roiner von Cilli; Joannes Sirovich, Runensis.

L. 1685. Margaritha Soska, Carniola; Joannes Szirovich, Runensis.

L. 1686. Joannes Sagar, Damlyensis; Joannes Kovach, Grabriniensis.

L. 1688. Ursula Anchiczka ex Carniolia; Ursula Ranczeta ex Bresecz; Dorothea Uzoilin, Runensis.

L. 1689. Daniel Szdelec, Bresecensis, Agnes Senies, Bresecensis, Helena Koroscheuek, Runensis, Anna Maria Regina Humle, Czviderjensis.

L. 1692. Gertrudis Oblakouka, Runensis; Catharina Melka, Runensis; Gertrudis Luca, Gurfeldensis.

L. 1694. Martinus Josephus Hundersinger, Labacensis.

L. 1695. Nicolaus Popiach, Mokricensis.

L. 1696. Anna Kokoreza, Carniola.

L. 1697. Catharina Pere, Mokricensis; Anna Gerleuich, Carniola; Joannes Koprivecz, Carniolus.

*) Matična knjiga ima dva dela. V prvem so zapisani kmetje in navadni ljudje, a v drugem: „purgari i szlobodni lyudi obadvojega zpola“. Med drugimi sta na prvem mestu ta dva meščana iz Brežic.

- L. 1698. Margaritha Posgar, Carniola; Joannes Suszar, Carniolus.
 L. 1700. Laurentius Hichich, Carniolus.
 L. 1701. Matthaëus Vrabich iz Cella.
 L. 1702. Andreas Baselius, civis et iudex Runensis. (omenja se že l. 1681. kot pictor); Marina Vugrinecz iz Pischeez; Catharina Jakop ex Labatia; Maria Terezia Ansich ex Celie; Catharina Fatayka ex Celie.
 L. 1703. Mathias Priszlin, Runensis.
 L. 1709. Anna Maria Gerzarolin ex Lyubliana.
 L. 1710. Domicella Ursula Gergovich, Runa.
 L. 1711. Martinus Spiliak, Carniolus.
 L. 1712. Margaretha Lenchich ex Kerchko.
 L. 1715. Illustrissima domina Helionora Galli ex Stiria.
 L. 1720. Primus Felicianus Beliez, Labacensis, organista loci;*) Elisabetha Kunin, pedissequa Miczkociensis ex Szaiczklöster, Marina Iarnievka, Carniola; Helena Kertlyar, Carniola ex Zapressiche; Ioanes Carolus Kertlyar ex Zapressiche; Teresia Kertlyar ex Zapressich (ti so se menda v Zaprešiču naselili).
 L. 1729. R. Pater Rogerius Goritiensis, Capucinus.
 L. 1732. Georgius Zupan, Stirus, annorum 32.
 L. 1734. Magdalena Munich ex Mokricz; Bosichka ex Leskovcz.
 L. 1735. Anna Monich ex Mokricz.
 L. 1739. D. Urbanus Perholz, Carniolus Locopolitanus.
 L. 1743. Hellena Drenco, Labacensis.
 L. 1745. Nobilis Anna Barbara Thozlevin, Styriensis; Georgius Koprivecz, Carniolus.

Janko Barlè.

Major du Montetov oklic leta 1809. Izza francoskih vojsk je še dobro znan hrabri major du Montet, ki je Francoze potem, ko so leta 1809 že Ljubljano zasedli, močno vznemirjal. Ni pa še dovolj znan njegov oklic, s katerim je slovenske fante vabil v svoj iz samih prostovoljcev sestavljeni četrti bataljon. Ta oklic se glasi:

SERZHNI JUNAKI!

Zefarfka kralova vifokost Vojvod Karl najvišhi vojskini Povelivz je dovolil napraviti zheterti batalion Dobrovolzov v' notrinimu Eſtrajhu, inu zefarfka kralova vifokost Vajvod Joannes viſhi Povelivz vojske v' notrinimu Eſtrajhu je rasloznil, kako ima ta batalion narejen biti. To naredbo vam tukej osnanim:

Pervo: Povelivz dobrovolfkiga bataliona ima vlašť vse ludi ptujih inu domaznih kraleſtev med dobrovolze jemati, kteri radovolno v' ta batalion ſtopio. Vſakimu bo kmal od konza nekaj dnarja sa dar v' roke dal.

Drugo: Kdor ſkaſhe, de je dober inu perpraven sa podoffizirja, tiga ſmè sa podoffizirja per dobrovolfkimu batalionu poſtaviti.

*) Ta Beliez se je preselil kasneje v Zagreb in bil organist v župnijski cerkvi sv. Marka v Zagrebu (od l. 1742—1754.) V Zagrebu je bil zelo čislán in je opravljál razne častne službe. Bil je podravnatelj bratovščine sv. Jurja in starešina pri cerkvah sv. Margarete, sv. Jurja in sv. Roka. Njegova je zasluga, da so l. 1747. nekdanjo župnijsko cerkev sv. Margarete popravili in jej sezidali novi zvonik. Njegov sin Josip bil je koralist v župnijski cerkvi sv. Marka.

Tretje: Dobrovolz je dolshen flushiti de konza fidanje vojfke.

Zheterto: Povelivz dobrovolfkiga bataliona vabi inu jemle med Dobrovolze vse brambovze inu vse v' brambo namenjene po lublanfki, novamefshki, gorifshki, terfshafshki inu poftojnifshki Krafsii.

Peto: Tudi smejo med Dobrovolze ftopit tifti brambovzi, ktiri so v' foldate sapifani, inu po nevédama med brambovze shtèti. Ti bi mogli danas ali jutri v' foldate k' fvojim regimentam iti, inu fvoj brambovski lift nasaj dati. Ako se pak med Dobrovolze fami radi oglafio, imajo ta dobizhik, de fo sa vselej od foldafhtva réfheni, inu ne bodo nikdar vezh v' shold fhli.

Shefto: Brambovzi, ktiri radovolno med Dobrovolze ftopio, inu fidanje vojfko opravio, bodo po ftorjenimu miru od vse flushbe per foldatih inu per brambovzih na vselej profiti inu refheni.

Sedmo: Kdor fi bo per ti vojfki saflushil Offizir biti, bo imel pravizo v' prejhno flushbo inu ftopno priti, ktiro sdaj ima.

Ofmo: Brambovzam, ktiri radovolno med Dobrovolze ftopio, prav saterdno oblubimo, de fi bodo po fthurjenimu miru fmeli Kruh perdobivat inu pravize vshjvat, po kakorfhnim kol delu bodo vedeli inu snali.

Deveto: Ptujzi, ktiri bodo per Dobrovolzih v' ti vojfki svefto inu poshteno flushili, bodo sa vselej smeli v' cefarfkih deshelah fvoje delo naprej gnati, mojftri biti, inu druge pravize dofezhi, kakor jih imajo nafhi domazhi rojaki. Tudi bodo sa vselej od sholda refheni, po tim, ko bodo defet lejt per nas prebivali.

Defeto: Zhafni od sholda refheni domazhi rojaki ne bodo kratko nikar k' fvojim regimentam v' soldate vseti, ako radovolno med Dobrovolze ftopio.

Enajfto: Dobrovolzi bodo zhedne inu perleshne oblazhila imeli, kakor se njih zhaftitimu ftanu spodobi.

Dvanajfto: S' ludmi bomo ravnali po foldashkih navadah perhudno, lepo inu kakor je njih zhaftniga ftanu vredno, Saflushik, junashtvo inu tifte foldashke zhednofti, ktire pravim vojfhakam zhaft delajo, bodo zhiflane inu vifhim oblafnikam kmalo perporozhéne, de jih bodo polonali.

Trinajfto: Ptujzi inu domazhi, ktiri miflio med Dobrovolze ftopit, naj se glafio per batalionfki Komandi al v' Lublani, al pak per vabnih Komandah v' Terftu, Gorizi, Poftojni, Kanalu, Novim meftu, ali v' Reki.

Take dobrote inu zhaftne pravize poterdi zefarfki kralevi Vojvod Joannes, brat nafhiga presvetlīga Zefarja. Te lepe perloshnofti odpre vfm, ktiri dobrovolno vojfko preftojè v batalionu, ktirga povelivz biti je moja zhaft.

MOSHKI INU TRDNI JUNAKI!

Vafha deshela vaf klizhe! — Kaj vam brani, med zhaftite Dobrovolze ftopit? — Pridite, hitite k' imenitni drushbi ferzhnih vitesov, ktiri so pod mojim poveljam! ktiri to perpravleni kakor nepremaknen sid ftati

sa fvoj dom. Slava vas zhaka v' zhaftnimu boju; hvala, povikfhanje inu posebni daróvi fo vam odperti. Kakfhina zhaft vam bo, kader bote domu prífhli s' lorbarjovim venzam okoli vaſhe glave; kader vas bodo hvaleshno ſprejeli vaſhi ſofedje, matere, ozhetje inu ſeftre! Takrat porezhete: ſturili ſmo nafho dolshnoſt, sdaj ſmèmo pozhivat. — O frezhni delapuſt po takimu flavnimu dèlu! — Sam Zefar inu Bog vas bo veſèl! vaſha véſt bo s' pravim miram napòlnena, inu vam bo ſladko veſelje obétala! — Tedaj na nôge, kdor je junak!

V Lublani 27. dan Suſhza 1809.

Zefarſke kraleve apoſtolſke Svetloſti
 Hiſhnik, Reda Marie Theresie Kojnik, Obríft-Vahmajſter
 inu Povelivz zhetertiga
 Bataliona Dobrovolzov
 Josef Baron du Montet.

Priobčil Iv. Tuſar.

Druſtveni veſtnik.

Druſtveni odbor za poſlovno dobo 1915—1917, izvoljen na občnem zboru 15. februarja 1915, se je naslednje sestavil: Predsednik: Mantuani prof. dr. Josip, ravnatelj deželnega muzeja. Podpredsednik: Steska Viktor, ravnatelj knezoškofijske pisarne itd. Tajnik: Omerza dr. Niko, c. kr. prof. Blagajnik: Breznik Josip, c. kr. prof. Arhivar: Mal dr. Josip, deželni muzejski pristav. Knjižničar: Sajovic dr. Gvidon, c. kr. gimnazijski učitelj. Odborniki: Bulovec Anton, c. kr. sodni svetnik; Gruden dr. Josip, stolni kanonik; Šlebinger dr. Janko, c. kr. prof.; Žmavec dr. Jakob, c. kr. profesor. Pregledovalec računov: Podkrajšek Franc, nadoficijal južne železnice v pokoju in Vrhovnik Ivan, župnik trnovski.

Druſtvenim udom. Po vsestranskem razmotrivanju je sklenil odbor vzdržati z izdajo „Carniole“ kulturno-znanstveno delovanje društva, kljub težkim sedanjim časom. Seveda bomo morali obseg društvenega glasila gmotnemu položaju primerno skržiti. V tem pa nismo sami, k sličnem koraku so prisilile izredne razmere celo večje in bogatejše znanstvene organizacije večjih narodov. Upamo, da bodo p. n. udje spoznali veliko važnost nepretrganega znanstvenega delovanja in izdajo „Carniole“ v tako resni dobi. Zato se obračamo do vseh p. t. druſtvenikov, da naj odbor vsestransko podpirajo, naj skušajo pridobiti druſtvu novih udov, predvsem pa, da naj čimpreje vplačajo udnino za leto 1915. Zlasti velja poslednja prošnja oniñ, ki so z udnino še iz prejšnjih let na zastanku. — Haquetova številka je začasno odložena. Odbor je pooblastil uredništvo, da priredi poljubni zvezek letošnjega letnika za omenjeno številko takrat, kadar bo čas za to ugoden.

Občni zbor »Muzejskega društva za Kranjsko« se je vršil dne 15. februarja t. l. v predavalnici deželnega muzeja. Ker ni bil občni zbor ob 6. uri zvečer sklepčen, je bil sklican v smislu § 14 druſtvenih pravil po preteku pol ure nov občni zbor. Druſtveni predsednik gospod c. kr. dvorni svetnik Franc Levec je vsled slabega zdravja opravičil svojo odsotnost.

Podpredsednik, ravnatelj knezoškofijske pisarne Viktor Steska otvori občni zbor ob 6 1/2 zvečer ter pozdravi doſle zborovalee. V svojem nagovoru je

predvsem povdarjal, da tudi v tem času, ko so obrnjene oči vseh na bojno polje ne sme prestatı društveno delo. V minulem poslovnem letu se je osredotočilo društveno delovanje predvsem na izdajo „Carniole“, ki je prinesla v letniku 1914 bogato znanstveno in zanimivo gradivo zgodovinske in prirodopisne stroke. Kljub temu pa zanimanje za društvo ne raste tako, kakor bi želeli. Končno se spominja umrlih društvenikov in nekdanjih sotrudnikov ter pozove zborovalce, da se dvignejo v znak sožalja s sedežev.

Tajnik, dr. Josip Šmajdek poroča, da je imel društveni odbor v preteklem letu 7 odborovih sej. Društvo je štelo l. 1914. dne 31. decembra 313 udov in sicer: 3 častne, 3 dopisujoče in 307 rednih. Med letom je pristopilo 14 novih, umrlo 10 in izstopilo 20 udov. Število udov se je toraj tekom leta zmanjšalo za 16 udov. V vojne vrste je bilo pozvanih 22 društvenikov, izmed teh je dr. Fr. Stelè vjet na Ruskem, dva (profesor Jos. Berce in profesor Štefan Podboj) pa sta padla junaške smrti za domovino na bojnem polju.

O napravi spominske plošče na Valvasorjevi rojstni hiši (Ljubljana, Stari trg) se je posvetoval odbor v dveh sejah in je določil, da naj bo plošča bronasta in z vijaki pritrjena na hišo. Odbor je naprosil tudi že sedanjega hišnega posestnika za dovoljenje. Ker znaša proračun za ploščo okroglih 300 K, je omislil odbor posebni sklad za ploščo, ki znaša do danes 39 K. — V smislu sklepa dež. zbora iz leta 1913 in odloka deželnega odbora z dne 12./XII. 1913, št. 22.665 smo oddali knjižnici deželnega muzeja v zamenjavi pridobljene publikacije, za kar smo prejeli povračilno podporo. — Za pospešitev rešitve lanskoletne vloge o primerni oskrbi c. kr. botaničnega vrta v Ljubljani se je zglasila društvena deputacija pri deželnem predsedniku, ekscelenci baronu Schwarzu in pri c. kr. dvornem svetniku Kalteneckerju. Deputacija je dobila le deloma povoljen odgovor; na višji nasvet je vložil odbor k lanskoletni še dodatno vlogo o najvažnejših napravah, ki naj se izvedejo v treh letnih rokih. — Na ustanovnem občnem zboru „Zgodovinskega društva za Koroško“ je zastopal društvo predsednik redakcijskega odseka, ravnatelj profesor dr. Jos. Mantuani, ki je imel ob tej priliki tudi zanimivo predavanje o varstvu spomenikov. Z zgodovinskim Koroškim društvom smo stopili v stik in smo mu ob priliki nastoja podarili vsa dosedanja izdanja Muzejskega društva kot temeljni prispevek za ustanovitev društvene knjižnice.

Odbor se je v svoji seji dne 1. julija m. l. z globokim ogorčenjem spominjal strahovitega zločina, izvršenega nad Nj. c. in kr. Visokostjo, prestolonaslednikom Francem Ferdinandom in njegovo prejasno soprogo vojvodinjo Sofijo Hohenberg v Sarajevem dne 28. junija 1914. Društvena deputacija se je zglasila pri deželnem predsedstvu ter je izrazila ondi najgloblje sožalje s prošnjo, da naj taisti sporoči to udanostno izjavo „Muzejskega društva za Kranjsko“ na najvišje mesto.

Trem najvišjim stolicam znanosti, Cesarski akademiji na Dunaju, Kraljevi češki akademiji v Pragi in Jugoslovanski akademiji v Zagrebu, je ugrabila smrt njihove predsednike. Odbor je izrazil prizadetim znanstvenim družbam pismeno svoje sožalje.

Deželni odbor Kranjski je nakazal redno letno podporo, katere znesek je odpisal kot l. povračilni obrok brezobrestnega posojila. Državne redne podpore v preteklem letu nismo prejeli.

Konečno se je zahvalil tajnik v imenu odbora vsem onim činiteljem, ki so v gmotnem oziru pripomogli k uspešnemu delovanju društva, predvsem deželnemu odboru kranjskemu. Društvena zahvala pa gre tudi časopisju, predvsem

ljubljskim trem dnevnikom, ki rade volje prinašajo društvena naznanila in poročila, ter onim slovenskim revijam, ki redno poročajo o društvenem glasilu. Vse omenjene faktorje in celokupno občinstvo prosimo, da naj še nadalje podpirajo društvene težnje v častno ime naše domovine.

O gmotnem društvenem stanju je sestavil poročilo blagajnik, profesor *Jos. Breznik*. Ker pa je bil pozvan neposredno pred občnim zborom v vojno službo, je podal njegovo poročilo odbornik *dr. Gv. Sajovic*, ki je prevzel začasno blagajniško poslovanje.

I. Računski sklep za leto 1914 po stanju z dne 31. decembra 1914.

A. Dohodki.	B. Izdatki.
1. Prenos iz leta 1913 . . . . . K 740 ⁵⁶	1. Tisk „Carniole“ 1913 (4), 1914 (1/2) K 2672 ⁰⁹
2. Udnina l. 1914, 1915, 1916 . . . . . „ 1855 [—]	2. Slike v „Carnioli“ 1914/15 . . . . . „ 442 ⁰⁰
3. Povračilo podpore dež. odbora za muzeju izročene publikacije do leta 1912 . . . . . „ 2700 [—]	3. Ured. in pisat. nagrade l. 1914 . . . . . „ 845 ⁵⁰
4. Redna deželna podpora . . . . . „ 800 [—]	4. Ekspedicija „Carniole“ 1914 . . . . . „ 93 ⁹¹
5. Prodani letniki in sešitki . . . . . „ 27 ⁰⁴	5. Remuneracija slugi . . . . . „ 80 [—]
6. Obresti mestne in poštne hranilnice . . . . . „ 82 ³³	6. Pobiralcu udnine 4 1/2% . . . . . „ 33 ³⁰
7. Fond za Valvazorjevo ploščo . . . . . „ 39 [—]	7. Blag. in tajn. izdatki . . . . . „ 78 ⁷⁴
Skupaj . . . . . K 6243 ⁹³	8. L odplačilni obrok brezobr. posojila . . . . . „ 800 [—]
	Skupaj . . . . . K 5046 ¹⁴

Dne 31. decembra 1914 znaša toraj prebitek v društveni blagajni K. 1197⁷⁹.

II. Društveno premoženje dne 31. decembra 1914.

Aktiva.	Pasiva.
Preostanek iz l. 1914 naložen:	1. Brezobrestni dolg . . . . . K 2200 [—]
a) v Mestni hranilnici ljublj. . . . . K 914 ⁵¹	2. Tisk „Carniole“ 1914 (4) . . . . . „ 818 ⁴⁴
b) v poštni hranilnici . . . . . „ 265 ⁶⁹	3. Neizplačani honorar . . . . . „ 18 ⁵⁰
c) v ročni blagajni . . . . . „ 17 ⁶⁹	4. Fond za Valvazorjevo ploščo . . . . . „ 39 [—]
Skupaj . . . . . K 1197 ⁷⁹	Skupaj . . . . . K 3075 ⁹⁴

Koncem leta izkazuje društvo K 1878¹⁵ primanjkljaja, kar pomeni nekoliko ugodnejše gmotno stanje, ker je znašal primanjkljaj koncem leta 1913 K 3260²⁵.

III. Sklad za znanstvena izdavanja.

Fond za izdajo dela „Flora carniolica“ se nabira dalje in znaša K 2489²⁸. Nabrani znesek je plodono naložen v Mestni hranilnici ljubljanski.

IV. Proračun za leto 1915.

Vsled izrednih razmer je sestava proračuna težko določljiva. Blagajnik je sestavil 3 proračune: normalnega, srednjega in minimalnega. Po normalnem proračunu, ki pa nikakor ne pride v poštev, bi imelo društvo K 5547⁷⁹ dohodkov in K 4296⁹⁴ izdatkov. Zborovalci so se izrekli za srednji proračun, ki naj ga odbor po možnosti uvažuje. V mejah srednjega proračuna bi znašali:

Dohodki.	Izdatki.
1. Udnina . . . . . K 1400 [—]	1. Plačila iz leta 1914 . . . . . K 1086 ⁹⁴
2. Podpora, katerakoli . . . . . „ 800 [—]	2. Il. povrač. obrok brezobr. posojila . . . . . „ 600 [—]
3. Za prodane letnike in sešitke . . . . . „ 120 [—]	3. Sluga in razno . . . . . „ 180 [—]
4. Blagajnični preostanek l. 1914 . . . . . „ 1197 ⁷⁹	4. Izdaja „Carniole“ . . . . . „ 1500 [—]
Skupaj . . . . . K 3517 ⁷⁹	Skupaj . . . . . K 3366 ⁹⁴

Koncem leta 1915 bi znašal prebitek K 150⁸⁵.

Blagajnikov namestnik predlaga, da se izreče posebna zahvala deželnemu odboru vojvodine Kranjske in Kranjski hranilnici za nakazane podpore, ki so društvu izdatno olajšale delovanje. Zborovalci sprejmejo predlog soglasno.

V imenu pregledovalcev računov poroča nadoficial južne železnice v pokoju *Fran Podkrajšek*, da sta z župnikom *Ivan Vrhovnikom* pregledala društvene blagajniške knjige in račune in sta našla vse v vzornem redu. Predlaga društvenemu blagajniku absolutorij. Sprejeto.

Knjižničar, *dr. Gv. Sajovic* poroča, da prihaja v društveno knjižnico po zamenjavi na leto 184 znanstvenih publikacij v približno 700 zvezkih od 114 znanstvenih družb. V Avstro-Ogrski zamenjujemo z 67, v inozemstvu z 47 organizacijami zgodovinskega in prirodopisnega značaja. V minulem letu smo stopili nanovo v zvezo z „Slovenskim lovskim društvom“ v Ljubljani (revija „Lovec“), „Verein für Höhlenkunde in Österreich“ v Gradcu (Mitteilungen) in Kraljevo akademijo v Belgradu. Obnovili smo zvezo z Altermumsgesellschaft „Prussia“ (Königsberg). — Iz čitalnice smo izposodili v 12 slučajih 9 osebam 33 zvezkov. V prid domoznanskega raziskavanja bi bilo želeli, da udje knjižnico nekoliko številneje posečajo in uporabljajo.

Za uredništvo „Carniole“ poroča kanonik *dr. Jos. Gruden* o V. letniku „Carniole“, nova vrsta. Leta 1914 je sodelovalo pri društvenem glasilu 25 pisateljev z 68 sestavki. Vsebino tega letnika tvori 9 kulturno-zgodovinskih in 3 prirodopisne razprave, 24 referatov, 17 zapiskov in biografskih črtic, društveni vestnik in letos nanovo uvedena bibliografija. Med besedilom je 38 slik, v letnik so vložene 3 tabele s slikami. Uredništvo izreka vsem sotrudnikom najiskrenejšo zahvalo s prošnjo, da mu ostanejo tudi še v bodoče zvesti in vabi vse, ki imajo veselje do domoznanskega delovanja, v krog svojih sotrudnikov. Le ako bo imelo uredništvo mnogovrstnega gradiva na izbero, se bo „Carniola“ lahko obdržala na tej stopnji, oziroma bo lahko od leta do leta napredovala. Za leto 1915 je sklenil odbor na predlog uredništva, da se Haquetova številka začasno odloži in da se kljub izrednim razmeram izdaja „Carniola“, seveda v gmotnim razmeram primerno skrčenem obsegu.

Ker je potekla dosedanjemu odboru poslovna doba, se je izvršila nato izvolitev novega odbora za dobo 1915-1917. Podpredsednik naznani zborovalcem, da se je — žal — nadaljni izvolitvi odpovedal iz zdravstvenih razlogov dosednji predsednik, c. kr. dvorni svet. Levec, nadalje vsled nedostajanja potrebnega časa odbornika nadkontr. Ivan Hafner in dr. Jos. Šmajdek. Odbor je sklenil predložiti zborovalcem listo novega odbora, na kateri so poleg ostalih dosedanjih odbornikov, predlagani v izvolitev na izpraznjena 3 odborniška mesta naslednji gospodi: c. kr. sodni svetnik Anton Bulovec, c. kr. prof. dr. Niko Omerza in c. kr. prof. dr. Janko Šlebinger.

Na predlog g. Podkrajška se je volitev izvršila z vzklikom in so bili izvoljeni v smislu odborovega predloga v novi odbor naslednji odborniki: prof. *Jos. Breznik*, sodni svetnik *Anton Bulovec*, kanonik *dr. Josip Gruden*, adjunkt *dr. Josip Mal*, ravnatelj prof. *dr. Jos. Mantuani*, profesor *dr. N. Omerza*, prof. *dr. Gv. Sajovic*, ravnatelj *V. Steska*, prof. *dr. Janko Šlebinger* in prof. *dr. Jak. Žmavec*.

Na podpredsednikov predlog sta bila izvoljena tudi za bodočo poslovno dobo dosedanja pregledovalca računov nadoficial j. ž. *Fr. Podkrajšek* in župnik *Ivan Vrhovnik*.

V smislu soglasnega odborovega sklepa predlaga ravnatelj prof. *dr. Jos. Mantuani*, da naj izvoli občni zbor za častnega društvenega člana odstopivšega predsednika, c. kr. dvornega svetnika *Fr. Levca*, ki je vodil društvo v najtežjih časih od l. 1903 naprej. Nepotrebno je omenjati njegovo prezasluzno delovanje na slovstvenem in zgodovinskem polju kranjske dežele in

njegovo vsestransko podpiranje društvenih teženj odkar je vstopil v društvo. (leta 1889).

Istotako predlaga v smislu soglasnega odborovega sklepa prof. *dr. Jakob Žmavc*, da naj izvoli občni zbor za častnega društvenega člana prof. *Ferdinanda Seidla*, društvenega dopisujočega člana, ob 25 letnici njegovega prezaslužnega sotrudištva pri društvenem glasilu. Velike in priznane so njegove zasluge na polju znanstvenega klimatološkega, geološkega in paleozoološkega raziskovanja kranjske dežele in zato ne potrebuje predlog nikakoršnega posebnega utemeljevanja.

Občni zbor je sprejel z živahnim odobravanjem oba odborova predloga.

Pri slučajnostih je predlagal baron *Mihelangelo Zoiš*, da naj se izvoli odsek treh udov, ki naj razmotrivajo, kako bi se moglo društveno delovanje in zanimanje za društvo razširiti. Svoj predlog je utemeljeval predvsem s tem, da se o društvu redkokedaj kaj čuje, da je društveno delovanje in glasilo med občinstvom premalo znano. Zato bi bilo v prilog društva prirejanje poljudnih predavanj, sestava imenika udov po strokah, ustanovitev strokovnih odsekov, poleg glavnega glasila še mesečno glasilo v mali obliki itd.

Podpredsednik se zahvali predlagatelju za njegovo skrbno zanimanje za obstoj društva, omeni, da se je tudi odbor že večkrat bavil s tem vprašanjem (predlogi za agitacijo, predavanja v letu 1913/14, prirodopisni odsek, otvoritev čitalnice) več ali manj uspešno in je otvoril o predlogu barona Zoisa debato. V smislu te je sklenil občni zbor, da naj prevzame novo izvoljeni odbor nalogo, sestaviti četveročlanski agitačni odsek, v katerega naj določi poleg barona Zoisa še 3 odbornike. Ta odsek naj premišlja o vseh gori navedenih vprašanjih, ukrene primerne predloge in jih predloži sporazumno z odborom izrednemu občnemu zboru, ki naj se skliče po končani vojski.

Ker ni bilo nadaljnjih predlogov, zaključi predsednik zborovanje.

Dr. Jos. Šmajdek, tč. tajnik.

Dr. Boris Zarnik, rodom iz Ljubljane, je bil imenovan 30. januarja 1915 za izrednega profesorja zoologije in primerjajoče anatomije na vseučilišču v Würzburgu. Našemu rojaku, ki je dosegel s svojim priznanim delovanjem takó častno mesto na visoki znanstveni stolici, najiskrenejše čestitke!

Zbirka za Valvasorjevo spominsko ploščo. Vlč. gospod dr. Jos. Gruden, stolni kanonik v Ljubljani 4 K; leta 1914 je bilo nabranih 39 K — skupaj torej 43 K. Vsem darovalcem iskrena hvala.

Novi udje. Bulovec Anton, c. kr. sodni svetnik v Ljubljani. Majdič Josip, veletržec in posestnik v Kranju. Mrak Matija, duhovni svetnik in dekan v Stari Loki. Nadrah Ignacij, stolni kanonik v Ljubljani. Papež Oto dr., c. kr. sodni svetnik v Ljubljani. Ponebšek Janko dr., finančni svetnik v Ljubljani. Vesenjak Ivan, c. kr. prof. v Ljubljani. Volec Josip, župnik na Roveh, p. Radomlje. Zarnik Boris dr., vseuč. profesor v Würzburgu. Zotman Karol, c. kr. sodni svetnik v Ljubljani.

Umrlí udje. V Škofji Loki je umrl 4. avgusta 1914 vlč. gospod Karlin Jurij, župnik v pokoju.